

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Osmanlı Anadolu'sunda ve İstanbul'da Hafta Pazarları ve
Pazarcı Esnafı (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)**

Yüksek Lisans Tezi

Merve Nur Karsavran

Haziran 2025

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Osmanlı Anadolu'sunda ve İstanbul'da Hafta Pazarları ve
Pazarcı Esnafı (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)**

Yüksek Lisans Tezi

Merve Nur Karsavran

Danışman

Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu

Haziran 2025

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Merve Nur Karsavran tarafından hazırlanan "Osmanlı Anadolu'sunda ve İstanbul'da Hafta Pazarları ve Pazarcı Esnafı (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)" başlıklı bu Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Suraiya Faroqhi
İbn Haldun Üniversitesi

Prof. Dr. Nalan Turna
Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Elif Bayraktar Tellan
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 23/Haziran/ 2025

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun Chicago kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu

Etik İlkelere Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Merve Nur Karsavran

ÖZET

Osmanlı Anadolu'sunda ve İstanbul'da Hafta Pazarları ve Pazarıcı Esnafı (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)

Karsavran, Merve Nur

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu

Haziran 2025

Bu çalışma, XVII. ve XVIII. yüzyılda Anadolu'da kurulan hafta pazarlarının varlığını, işleyişini incelemekte ve İstanbul'da faaliyet gösteren pazarıcı esnafının mesleki kimliğini ve toplumsal hayattaki yerini tahlil etmektedir. Çalışma, giriş, dört ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde, hafta pazarının şehir hayatındaki konumu, önemi ve İstanbul'un iaşesinde pazarıcı esnafının rolü vurgulanarak hafta pazarı ve esnaf literatürüne dair bir inceleme yapılmıştır. Birinci bölümde, Osmanlı hafta pazarlarının yapısının daha derinlemesine anlaşılabilmesi amacıyla Avrupa'da kurulan pazarlar ve pazar kültürünün görünürlüğü ele alınmıştır. İkinci bölümde, Osmanlı Devleti ve toplumu için hafta pazarının taşıdığı anlam, pazarın işleyişine dair temel dinamikler detaylı bir biçimde analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde, İstanbul'un iaşesinde hafta pazarının ve pazara sunulan ürünlerin rolüne değinilmiştir. Dördüncü bölümde ise pazarıcı esnafının tanımı, mesleğe özgü sınırlılıkları, nizamları ile pazarıcı esnafının farklı düzeylerdeki görünürlükleri irdelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, hafta pazarı, pazar, pazarıcı esnafı.

ABSTRACT

The Weekly Markets and Market Vendors in Ottoman Anatolia and Istanbul (Seventeenth to Eighteenth Centuries)

Karsavran, Merve Nur

Master's Thesis, Department of History

Supervisor: Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu

June 2025

This study examines the existence and functioning of weekly markets established in Anatolia during the 17th and 18th centuries and analyzes the professional identity and social role of market vendors operating in Istanbul. The thesis is structured into an introduction, four main chapters, and a conclusion. The introduction highlights the place and significance of weekly markets in urban life and the role of market vendors in the provisioning of Istanbul, while also reviewing the relevant literature on weekly markets and artisan guilds. The first chapter explores the visibility of market culture and the structure of markets established in Europe, aiming to provide a comparative basis for a more nuanced understanding of Ottoman weekly markets. The second chapter delves into the meaning of weekly markets for the Ottoman Empire and society, offering a detailed analysis of the fundamental dynamics that governed their operation. The third chapter focuses on the role of weekly markets and the products offered therein in sustaining the provisioning of Istanbul. The fourth chapter investigates the professional definition of market vendors, the limitations and regulations specific to the profession, as well as the various levels of their visibility within society.

Keywords: Ottoman Empire, weekly market, bazaar, market vendors.

ÖNSÖZ

XX. yüzyıl, tarih yazımında önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Annales Ekolü'nün etkisiyle, devletlerin ve “büyük” adamların tarihteki rolü yerine daha önce göz ardı edilen “sıradan” insanların yaşamları üzerine odaklanılmaya başlanmıştır. Sosyo-ekonomik tarih alanında pek çok tarihçi; kadın, köylü, esnaf, köle gibi toplumsal grupların tarihine eğilerek tarih biliminin daha kapsamlı bir biçimde incelenmesini sağlamışlardır.

Bu düşünce, Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmaları da etkilemiştir. Zamanla tarihçiler, Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısını anlamaya yönelik araştırmalar yapmaya başlamışlardır. Osmanlı esnafı, bu alandaki önemli araştırma konularından biri haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik hayatında önemli bir yer tutan esnaf gruplarının işleyişi üzerine yapılan çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır.

Osmanlı esnafı üzerine çalışma yapma isteğim, lisans dönemimdeki bitirme tezimle başlamıştır. O dönemde esnaf çalışmayı istemenin bilincinde olmasam da yüksek lisans dönemimde aldığım *Non-Muslims of the Ottoman Empire* (Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayri Müslimler) dersinde yaptığım ödev, Osmanlı esnafı hakkında çalışma yapma düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Tez konusu düşünürken yaptığım okumaların bir şekilde esnafa yönelmesi, bunun bir göstergesi olmuştur.

Rahmetli Prof. Dr. Halil İnalçık'ın, danışmanım Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu'na, pazar yerleri ve pazarcı esnafının yeterince çalışılmadığına dair yaptığı yönlendirmeler, pazar yerlerinin ve bu esnaf grubunun çalışılmasında bir başlangıç teşkil etmiştir. İlk zamanlarda pazar yerleri ve satılan ürünler hakkında kaynaklara erişmeme rağmen, pazarcı esnafına dair herhangi bir çalışmaya rastlayamamış olmam konuda değişikliğe gidilmesi düşüncesini uyandırmış ve alternatif soruların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca pazarcı esnafını çalışarak “neyi ispat edebilirim” sorusu da zihnimde sürekli olarak konu değişikliğine gitme gerekliliği ile ilgili düşünceler doğurmuştur. Çünkü ilk zamanlar pazarcı esnafında aradığım şey, var olan çalışmalar üzerine yeni bilgiler söylemekti. Ancak bu zamana kadar bu esnaf grubu üzerine doğrudan bir çalışma yapılmamıştır. O zaman yapacağım çalışmanın bir amacının da pazarcı esnafını tanıtmak olması gerektiği düşüncesi belirmiş ve bu amaç doğrultusunda tez şekillenmiştir.

Kaynak konusunda yaşadığım zorluklar sırasında, alternatif konulara yönelmeme rağmen bana yön gösteren, vakit ayıran ve bu yıl içerisinde hayatımda açılan yeni kapılarda

desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu'na teşekkür ederim. Lisans ve yüksek lisans eğitimi sürecim boyunca her türlü soruma yanıt veren, kapısını her zaman bana açan ve beni sürekli destekleyen Doç. Dr. Elif Bayraktar Tellan'a şükranlarımı sunuyorum. Derslerine katılmak ve öğrencisi olmak benim için büyük bir mutluluk kaynağıydı. Tez konusunun belirlenmesinin ardından vakit ayırıp esnaf tarihi ve literatürü üzerine değerli görüşlerini paylaşan ve tezin son halini almasında katkıda bulunan Prof. Dr. Nalan Turna'ya; pazarcı esnafına dair birincil kaynak bulma aşamasında, mesajlarıma samimiyetle yanıt verip beni ofisine davet ederek tüketim tarihi üzerine değerli bilgiler sunan ayrıca 24 numaralı İstanbul kadı sicilinden haberdar olmamı sağlayan Prof. Dr. Suraiya Faroqi'ye teşekkür ederim. Kendisiyle gerçekleştirdiğimiz görüşme, öğrencilik hayatımın en unutulmaz anılarından biri olmuştur. Çalışmada yararlandığım belgelerin incelenmesi ve doğrulanması sürecinde sağladıkları destekten ötürü Prof. Dr. Bilgin Aydın'a, Dr. Öğr. Üyesi Miraç Tosun'a, Dr. Öğr. Üyesi Serap Denizmen'e, Dr. Aysel Yıldız'a ve Kemal Gurulkan'a teşekkür ederim. Pazarcı esnafının bulundukları yerlerin ArcGIS programı üzerinden haritalandırılmasında sundukları katkılardan ötürü Doç. Dr. Celalettin Duran'a ve Arş. Gör. Dr. Suat Yazan'a ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın başından itibaren tüm süreçlerime tanıklık eden, bana inanan ve her koşulda desteğini esirgemeyen kıymetli arkadaşlarım, Beyza Nur Damgacı, Beyzanur Eraslan, Büşra Eflatun ve Elanur Ocaktan'a teşekkür ederim. Hem İstanbul'da hem de atandıktan sonra Kastamonu'da bulunduğum süre boyunca kaynak ihtiyacı duyduğumda daima yardım eden değerli arkadaşım, Muhammed Aydın da bu tezin oluşmasındaki emektarlardan biridir. Ayrıca yüksek lisans sürecim boyunca eserlerinden sürekli faydalandığım Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi çalışanlarının gayretlerini de şükranla anıyorum. İsim isim burada zikretmem mümkün olmasa da bugünlere gelmemde emeği geçen hocalarıma özellikle beni yetiştiren, bana rehberlik eden İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümünün kıymetli hocalarına teşekkür ederim. Son olarak en büyük teşekkürlerimi eğitim hayatımın her aşamasında yanımda olan, bana güç veren sevgili aileme sunuyorum. Yolu ve yolculuğu düşündüğüm bir süreçte farklı bir hayata geçiş yaparken yazdığım bu tez, bir yüksek lisans tezinin ötesinde bir çalışma olarak kalacaktır.

Nisan 2025

Kastamonu

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
TABLO LİSTESİ	x
HARİTA LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1
A. Kaynaklar	4
B. Literatür Değerlendirmesi	6
C. Tezin Planı	15
1. AVRUPA ŞEHİRLERİNDE HAFTA PAZARLARI VE PAZAR KÜLTÜRÜ	19
1.1. Hafta Pazarlarının Kurulması	20
1.2. Hafta Pazarlarının İşlevleri	25
1.3. Hafta Pazarlarının Mülkiyeti ve Nizamı	27
1.4. Pazar Esnafı ve Kadın Tezgahtarlar	31
1.5. Sonuç	33
2. ANADOLU'DA HAFTA PAZARLARI	35
2.1. Evliya Çelebi'nin Gözünden Anadolu'da Kurulan Hafta Pazarları	36
2.2. Osmanlı Şehirlerinde Hafta Pazarlarının Kurulması	40
2.3. Hafta Pazarlarının Günleri	57
2.4. Pazar Yerinin Mülkiyeti ve Pazar Vergileri	62
2.5. Pazarın Görevlileri	65
2.6. Sonuç	71
3. İSTANBUL'DA HAFTA PAZARLARI	75
3.1. İstanbul'un Küçük Sosyo-Ekonomik Mekânları: Hafta Pazarları	75
3.2. İstanbul Pazarlarında Bulunan Ürünler	78
3.3. Sonuç	86
4. OSMANLI BAŞKENTİ'NDE PAZARCI ESNAFI	89
4.1. H. 1093/M. 1682 Tarihli Esnaf Tahririnde Pazarıcı Esnafı	94
4.2. İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesine Göre (H. 1138-1151/M. 1726-1738) XVIII. Yüzyılda Pazarıcı Esnafı	97
4.3. Pazarıcı Esnafının Faaliyet Alanına Müdahale	99

4.4. Narh, Ölçü ve Kalitede Pazarcı Esnafının İhlalleri	113
4.5. Pazarcı Esnafının Faaliyet Alanı İhlali	118
4.6. Sonuç	120
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	123
BİBLİYOGRAFYA	128
Arşiv Kaynakları	128
Yayınlanmış Kaynaklar.....	129
İkincil Kaynaklar.....	131

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Gördes Pazarında Evliya Çelebi'nin Duyduğu Kelimeler.....	38
Tablo 2. H. 1093/M. 1682 Yılında İstanbul'da bulunan Pazarcı Esnafının Dükkanlarının Bölgelere Göre Dağılımı.....	96
Tablo 3. İstanbul Mahkemesinde (H. 1138-1151/M. 1726-1738) Beşe Unvanı İle Kaydedilmiş Pazarcılar	112

HARİTA LİSTESİ

Harita 1. H. 1093/M. 1682 Yılında İstanbul’da bulunan Pazarcı Esnafının Dükkanlarının Bölgelere Göre Dağılımı.....	97
Harita 2. H. 1093/M. 1682 Tarihli İstanbul Esnaf Defterinde Beşe Unvanı ile Kaydedilen Pazarcı Esnafı	111

GİRİŞ

Bir şehrin fiziksel görünümünü belirleyen dinamikleri arasında bulunan ve şehir hayatının iâşe ihtiyacını tedarîği noktasında karşımıza çıkan pazarların, şehrin sosyo-ekonomik hayatında büyük bir öneme sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Toplumun özellikle gıda ürünlerini temin etmek üzere pazar yerlerinin kurmuş olduğu ticari bağ, alışveriş denilen faaliyetin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Tarihsel bağlamda Fernand Braudel, pazarsız bir kentin var olamayacağını ve pazarın bir nevi başka bir dünyaya açılan kapı olduğunu vurgulamaktadır.¹

Kökeni Farsça'da "bâzâr" sözcüğüne dayanan "pazar" terimi, açık havada kurulan ürün alan ve satan topluluğun belirli zamanlarda bir araya geldikleri, çeşitli satıcı gruplarının ürünlerini sergiledikleri, alıcıların ihtiyaçlarını giderdikleri ticari mekanlar olarak değerlendirilmiştir.² Suraiya Faroqhi, XVII. yüzyıl belgelerinde yer alan pazar kavramının zaman zaman panayır kavramıyla özdeşleştiğini belirtmektedir. Bu yüzden Faroqhi, Osmanlı kaynaklarını esas alınarak pazar ve panayırları ayırt etmenin güç olduğunu vurgulamaktadır. Bu ikiliğin önüne geçebilmek için "haftalık pazar" tabirinin kullanılması ile aslında bahsi geçen yerin panayır olmadığını belirtmektedir. Pazar ve panayır arasındaki esas farklılık, kurulma aralığı ile ilişkilendirilmiştir. Haftalık pazarlar, özellikle köy, kasaba ve kazalarda haftanın belirli günlerinde, belirli saat dilimleri içerisinde camii, hamam gibi toplumun bir araya geldiği mekanların yakınlarında kurulmuştur. Genellikle gıda ürünlerinin alınıp satılarak toplumun temel ihtiyaçlarını karşıladığı hafta pazarları hem yerel ticaretin gerçekleştiği hem de siyasi bir işlev gören mekanlar olarak tanımlanmıştır. Panayırlar ise farklı bölgelerden tüccarların katıldığı yılda birkaç kez düzenlenen, haftalık pazarlara kıyasla daha uzun süreli etkinliklerdir.³

İstanbul, fetihten sonra Osmanlı Devleti'nin en önemli siyasi ve ekonomik merkezi olmuş ve bu kimliğini imparatorluğun son dönemine kadar sürdürmüştür. Yöneticiler, şehir sakinleri, idari ve askeri zümre şehrin iâşesinin ehemmiyetini ve karşılanmasını birlikte düşünmüşlerdir. İstanbul'da her kesimin temel ihtiyaçlarının

---

¹ Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık: Gündelik Hayatın Yapıları*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: İmge Kitabevi, 1990), 435.

² Cengiz Kallek, "Pazar," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 34 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2007), 194.

³ Tahsin Özcan, "Pazar," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 34 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2007), 207; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, çev. Emine Sonnur Özcan (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018), 160.

karşılanması ve esnafın hammadde ihtiyacının düzenli bir şekilde temin edilmesi gerekli görülmüştür. Dolayısıyla İstanbul'un iâşe süreci şehir sakinlerinin her birini yakından ilgilendirmekte ve süreçte yaşanan herhangi bir aksaklık tüm sakinleri zora sokmaktaydı. Şehre getirilen ürünlerin özellikle şehirli nüfusunun gündelik temel ihtiyaçlarını karşılayacak olan tarımsal ve gıda ürünlerinin, tüketiciye ulaşmasında pek çok imkân var olmuştur. Ürünler; dükkanlarda, çarşılarda, hafta pazarlarında ilgili esnaf grupları tarafından veya kapı kapı dolaşan gezgin/seyyar satıcılar aracılığı ile satışa sunulmuştur. Özellikle hafta pazarları gıda ürünlerinin satıldığı yerler olarak erken dönemden itibaren varlıklarını sürdürmüşlerdir. İstanbul'un çeşitli mahallerinde kurulan haftalık pazarlar, şehir sakinlerinin ihtiyaçlarını temin etmekte önemli bir yer tutmakla birlikte aynı zamanda toplumun sosyo-kültürel etkileşim içerisine girmesinde de rol oynamışlardır. İstanbul pazarlarında çeşitli esnaf grupları bulunmaktadır. İstanbul pazarlarında bulunan esnaf topluluklarından biri de pazarcı esnafıdır.

Bu tez, Anadolu şehirlerinde kurulan hafta pazarlarının yapısını, işlevini ve kültürünü ele almayı, ayrıca İstanbul'da bulunan pazarcı esnafının görünürlükleri üzerine bir analiz sunmayı amaçlamaktadır.⁴ Çalışmada Osmanlı pazar yapısına daha kapsamlı bakmak ve karşılaştırmalı pazar kültürü okuması yapabilmek adına; sadece Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hafta pazarlarının varlığı, işleyişi ve pazar yaşamı değil, aynı zamanda ele alınan dönem içerisinde Avrupa şehirlerindeki haftalık pazar yapısı ve kültürü irdelenmiştir. Ancak Avrupa'daki hafta pazarları çalışmanın ana omurgasını oluşturmadığından bu konuya ayrıntılı bir şekilde değinilmemiştir. Ayrıca Avrupa şehirlerindeki hafta pazarlarına ilişkin yararlanılan çalışmaların büyük çoğunluğunun İngiltere merkezli olması sebebiyle bu çalışmada ilgili bölümde verilen örneklerin bir kısmı İngiltere'nin çeşitli şehirlerinde kurulan hafta pazarları üzerinden sunulmuştur.

Pazar ve pazar yeri, fiziksel ve ekonomik işlevleri olan mekânlar olmanın ötesinde aynı zamanda sosyal ve siyasal etkileşimin yoğunlaştığı alanlar olarak değerlendirilmektedir. Sınırlı ve belirli toplumsal gruplara hitap eden diğer kamusal mekânlardan farklı olarak pazarlar, toplumun tüm kesimlerini bir araya getiren, geniş katılımlı kamusal mekânlar olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, hafta pazarlarının

---

⁴ Bu tezin seyri, yalnızca Anadolu örneği üzerinden şekillendirilebilirdi. Örneğin, Anadolu'da kurulan hafta pazarları ile bu pazarlara katılan pazarcı esnafı özelinde bir inceleme yapılabilirdi. Ancak pazarcı esnafı konusunda kaynakların büyük ölçüde İstanbul merkezli olması nedeniyle, çalışmada Anadolu'dan İstanbul'a yönelen bir geçiş tercih edilmiştir.

kurulduğu yerleşim birimlerinde söz konusu hafta pazarlarının nasıl bir öneme sahip olduğu sorusunu düşündürmektedir. Pazarlar, yapılaşmış ve mekânsal bir çevrede ne ölçüde değer görmekteydi ve yerleşim yeri içerisinde konumları neydi? Bu tezin temel başlıklarından biri olan “Anadolu’da Hafta Pazarları” bölümünde, bu sorular üzerinden hafta pazarlarının şehir, kaza veya kasabalardaki fiziksel konumları, taşıdığı anlam ve toplum için işlevsel değeri analiz edilmektedir. İlgili bölümde, tek bir şehirde kurulan hafta pazarını ve pazarın çeşitli açılardan işleyişini ele almak yerine, XVII. ve XVIII. yüzyılda kurulan hafta pazarlarına dair etraflı bir inceleme yapılmıştır. Bu inceleme neticesinde, Anadolu’nun çeşitli bölgesinde kurulan hafta pazarları temel ilgi alanımız olmuştur.

Tezin temel başlıklarından bir diğerini oluşturan “Osmanlı Başkentinde Pazarcı Esnafı” bölümünde ise pazarcı esnafının toplumsal görünürlüğü üzerine bir inceleme yapılmıştır. Günümüzde “pazarcı esnafı” denildiğinde, pazarda tezgâh açan her kesimi kapsayan bir anlayış hakimdir. Çalışmanın ilk aşamasında, bu genel anlayışa dayanarak pazarcı esnafını tespit etmek çabasıyla pazar yerinde bulunan her bir satıcının pazarcı esnafı olabileceği düşüncesine yönelmiştik. Ancak kaynaklar doğrultusunda yapılan incelemeler sonucunda “bâzârcı/pazarcı” terimiyle tanımlanan esnaf grubunun, çok daha sınırlı bir alanda faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu düşünceye ulaşmamızdaki temel kaynak, H. 1093/M. 1682 tarihli esnaf defteridir. Söz konusu bu defter, yiyecek ve içecek üreten esnaf gruplarını kapsamakta olup bu esnaf grupları arasında pazarcı esnafına da yer verilmiş olması belirleyici olmuştur.⁵ Diğer bir yandan pazarcı esnafının nizam-ı kadimlerine göre, İstanbul’un çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren ve pazarbaşına bağlı olan pazarcı esnafından, kendilerine tahsis edilmiş taze meyveyi, pazarbaşı ve ustalar vasıtasıyla fiyatları belirlendikten sonra geçerli narh üzerinden satın almaları, kendi aralarından ölçülü bir şekilde bölüşerek akabinde narh çerçevesinde dükkanlarda ve pazarlarda satmaları beklenmiştir. Mahkeme kayıtlarına dayanan bu bilgiler, bu esnaf grubunun işlevini bu şekilde ortaya koymaktadır.⁶ Bu nedenle, çalışmamızda pazarcı

---

⁵ Mehmet Demirtaş haz., *İstanbul Esnaf Defterleri 1093/1682* (İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2023), 109-126.

⁶ İMŞSA. GK-80: vr. 91-a2, 91b-1; Demirtaş haz., *İstanbul Esnaf Defterleri 1093/1682*; Coşkun Yılmaz ed., *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 122-124. 176-177; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C. II (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 782-783. Pazarcı esnafının tanımı ve faaliyetleriyle ilgili olarak farklı kaynaklardan yararlanılmıştır. Ancak Kaynaklar başlığı altında faydalanılan kaynaklara yer

esnafının bu işlevi dikkate alınarak bir inceleme yapılmıştır. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme* isimli eserinde pazarcılar, bir meyve gemisi denize geldiğinde tüm pazarcıların birbirleriyle kavga edip başlarını yaralayarak meyve aldıkları şeklinde betimlediği ifade edilmektedir.⁷ XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise “Hezl” türünde⁸ şiirler kaleme alan Tırsî, pazar yerlerinde karşılaştığı manzaraları ve buradaki toplumsal ilişkileri şiirlerine aktarmayı ihmal etmemiştir. Divanında pazarcı esnafına dair “Ger pazarcı olmak istersen kolayın söyleyem/İskelede meyve tartan kimsenin kantârın öp”⁹ ifadelerini geçirmiştir. Bu beyit, pazarcı esnafının tanımı konusunda birtakım soruların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Tarihi çalışmalarda gerek seyahatnamelere gerekse edebi metinlerin sunduğu anlatılara temkinli yaklaşılmasının farkındalığı ile bu çalışmada öncelikli olarak belgeler ve tarihi metinler esas alınmakla birlikte Evliya Çelebi'nin ve Tırsî'nin pazarcılar hakkında aktardıkları üzerinden, pazarcıların toplumsal yapısı ve pazar ilişkilerindeki davranış biçimleri üzerine bazı temel sorular ortaya çıkmaktadır. Pazarcı kimliği nasıl tanımlanabilir? Pazarda tezgâh açan her kişi pazarcı olarak kabul edilir mi yoksa pazarcıların daha belirli bir faaliyet alanı var mıdır? Buradan hareketle pazarcılar hangi tür ürünlerin satışını gerçekleştirmektedir? Kavga eden pazarcılar ifadesiyle kimler kastedilmektedir? İstanbul'un hangi bölgelerinde faaliyet göstermektedirler? Bu sorular, pazarcı esnafına dair odaklanılan ana sorulardır. Bununla birlikte, kaynaklardan elde edilen veriler ışığında, pazarcı esnafının sosyal ve ekonomik yaşamdaki rolleri, pazar yerlerinin işleyişi, pazarda satılan ürünler ile kira ve istihdam koşulları gibi birincil konulara da yer verilmiştir.

A. Kaynaklar

Bu tezde, hafta pazarlarının konumuna, kuruluşuna, işleyişine, pazar yerlerinin güvenliğine, buralarda yaşanan olaylara ve gerekli görülen cezalandırmalara dair başvurulmuş ilk kaynak, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan Cevdet tasnifidir. Ayrıca bahsedilen konular için Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı Koleksiyonu ile Ali Emiri Koleksiyonu'nda yer alan II. Ahmet, III.

---

verildiğinden karışıklık oluşturmaması adına, burada yalnızca XVII. ve XVIII. yüzyıla dair pazarcı esnafı konusunda temel alınan kaynaklar belirtilmiştir.

⁷ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 1, 558.

⁸ Ciddi fikirlerin, mizahi bir üslup ve anlatımla ifade edildiği edebi türdür. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Hezl,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 17 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 304-305.

⁹ İbrahim Tırsî, *İbrahim Tırsî ve Divanı*, haz. Kadriye Yılmaz (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 15.

Ahmet ve I. Mahmut dönemlerine ait ilgili belgelere başvurulmuştur. Bunun yanı sıra İbnülemin Dahiliye Tasnifi fonunda yer alan belgeler ile Hatt-ı Hümayun örneklerinden de istifade edilmiştir. Pazarcı esnafına ilişkin başvuru ilk kaynak ise XVII. yüzyılda pazarcı esnafının İstanbul'un hangi bölgelerinde konumlandığına ve kendilerinden alınan vergilere dair bilgileri içeren Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Maliyeden Müdevver tasnifinde bulunan 1681-1682 tarihli ihtisab defteridir.¹⁰ Bu defter, Mehmet Demirtaş tarafından transkribe edilerek yayımlanmıştır.¹¹ Aynı şekilde bu yüzyıl için pazarlarda yaşanan olaylara ve pazarcılara yönelik olarak Eyüp Mahkemesi 61 Numaralı Sicil (H. 1065-1066/M. 1655-1656), Galata Kadılığı 80 Numaralı Sicil (H. 1067/M. 1656-1657), Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H.1096-1097/M. 1685-1686) ile 71 ve 82 numaralı Mühimme Defterinde yer alan ilgili hükümlerden yararlanılmıştır.¹²

XVIII. yüzyılda pazarcı esnafına dair bilgiler için İstanbul Mahkemesi 24 ve 25 Numaralı Sicil başta olmak üzere, yaşadıkları ihlaller ve başka esnaf gruplarıyla olan iletişimleri konusunda İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından yürütülen *İstanbul Külliyyâtı* projesi içerisinde yer alan *İstanbul Esnaf Tarihi* I-II ve 118 numaralı Mühimme Defterinde yer alan ilgili hükümler birincil kaynak olarak kullanılmıştır.¹³ Bu çalışmada ele alınan yüzyıllardan önceki dönemlerde de pazarcı esnafının tanımı, faaliyet düzeni ve görünürlüğüne ilişkin bilgilere Osmanlı Kanunnameleri aracılığı ile ulaşılmıştır.¹⁴ Bunun dışında, XVII. ve XVIII. yüzyıl müelliflerinden olan Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657), Evliya Çelebi (ö. 1092/1682), Hezarfen Hüseyin Efendi (ö. 1103/1692), Eremya Çelebi Kömürciyan (ö. 1106/1695), Seyyid Vehbi (ö. 1148/1736) ve Ğugios İnciciyan (ö. 1248/1833) gibi isimlerin eserlerinden birincil kaynak olarak faydalanılmıştır. Ayrıca

---

¹⁰ BOA. MAD.d. 526., BOA. MAD.d. 514.

¹¹ Demirtaş haz., *İstanbul Esnaf Defterleri 1093/1682*.

¹² İMŞSA. GK-80: vr. 91-a2, 91b-1.; Bab Mahkemesi-46. vr. 107a-3.; Coşkun Yılmaz ed., *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 61 Numaralı Sicil (H. 1065-1066/M. 1655)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011); *Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097/M. 1685-1686)*; BOA. MD. 71-325., MD. 82-367.

¹³ Ahmet Kal'a haz., *İstanbul Külliyyâtı I İstanbul Ahkam Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi C. I-II*; Ahmet Kal'a haz., *İstanbul Külliyyâtı VIII: İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları C. I-II* (İstanbul: İstanbul Araştırma Merkezi, 1997); BOA. MD. 118-1763., MD. 118-1766.

¹⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 2 (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990); Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 9 (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı 1996).

dönemin çağdaş seyyahlarının kaleme aldığı diğer seyahatnameler ve edebi metinler de çalışmada değerlendirilmiştir.¹⁵

B. Literatür Değerlendirmesi

Bu tezde, birbiriyle bağlantılı iki ana konu ele alınmıştır. İlk başlık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu coğrafyasında özellikle XVII.-XVIII. yüzyıllarda kurulan hafta pazarlarıdır. İkinci başlık ise pazarcı esnafıdır. Bu çerçevede ilk olarak hafta pazarlarına dair yapılan çalışmalar ardından pazarcı esnafı üzerinden esnaf literatürüne bakılacaktır.

Osmanlı sosyo-iktisat tarihi alanında yapılan çalışmalara bakıldığında; hafta pazarları hakkında birkaç yayın haricinde müstakil bir çalışma yapılmadığı fark edilmektedir.¹⁶ Bu konu hakkında yapılan ilk çalışma olarak Suraiya Faroqhi'nin 1979 yılında yayımladığı "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)" başlıklı makalesi gelmektedir. Faroqhi söz konusu makalesinde, Güneybatı Anadolu olarak tanımlanan bölgede kurulan pazarların kuruluş nedenlerini, niteliklerini ve işlevlerini tahrir kayıtlarına dayanarak incelemiştir.¹⁷ Hafta pazarları hakkında mevcut olan çalışmaların pek çoğu, genellikle XIX. yüzyıla odaklanmış olup yapılan çalışmalar, Tapu ve Kadastro arşivinde bulunan

---

¹⁵ İbrahim Tırsî, *İbrahim Tırsî ve Divanı*, haz. Kadriye Yılmaz (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017); Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, çev. Maide Selen (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret, 1998); Cosimo Comidas De Carbognano, *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul*, çev. Erendiz Özbayoğlu (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993); Guillaume Antoine Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul*, çev. Oğuz Gökmen (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1977).

¹⁶ Tezin revize süreci devam ederken ve tez YÖK sistemine yüklenmeden önce Ercüment Balcı tarafından kaleme alınan "Osmanlı Devleti'nde Panayır ve Pazar Kurumlarının İdari ve Sosyo-Ekonomik Temelleri" başlıklı makale yayımlanmıştır. Bu çalışmada, temel olarak 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk yarısına ait arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Makalede, pazar ve panayır kavramlarının anlam bakımından bazı küçük farklılıklar taşıdığı belirtilmiştir. Ancak her iki kurumun esasen benzer işlevlere sahip olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu nedenle, makalenin konusu olan panayır ve pazarın işleyişleri birlikte ele alınmıştır. Büyük ölçüde panayırlar üzerinden şekillenen çalışma için bkz. Ercüment Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Panayır ve Pazar Kurumlarının İdari ve Sosyo-Ekonomik Temelleri," *Zeyrek Tarih Araştırma Dergisi* 2 (2025): 87-164.

¹⁷ Suraiya Faroqhi, "Sixteenth Century Periodic Markets in Various Anatolian Sancaks: İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın and Menteşe," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 22 (1979): 32-80. Makalenin Türkçe çevirisi için bkz. Suraiya Faroqhi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)," çev. Melek Eğilmez *ODTÜ Gelişme Dergisi* (1978): 39-85.

ikame-i pazar başlıklı belgelerden yararlanmıştır.¹⁸ Bu belgelerin varlığı, Suraiya Faroqhi tarafından belirtilmiştir.¹⁹ Mehmet Akif Erdoğan tarafından çevrilip yayınlanan bu belgeler, H. 1254/1305 M. 1838/1887 yılları arasında tutulmuş olup Anadolu ve Rumeli coğrafyasında kurulan hafta pazarlarını ve panayırlarını konu almaktadır.²⁰ Bu belgelerden yola çıkarak belirli bir şehirde yahut bölgede kurulan haftalık pazarları inceleyen çalışmalar olmuştur. Ancak bu çalışmalarda, haftalık pazarlar geniş bir irdelenmeden ziyade yüzeysel bir şekilde ele alınmıştır.²¹ Şehir bağlamında haftalık pazarları konu alan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların biri, Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e uzanan süreçte Yozgat'ta kurulan hafta pazarları ve panayırlarını inceleyen çalışmadır. Ancak bu çalışmada, bölgede kurulan haftalık pazarları ve haftalık pazarların fonksiyonunun incelenmesinden ziyade burada kurulan panayırlara ve panayırların işleyişine odaklanılmıştır.²² Bununla birlikte pazar kavramı çatısı altında yapılan çalışmalar da olmuştur. Bu çalışmaların temelinde pazarın ve pazar türlerinin Türk tarihindeki rolü ele alınmıştır.²³ Aynı zamanda pazarın edebiyat ve pazar dilinin sosyal hayata yansımaları çalışılan bir diğer konudur.²⁴

Bir diğer bağlamda ise pazarlar, Osmanlı şehir tarihi çalışmalarında, Osmanlı şehirlerinin oluşumu ve bu şehirlerdeki çarşı sistemi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çalışmaların asıl odak noktası, pazarlar olmayıp şehrin sosyo-ekonomik yapısını şekillendiren ticaret mekanları olmuştur; özellikle hanlar, arastalar ve çarşıların ele alınmasıyla öne çıkmıştır. Bu çalışmalarda pazarlar, küçük ölçekli ticaret mekanları olarak çarşının etrafında genellikle gıda ürünlerinin satıldığı tezgahların bulunduğu

---

¹⁸ Bkz. BOA. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü İkâme-Pazar ve Panayır Belgeleri (TK.GM.İKP), 1-66.

¹⁹ Bu belgelerin bir kısmı panayırlar ile ilgilidir. Suraiya Faroqhi de panayırlarla ilgili olan birkaç belgeyi inceleyerek Osmanlı etkisini ele almıştır, bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018), 153-180.

²⁰ Mehmet Akif Erdoğan, *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırları* (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1999); Mehmet Akif Erdoğan, "18.-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler I," *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 5 (1994): 49-129.

²¹ Sevgi Işık, "Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Işığında Balkan Şehirlerinde Osmanlı Pazar ve Panayırlarına Bakış" (Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumunda sunulan bildiri, Çanakkale, 2017).

²² Yunus Özger, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yozgat Yöresinde Kurulan Haftalık Pazarlar ve Panayırlar," *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi* 4 (9): 103-121.

²³ Tuncer Baykara, "Pazarlar," *Pazar* kitabı içinde, haz. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020), 67-74.

²⁴ Murat Aslan, "Tırsî Divanı'nda Osmanlı Pazarı," *Pazar* kitabı içinde, haz. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020), 377-394.

mekânlar olarak değerlendirilmiştir.²⁵ Bu çalışmaların yanı sıra “pazar yeri” kavramı ile pazarı daha geniş açıdan ele alan ve pazarın çeşitli açılardan fonksiyonunu işleyen çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalar da pazar/pazar yeri şehrin iki ana bölgesinden biri olarak, gündelik alışverişlerin yapıldığı, kadıların mahkemelerinin düzenlendiği, muhtesip denetimlerinin gerçekleştirildiği, fermanların ilan edildiği ve toplumun her kesiminin bir araya geldiği bir yer olarak ele alınarak pazarın kapsamına vurgu yapılmıştır.²⁶

Osmanlı esnafı hakkında yapılan araştırmalara bakıldığında ise, özellikle ahilik ve esnaf ilişkileri, esnaf grupları, lonca yapıları ve esnaf gedikleri konularına odaklanılmıştır. Bunun yanı sıra esnaf sayımları, narh ve ihtisab defterleri gibi belgeler aracılığıyla dönemin esnaf örgütleri de üyeleriyle birlikte daha derinlemesine incelenmiştir. Bu çalışmaları kronolojik bir çerçevede ele alacak olursak, özellikle 1980’lerden önceki ilk çalışmalarda, esnaf gruplarının şehir ve toplum içindeki işlevlerine dair bir odaklanma yerine, bu gruplar daha çok tasavvufi bir bağlamda ele alınmış ve örgütlerin zaman içinde geçirdiği kurumsal değişimlere dair herhangi bir sorgulama yapılmamıştır. Bu dönemin önemli örneklerinden biri, Abdülbâki Gölpınarlı’nın eseridir. Gölpınarlı, fütüvvetnameler üzerinden yaptığı incelemelerde, Osmanlı esnaf gruplarını Ahi teşkilatları olarak değerlendirmiştir.²⁷ Ahiliğin, esnaf teşkilatının oluşmasında Osmanlı’nın ilk devirlerinden itibaren faydalanılan bir model olduğu düşüncesi XVII. yüzyılın ortalarına kadar getirebilmiştir. Bu dönemden itibaren esnaf teşkilatı üzerinde Ahiliğin etkisini kaybettiği onun yerine başka etkilerin olduğunu ifade eden çalışmalar çıkmıştır. Bu çerçevede Sabri Ülgener’in Osmanlı esnafına yönelik sunduğu bakış açısı örnek olarak değerlendirilebilir. Ülgener, çalışmalarında Osmanlı esnafının neden kapitalizme geçmedi sorusuna odaklanmış ve esnafın dini düşünce yapısının ekonomik

---

²⁵ Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler,” *Vakıflar Dergisi* 7 (2006): 53-73; Tuba Akar, “Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedeten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13 (2009): 267-292; Özer Ergenç, Şehir, Toplum, Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012); Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler: Kent Ticaret Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 39.

²⁶ Halil İncelik, Bülent Arı, “Türk-İslam Osmanlı Şehirciliği ve Halil İncelik’in Çalışmaları,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6 (2005): 38-39.

²⁷ Abdülbâki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011).

hayattaki davranışlarını cevap aramış ve esnafın dini düşünce yapısının ekonomik hayattaki davranışlarını nasıl etkilediğini incelemiştir.²⁸

Osmanlı esnafına yönelik araştırmalar, 1960'lı yılların başlarından itibaren önemli bir değişim göstermiştir. Bu dönemde, din ve esnaf faaliyetleri arasındaki bağlantılara odaklanan egemen düşüncenin ötesine geçilmiş ve farklı bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yeni yaklaşım, Osman Nuri Ergin tarafından geliştirilmiştir. Ergin, Osmanlı esnafını yalnızca ahilikle özdeşleşmediğini ve ahiliğin esnaf üzerindeki etkilerinin sürekli bir yapı olarak varlığını sürdürmediğini savunmuştur. Ergin, Osmanlı esnafının XVIII. yüzyıla doğru giderek loncalaşmaya başladığını ve ahiliğin etkisinin zamanla azaldığını belirtmiştir. Bu bakış açısı, XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı esnafının lonca çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği fikrini doğurmuş ve loncalaşan bir esnaf profilinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²⁹

Böylece XVII. yüzyıldan itibaren esnaf teşkilatı hakkında yapılan çalışmalarda lonca ve gedik kavramları üzerinden yeni bir safha başlamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren esnaf teşkilatının oluşumunda Ahilikten yararlanıldığı ve bu sayede Osmanlı esnaf teşkilatının şekillendiği görüşü hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bu görüş doğrultusunda yapılan çalışmalar, Ahi esnaf teşkilatından lonca esnaf teşkilatına geçişi bir dönüşüm olarak değil, müesseseleşmenin doğal bir parçası olarak değerlendirmektedir.³⁰ Bu düşünceyle birlikte fütüvvetnamelerin daha çok idealleştirilmiş bir yapıyı yansıttığını dolayısıyla bu çalışmaların pratikten ziyade olgusal bir idealin peşinden gittiğini ifade eden çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalarda, esnaf gruplarının dini etkinliklerdeki yerleri ve özellikle erken dönemdeki ahilikle olan ilişkileri yadsınamaz olmakla birlikte, tüm Osmanlı esnaflarını Ahi teşkilatlarıyla özdeşleştirmek, oldukça yanıltıcı bir yaklaşım olduğu ifade edilmiş ve XVII. yüzyıldan itibaren

---

²⁸ Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* (İstanbul: Der Yayınları, 1981); Suriya Farohi, Suraiya Faruqi, *Osmanlı Zanaatkâları*, çev. Zülal Kılıç (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 35-36.

²⁹ Ahmet Kal'a, "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2003 (1): 247; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*. C. 1 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995).

³⁰ Kal'a, ag.m., 247-249.

İstanbul'daki esnaflar için fütüvvet ruhunun giderek daha az bir öneme sahip olduğu sonucuna varılmıştır.³¹

Lonca ve gedik üzerinden esnaf teşkilatına geri dönecek olursak, öncelikle, Osmanlı bağlamında “lonca” terimiyle neyin ifade edildiği açıklığa kavuşturulmalıdır. Mehmet Genç, lonca terimini, esnaf teşkilatının esnaf işleriyle ilgili olarak yapılan toplantıları ve bu toplantıların yapıldığı yerleri tanımlamak için kullanmıştır.³² Ahmet Kal’a ise, teşkilatlanmış esnafın birliğine dair yapılan çeşitli toplantıların gerçekleştirildiği yerin adı olarak tanımlamış ve zamanla bu kavramın, teşkilatlanmış esnaf gruplarını da kapsadığını belirtmiştir. Lonca, yerel tüccarların getirdiği malların esnafa satılmak üzere depolandığı ve esnafın bu malları toptan satın alıp aralarına dağıttığı bir yer olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda, XV. yüzyılın sonlarında yalnızca ticari bir mekânı ifade ederken, XVII. yüzyıldan itibaren esnaf sisteminin adı olarak kullanılmaya başlanmıştır.³³

Yakın zamanda yapılan bazı güncel çalışmalar ise “taife” veya “esnaf” gibi birincil kaynaklarda yer alan terimler yerine, lonca teriminin kullanılabileceğini ifade etmektedir. Zira, bu terimle yapılan çalışmalarda lonca, şehrin zanaat gruplarına, iç hiyerarşiye ve resmi liderliğe işaret etmektedir. Devlet her ne kadar vergi koyarak, denetleyerek, denetim altında tutarak kendi iktidar gücünü yansıtmış olmasına rağmen bu çalışmalarda loncaların kendi iç dinamiklerine ve esnekliklerine de sahip oldukları vurgulanmaktadır. Loncalar, bölgesel gruplara ayrılarak büyüyen ve yeni durumlardaki değişimlere uyum sağlayabilen dinamik bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴

Lonca terimi üzerinden literatüre bakıldığında 1980’li yıllara kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun loncalarına dair tarih yazımında, loncaların dönemin sosyal, siyasal ve ekonomik yönelimlerine karşı geri kalmış bir profil sunmaktadır. Bu dönemde yaşanan atılımın bir sonucu olarak sosyal tarihe artan ilgi hem Osmanlı esnafı üzerine yapılan çalışmaların artmasını hem de Osmanlı esnafına daha farklı açılardan bakılmasını

---

³¹ Ahmet Refik Altınay, fermanlardan hareketle yayınladığı eserinde de çeşitli meslek gruplarının kethüda ve yiğitbaşı adı verilen memurlar tarafından örgütlendiği şüphesizdir.; Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkâları*, 121; Salih Aynural, “19. Yüzyıla Girerken İstanbul Esnafının Hiyerarşik Yapısı,” *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 37 (2012): 127-128.

³² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012), 302.

³³ Ahmet Kal’a, “Lonca,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), C. 27, 211.

³⁴ Eunjeong Yi, *17. Yüzyıl İstanbul’unda Lonca Dinamikleri*, çev. Barış Zeren (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008).

beraberinde getirmiştir. İmparatorluk için özellikle İstanbul'daki loncalar, her zaman özel bir konuma sahip olmuştur; bu durum, İstanbul'un Osmanlı coğrafyasındaki ayrıcalıklı statüsü ile de örtüşmektedir. İstanbul loncalarına ilişkin en canlı ve renkli betimlemeler, genellikle surnâmeler ya da esnaf alaylarını aktaran seyahatnamelerde yer almaktadır.³⁵

1980'li yıllardan sonra, İstanbul ve Osmanlı loncaları idari ve sosyo-ekonomik açıdan ele alınmaya başlanmıştır. Robert Mantran ve Gabriel Baer'in çalışmaları, Osmanlı loncalarının ideolojik bakış açılarından bağımsız bir biçimde incelenmesini sağlamıştır. Robert Mantran, XVII. yüzyılın ortasında İstanbul'un kurumsal, toplumsal ve ekonomik yapısını detaylı şekilde ele almış ve loncaları, toplumsal organizmaların bir parçası olarak değerlendirmiştir. Mantran, loncaların merkezi otoriteye hizmet etme noktasında büyük bir etkiye sahip olduklarını, ancak bununla birlikte güçlü kimliklere sahip olmayan var olan yapıları koruyan birer unsur olduklarını belirtmiştir. Ayrıca, loncaların XVII. yüzyılda din ve mezhep etrafında örgütlendiğini ifade etmişse de günümüz çalışmaları ve arşiv belgeleri hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin aynı esnaf gruplarında bir arada faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır.³⁶

Gabriel Baer'in araştırmalarında ise, XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar Osmanlı loncaları sosyo-ekonomik açıdan ele alınmıştır. Baer, Osmanlı loncalarının Avrupa'daki anlamıyla lonca olarak kabul edilemeyeceğini, çünkü loncaların katı bir şekilde denetlenen ve yönetime itaat eden topluluklar olarak devletin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan topluluklar olduğunu savunmaktadır. Baer'e göre, loncalar devlet ile nüfus arasında bir idari bağlantı işlevi görmüş ve bu nedenle çok az bir özerklikleri olmuştur.³⁷ Ancak Suraiya Faroqhi'ye göre bu görüş yetersizdir. Zira Faroqhi'ye göre Osmanlı loncaları ile Avrupa loncaları arasında işleyiş bakımından büyük farklılıklar bulunmamaktadır.³⁸

Osmanlı loncalarına yönelik tarih yazımındaki paradigma değişimiyle birlikte, loncaların özerkliklerine odaklanan yeni çalışmalar ortaya çıkmıştır. Baer'in tezinin aksine, Mübahat Küçükoglu'nun makalesi, lonca sistemindeki sorunların devlet

---

³⁵ Yi, 17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri, 5.

³⁶ Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan (Ankara: V Yayınları, 1986).

³⁷ Gabriel Baer, "The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds," *International Journal of Middle East Studies* 1 (1970): 33.

³⁸ Suraiya Faroqhi, "Osmanlı Loncalarını Anlamak," *Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkârlar; Müslüman Akdeniz'de Bireyin Biçimlenmesi* içinde, ed. Suraiya Faroqhi, Randi Deguilhem, çev. Hatice Aslı Tamaç (İstanbul, Alfa Yayınları: 2017), 31.

müdahalesi olmaksızın nasıl çözüme kavuşturulduğunu ortaya koymaktadır.³⁹ Ayrıca, Engin Akarlı'nın çalışması, 1760'lı yıllarda meydana gelen ekonomik kriz sonucunda⁴⁰ vakıf yöneticilerinin lonca üyelerinden yüksek kira istemeleri karşısında, loncaların kendi haklarını korumak için merkezi adalet ve gedik sistemini nasıl kullandıklarını göstermektedir.⁴¹ İstanbul loncaları hakkında çalışmalar yapmış olan, Onur Yıldırım, XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar devletin desteği ile hareket eden loncalar; pazarın değişen şartları, göç, nüfus artışları, yeniçerilerin ticari hayata dahil olmaları, vakıf müessesesindeki değişiklikten etkilendiklerini ifade etmiştir. Yıldırım'a göre esnek ve kısıtlayıcı olan devletin himayesinde oldukları için gelişmişlerdir. Ancak XVIII. yüzyılda değişen koşullarla birlikte birtakım zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Devletin desteği kademeli olarak üzerlerinin çekilmesine rağmen loncalar güçlü bir canlılık göstererek konumlarını devam ettirmek için yeni uygulamalara başvurmuşlardır. Gedik ismini taşıyan bu uygulama, lonca hayatında önemli bir rol oynamıştır.⁴²

Osmanlı esnaf teşkilatında gedik sistemi, esnafın mal ve hizmetleri satın alması, üretmesi ve satmasıyla bağlantılı olarak hem hukuki hem de iktisadi özellikler taşıyan haklar ve yükümlülüklerin tamamı olarak tanımlanmıştır. Bu sistem hem devletin hem de esnaf gruplarının iş birliğiyle XVII. yüzyılın ortalarından itibaren şekillenmeye başlamıştır. Gediklerin oluşturulmasındaki temel amaç, üretim ve fiyatlarla ilgili ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilmesi için gerekli olan iktisadi ve hukuki şartları sağlamaktır. Bu hedef hem devletin hem de esnaf birliklerinin ortak amacıydı. Gedikten doğan haklar, esnaf birliklerinin kendi mesleklerini icra edebilmeleri için gerekli olan üretim ve meslekle ilgili kuralları kapsamakla birlikte, aynı zamanda devletin esnaf gruplarına tanıdığı hukuki ve iktisadi boyutlardaki haklar ve yükümlülükleri de içermektedir. Bu durum, esnaf teşkilatının en gelişmiş örgütlenme şemasını oluşturan bir yapı ortaya çıkarmıştır.⁴³ XVII. yüzyıl ile XVIII. yüzyıl başlarına ait belgelerde,

---

³⁹ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Esnaf Örgütlerinde Oto-Kontrol Müessesesi," (Ahilik ve Esnaf Seminerinde sunulan bildiri, İstanbul, 1986), 55-76. Ayrıca bkz. Salih Aynural, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Esnafında Üretim Anlayışı ve Organizasyonu," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 46 (1996): 355-362.

⁴⁰ XVIII. yüzyılda zanaat loncalarını derinden sarsan önemli gelişmelerden biri savaşlardan dolayı devletin maliyesinin ağırlaşan durumudur. Detaylı bilgi için bkz. Onur Yıldırım, "Transformation of the Craft Guilds in Istanbul (1650-1860)," *Islamic Studies* 40 (2001): 58-60.

⁴¹ Engin Akarlı, "Gedik: Implements, Mastership, Shop Usufruct, and Monopoly Among Istanbul Artisans, 1750-1850," *Wissenschaftskolleg Jahrbuch* (1986): 223-232.

⁴² Yıldırım, "Transformation of the Craft Guilds in Istanbul (1650-1860)," 66.

⁴³ Ahmet Kal'a, "Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf," *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 1990 (60): 186-187.

loncaların gedik uygulamasını pratiğe dökmesiyle çok fazla detay bulunmamakta iken, XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, özellikle “gedik” kavramı daha yaygın ve belirgin bir şekilde kaydedilmiştir. Gedik, lonca üyelerinin belirli dükkânlarda faaliyet göstermelerini sağlayan bir tür lisanslama sistemi olarak işlev görmüştür. Bu gelişme, Osmanlı loncalarının daha kurumsal bir yapıya büründüğünü, örgütsel yapısı üzerinde bir değişikliğe gittiğini ve özel mülkiyet şeklini oluşturmuşlardır.⁴⁴

Günümüzde ise İstanbul loncalarının devlet karşısındaki esneklikleri sorgulanmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, Cengiz Kırılı’nın XIX. yüzyıl İstanbul’unda lonca üyeleri ve yeniçeriler arasındaki ilişkileri incelediği çalışması, devletin sıkı denetimi altındaki bir dönemde dahi loncaların esneklik gösterdiğine dair örnekler sunmaktadır.⁴⁵ Betül Başaran, Cengiz Kırılı ve Nalan Turna’nın hemşehrilik ve göçmenlik üzerine yaptığı çalışmalar, III. Selim ve II. Mahmud dönemindeki sıkı asayiş önlemlerine rağmen çeşitli yerlerden İstanbul’a göç eden insanların lonca gruplarına katılabilme süreçlerini ortaya koymaktadır.⁴⁶ Bu araştırmalar, loncaların örgütsel açıdan nasıl güçlendiklerini vurgulamaktadır. Bir başka önemli çalışma ise Eunjeong Yi’ye ait olup bu çalışmada yazar, devlet denetimi ile loncaların özerkliği arasındaki dengeyi incelemekte ve İstanbul loncalarının, XVIII. ve XIX. yüzyılda devletin daha sıkı müdahalelerine rağmen nasıl özerklik gösterdiğini tartışmaktadır.⁴⁷ Bu çalışmalar sayesinde Osmanlı esnaf loncaları, ahi ve fütüvvet üzerinden yapılan çalışmalardan bağımsızlaşarak incelenmiştir.

Esnaf hakkında yapılan bir diğer önemli çalışma konusu, İstanbul’daki esnafın, esnaf birliklerinin ve teşkilatının nizamlarının nasıl şekillendiğiyle ilgilidir. Ahmet Kal’a tarafından hazırlanan *İstanbul Külliyyatı* içerisinde yer alan *İstanbul Esnaf Tarihi* I-II adlı eser, İstanbul’daki esnaf birlikleri ve teşkilatlanma sürecini ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Bu eser, günümüzdeki araştırmalar için önemli bir kaynak teşkil etmekte olup İstanbul’daki esnaf yapısına görmemiz adına değerli bir başvuru kaynağıdır.⁴⁸ Son

---

⁴⁴ Faroqhi, “Osmanlı Loncalarını Anlamak,” 26-27.

⁴⁵ Cengiz Kırılı, “A Profile of the Labour Force in Early Nineteenth Century İstanbul,” *International Labour and Working Class History* 2001 (60).

⁴⁶ Betül Başaran, Cengiz Kırılı, “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı,” *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret* içinde, haz. Fatmagül Demirel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 7-20; Nalan Turna, *The Artisans and Janissaries of Istanbul Before and After the Auspicious Event: 1808-1839*, (İstanbul: Libra Kitap, 2022).

⁴⁷ Yi, *17. Yüzyıl İstanbul’unda Lonca Dinamikleri*.

⁴⁸ Kal’a haz., *İstanbul Külliyyatı I İstanbul Ahkam Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi* C. I-II.

zamanlarda yiyecek ve içecek üreten esnaf gruplarının ve üyelerinin kimler olduğu hakkında yapılan önemli bir çalışma, ihtisab defterlerinden yararlanarak hazırlanan *İstanbul Esnaf Defterleri* adlı eserdir. Bu eser, XVII. yüzyılın sonlarında İstanbul'da bulunan yiyecek ve içecek üreten esnaf gruplarının kimler olduğunu, nerelerde faaliyet gösterdiklerini ve dükkanları için ödedikleri vergi miktarını detaylı bir şekilde sunmaktadır. Bu çalışma, dönemin ilgili esnaf yapısına dair önemli bilgiler sağlamakta ve İstanbul'daki esnafın ekonomik faaliyetleri hakkında değerli veriler sunmaktadır.⁴⁹

Bu literatür çerçevesinde çeşitli esnaf grupları üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Yürütülen esnaf çalışmaları arasında üzerinde çalışılan esnaf gruplarından biri yiyecek-içecek alanında faaliyet gösteren esnaflardır. Bu doğrultuda, pazarcı esnafı, yiyecek-içecek üretimiyle ilişkilendirilen esnaf grupları arasında bulunmaktadır.⁵⁰ Kronolojik bir şekilde yiyecek ve içecek üretimi ile ilişkili olan çalışmalara göz atacak olursak, ilk olarak Mehmet Demirtaş tarafından hazırlanan *Osmanlı'da Fırıncılık: XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği* isimli eser ifade edilebilir.⁵¹ Demirtaş, bu çalışmasında İstanbul'un iâşesi, İstanbul'da ekmek imal eden fırınlar, değirmenler ve fırıncı esnafını ele almıştır. Akabinde Arif Bilgin tarafından kaleme alınan, "XVII. Yüzyılın Ortalarında İstanbul'daki Gıda Esnafı" başlıklı çalışma gelmektedir.⁵² Bilgin, bu çalışmasında, Evliya Çelebi'nin eserinde İstanbul esnafı hakkında vermiş olduğu kayıtlardan hareketle ayırtırmaya giderek gıda sektöründe hizmet eden esnaf gruplarının hacmini incelemiştir. Bu bağlamda spesifik bir esnaf grubuna odaklanan bir diğer çalışma ise Sümeyye Hoşgör Büke'ye aittir. Çalışmada bakkal esnafına ait tereke defterlerinden yararlanarak defterlerde kaydedilmiş dükkanlar üzerinden bakkal raflarından bulunan ürünler, bakkal esnafının alanı ve İstanbul nüfusunun yemek tüketim alışkanlıkları hakkında bilgi sunmayı amaçlamaktadır.⁵³ Bakkal esnaf grubunu çeşitli açılardan inceleyen bir başka

---

⁴⁹ Demirtaş haz., *İstanbul Esnaf Defterleri 1093/1682*.

⁵⁰ Arif Bilgin, "XVII. Yüzyılın Ortalarında İstanbul'daki Gıda Esnafı," *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* içinde, ed. Coşkun Yılmaz, Mehmet Akif Aydın, C. 4 (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015): 181-191; Demirtaş haz., *İstanbul Esnaf Defterleri 1093/1682*, 109-126.

⁵¹ Mehmet Demirtaş, *Osmanlı'da Fırıncılık: XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği* (Ankara: Atıf Yayınları, 2014).

⁵² Demirtaş haz., *İstanbul Esnaf Defterleri 1093/1682*; Bilgin, "XVII. Yüzyılın Ortalarında İstanbul'daki Gıda Esnafı," 181-191.

⁵³ Sümeyye Hoşgör Büke, "Bakkal Terekeleri Işığında İstanbullu Mutfağına Bir Bakış," *Kebikeç* 42 (2016): 129-146; Sümeyye Hoşgör Büke, "Hem Manav Hem Meyhaneci: İstanbul'un Bakkalları," *Toplumsal Tarih* (2020): 50-55.

önemli çalışma ise, Sadık Müfit Bilge tarafından hazırlanmıştır.⁵⁴ Bilge, söz konusu bu çalışmasında; bakkal esnafının teşkilatlanma yapısını, bakkal esnafının sosyo-ekonomik profillerini ve bakkal esnafı tarafından işlenen usulsüzlükler ele alınmıştır. Sadık Müfit Bilge'nin bir diğer çalışması ise börekçi ve esnaf grubu ile ilgilidir.⁵⁵ Aşçı ve tatlıcı esnafı konusunda hazırlanan kapsamlı çalışma ise Mustafa Altıntaş tarafından kaleme alınan *Ta'âm Bîşirüb Satanlar: Aşçılar, Başçılar, Büryancılar, Börekçiler, Tathıcılar (1500-1800)* başlıklı monografi eserdir.⁵⁶ Altıntaş bu çalışmasında çeşitli arşiv malzemesi, edebi kaynaklar ve 1681-1682 tarihli tahrir kaydını kullanarak ilgili esnaf grubunu detaylı bir şekilde incelemiştir. Son olarak, yakın zamanda gıda esnafı üzerine yapılan çalışma ise, Deniz Özeren tarafından kaleme alınan “Osmanlı'da Manav Esnafı: Eyüp Örneği” başlıklı çalışmadır.⁵⁷ Bu çalışmada XIX. yüzyıla ait Eyüp Kadılığındaki üç manava ait tereke kayıtları üzerinden şehrin tüketim alışkanlıklarına ve manavlarda satılan ürün çeşitliliğine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

C. Tezin Planı

Çalışmanın birinci bölümünde, XVII. ve XVIII. yüzyıl dönemi esas alınarak, Avrupa şehirlerinde hafta pazarı yapısı incelenmiş; merkezi otoritenin ve toplumun hafta pazarına yönelik bakış açısı, pazarların işleyişi ve pazar kültürünün oluşturduğu atmosfer ele alınmıştır. Avrupa'nın hafta pazarları üzerine yapılan çalışmalarda hafta pazarının ekonomik rolü incelenmekle birlikte aynı zamanda sosyo-kültürel ve politik yapısı da ele alınmıştır. Zira pazar, çeşitli sosyo-ekonomik değişimlere tabii olan, bu değişimlere şekil veren bir mekân olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde de mevcut çalışmalardan hareketle gerek yetkililer gerekse toplum tarafından hafta pazarına nasıl bakıldığı, pazarın konumu, alıcı-satıcı ilişkileri ve tezgâhın arkasında bulunan pazar esnafı başlıklarına odaklanılmıştır. Bununla birlikte belirtildiği üzere bu bölüm ve ele alınan konu, bu çalışmanın ana konusu değildir, destekleyici niteliktedir. Ayrıca yine belirtildiği üzere Avrupa şehirlerindeki hafta pazarlarına dair yararlanılan kaynakların büyük ölçüde

---

⁵⁴ Sadık Müfit Bilge, “Osmanlı İstanbul’unda Bakkal Esnafı” *Osmanlı İstanbul’unda Esnaf ve Ticaret* içinde haz. Sadık Müfit Bilge, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018), 1-36.

⁵⁵ Sadık Müfit Bilge, “Osmanlı İstanbul’unda Börekçiler ve Çörekçiler” *Osmanlı İstanbul’unda Esnaf ve Ticaret* içinde haz. Sadık Müfit Bilge, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018), 37-74.

⁵⁶ Mustafa Altıntaş, *Osmanlı İstanbul’unda Ta’âm Bîşirüb Satanlar: Aşçılar, Başçılar, Büryancılar, Börekçiler, Tathıcılar (1500-1800)* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020).

⁵⁷ Deniz Özeren, “Osmanlı’da Manav Esnafı: Eyüp Örneği,” *Yemek ve Kültür* 77 (2024): 40-45.

İngiltere merkezli olması nedeniyle, ilgili örneklerin önemli bir kısmı İngiltere'nin çeşitli şehirlerindeki hafta pazarlarına aittir.

İkinci bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu coğrafyasında kurulan hafta pazarlarının yerleşim yeri içerisindeki konumu, yapısı, işlevi ve bu pazarların ne ölçüde değer gördüğü incelenmiştir. Bu bağlamda, pazar yeri ihtiyacının doğuşu, pazarların kurulma süreçleri, uygulanan vergi sistemleri ve pazar güvenliğinin sağlanması gibi idari düzenlemeler, bölümün ana odak noktalarını oluşturmuştur. Literatür incelendiğinde, hafta pazarının kurulma süreci ve işleyişine dair yapılan çalışmaların yeterli olmadığı görülmektedir. Bir diğer eksiklik ise yüzyıl bağlamında ortaya çıkmaktadır zira hafta pazarları hakkında yapılan mevcut çalışmalar genellikle XIX. yüzyıla ve bu dönemdeki ikame-i pazar⁵⁸ belgelerine odaklanarak çıkarılmıştır. Dolayısıyla, tezin bu bölümünde esas olarak çeşitli arşiv evrakından yararlanılarak XVII. ve XVIII. yüzyılda kurulan hafta pazarlarına odaklanılmış ve bu pazarların kurulma süreçleri ile işlevleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Yalnızca gerekli görüldüğünde XIX. yüzyılın ilk yarısına ait verilerden faydalanılmıştır. Ayrıca bu çalışmada ve bölümde pazar ve panayır arasındaki literatürdeki olası örtüşme dikkate alınarak, bu kavramlar arasındaki karışıklığı önlemek amacıyla “hafta pazarı” teriminin kullanılmasına özen gösterilmiştir. Zaman zaman “pazar” kelimesinin hem hafta pazarı hem de panayır anlamında kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda; bu bölümde yararlanılan birincil kaynakların özellikle “hafta pazarı” kavramını tercih etmesi ve belgelerde hafta pazarlarıyla panayırlar arasında işlevsel farklılıkların açıkça görülebilmesi nedeniyle, bölümde sözü edilen yerlerin panayır değil, hafta pazarı olduğu özellikle vurgulanmak istenmiştir. Böylece hem kavramsal belirsizliklerin önüne geçilerek daha net bir ifade biçimi sağlanmış hem de bu çalışmanın temel odak noktalarından birinin hafta pazarı olduğu vurgulanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde İstanbul'un iâşe ihtiyacının karşılanmasında, şehirde bulunan hafta pazarlarının rolüne dair bir inceleme yapılmıştır. Şehrin farklı bölgelerindeki pazarların birbirine olan etkileri ve pazar tezgahlarında bulunan ürünler analiz edilmiştir. Bu bölümün, diğer bölümlere kıyasla daha kısadır. Ancak bu kısmın pazarcı esnafı bölümüyle birleştirilmesi, çalışmanın ana konularından biri olan pazarcı esnafına yapılan vurgunun tam olarak anlaşılmasını engelleyebilirdi. Ayrıca İstanbul'daki hafta pazarlarına ilişkin bilgilerin sunulmasının ardından doğrudan bir sonuç bölümüyle

---

⁵⁸ BOA. TK.GM.İKP. 1/66.

pazarcı esnafı başlığına geçilmesi, yapısal açıdan da uygun bir bütünlük sağlamayabilirdi. Bu nedenle hacim açısından daha kısa olmasına rağmen karışıklığa neden olmamak adına bu kısım ayrı bir bölüm olarak düzenlenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise, pazarcı esnafının tanımı, toplumsal ve ekonomik bağlamdaki varlığı ve etkinliği ele alınmıştır. Ayrıca, pazarcı esnafının karşılaştığı müdahaleler ve işlediği suçlar da bu bölümde incelenen bir diğer önemli konudur. Pazarcı esnafına dair doğrudan yapılan bir çalışmanın bulunmaması ve gıda temelli yiyecek ve içecek üreten esnaf grupları üzerine yapılan çalışmalarda⁵⁹ pazarcı esnafının ayrı bir kategori olarak ele alınmaması nedeniyle bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Yapılan tüm bu çalışmaların içeriği, gıda ile ilişkili esnaf grupları hakkında kapsamlı bilgiye ulaşılmasında katkı sağlamış olsa da pazarcı esnafı hakkında detaylı bilgiye bu çalışmalarla erişmek güçtür. Ancak çalışmalar, pazarcı esnafının içinde yer aldığı diğer esnaf gruplarından ayrı bir esnaf grubu olduğu sonucuna ulaşmasına yol açmıştır. Mahkeme kayıtları, tahrir, mühimme defterleri, arşiv belgeleri ve seyahatnameler gibi çeşitli birincil kaynaklardan elde edilen bilgiler, pazarcı esnafının toplumsal ve ekonomik bağlamdaki varlığını, etkinliğini ortaya koymuş, bu alanda yapılacak daha fazla araştırma için bir temel oluşturmuştur.

---

⁵⁹ Altıntaş, *Osmanlı İstanbul’unda Ta’âm Bişirüb Satanlar: Aşçılar, Başçılar, Büryancılar, Börekçiler, Tatlıcılar (1500-1800)*; Demirtaş, *Osmanlı’da Fırıncılık: XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği*; Hoşgör Büke, “Bakkal Terekeleri Işığında İstanbullu Mutfağına Bir Bakış,” 129-146; Hoşgör Büke, “Hem Manav Hem Meyhaneci: İstanbul’un Bakkalları,” 50-55; Bilge, “Osmanlı İstanbul’unda Bakkal Esnafı, 1-36; Bilgin, “XVII. Yüzyılın Ortalarında İstanbul’daki Gıda Esnafı,” 181-191; Özeren, “Osmanlı’da Manav Esnafı: Eyüp Örneği,” 40-45.

1. AVRUPA ŞEHİRLERİNDE HAFTA PAZARLARI VE PAZAR KÜLTÜRÜ

Erken modern dönem Avrupa toplumunu, genellikle kırsalda yaşayan nüfus oluşturmuştur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Batı Avrupa’da şehirlerde yaşayan kitle oldukça az olmasına rağmen dünya tarihi üzerinde şehirleşmenin en yüksek düzeyde olduğu yerlerin başında bu bölge gelmiştir.¹

XVI. yüzyıldan itibaren oluşan pek çok Avrupa şehir tasviri, şehrin nasıl olduğuna dair çağrışımlarda bulunmaktadır. Bu tasvirler; şehirlerin hizmet vermek için var olduklarını yansıtmaktadır. Şehirler, hizmet verme amacı kapsamında tarımsal ve ticari faaliyetleri desteklemişlerdir. Bu bağlamda Avrupa şehir ekonomisinin temel yapıları olan pazarlar; sosyo-ekonomik hayatta tarih boyunca kilit bir yer teşkil ederek kesintisiz bir sürekliliğe sahip olmuşlardır. Biçimleri ve görünüşleri çağlar içerisinde değişiklik gösterse de pazarlar, varlıklarını asırlar boyunca sürdürmüştür. Kuruluşları Orta Çağ’a kadar uzanan pazarlar, kurulduğu yerin ekonomik, demografik ve kentsel gelişimini etkilemiştir. Şehrin, kültürünün oluşumunda ve gelişiminde pazar faaliyetleri, bel kemiği görevini üstlenmiştir. Dolayısıyla pazarlar, sadece siyasi ve ticari kurumlar olmayıp aynı zamanda Avrupa şehir manzaralarının bir parçası olarak kabul görmüştür. Saygıdeğer bir geleneğe sahip şehir kurumları olarak değerlendirilen pazarlar, Orta Çağ ve erken modern toplumun kalbini oluşturmuştur. Orta Çağ boyunca, pazarlar şehrin canlanmasında merkezi bir rol üstlenmiş ve ekonomik hiyerarşinin önemli bir basamağı olarak kabul edilmiştir.² Haftanın belirli günlerinde kurulan, ekonomik faaliyetlerin başlangıcını simgeleyen bu pazarlar, şehirlerin sosyo-ekonomik yapısının şekillenmesinde ve gelişmesinde temel bir etken olmuştur. Pazarlar; yerel, bölgesel ve küresel ekonominin fonksiyonel hale gelmesinde önemli bir role sahip olmuşlardır. Avrupa şehir ekonomisi, yerel, bölgesel ve uzun mesafeli mübadele olarak kurulmuştur. Yerel mübadele, üretimle yakından bağlantılı olup dükkanlarda gerçekleşen ticari faaliyet modelidir. Bölgesel mübadele ise, şehirde haftalık veya sık sık kurulan pazarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu pazarlarda taşradan gelen ürünler ve diğer mallar satılmıştır. Bu tür pazarlarda;

---

¹ Robert Allan Houston, “Şehirler ve Şehirleşme,” *Erken Modern Avrupa Tarihi: Toplumlar ve Ekonomiler* içinde, haz. Hamish Scott, çev. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023), 397.

² Colin Stephen Smith, “The Market Place and the Market’s Place in London 1660-1840” (Doktora Tezi, University College London, 1999), 171.

üreticilerin doğrudan katılımı, kendi mallarını satmaları ve ihtiyaç duydukları ürünleri satın almalarını içermiştir.³

1.1. Hafta Pazarlarının Kurulması

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren şehirler, pazarlara yatırım yapmıştır. Dolayısıyla yaşanan bu gelişme, pazarların kırsalda yaşayan üretici ve tüketici kitlesi için yürüme mesafesinde ulaşılabilir hale gelmesine katkı sağlamıştır. Pazarlar genellikle şehrin merkezinde yer alan üçgen veya kare formundaki belirli alanlarda, önemli ticaret yolları üzerinde veya kilise, manastır etrafında kurulmuştur. Bu durum; hem kilise ve manastırların geniş bir kitleyi etrafında toplamaları gücü hem de pazar yerlerinin dini yapılar tarafından hibe edilen alan olması ile açıklanmaktadır. Ayrıca saray etrafında da kurulan pazarlar olmuştur. Yer fark etmeksizin pazarın kurulduğu gün, kurulduğu bölgenin en canlı yeri olmasını beraberinde getirmiştir. Çünkü pazarın olduğu gün hem çeşitli tüccar hem de alıcı bir araya gelmiştir. Bu işlevi nedeniyle pazar, farklı kimliklere sahip bireylerin yer aldığı karmaşık kentsel mekânın bir örneği olarak değerlendirilmiştir.⁴ Böylece pazarlar, birçok tüccarın, seyyar satıcının ve çeşitli esnaf grupların ve kırsal bölgelerden gelen tüccarların bir araya gelip ticaret yapabilmesi için ideal bir zemin sunmuş, bu durum tüccarların, pazarları büyük bir fırsat olarak görmelerine neden olmuştur. Pazarlar genellikle gün boyunca faaliyet göstermişlerdir; bazı bölgelerde ise akşam geç saatlere kadar açık kalmaya devam etmiştir. Örneğin, Nottingham'da kurulan pazarın akşam saat 11'e kadar açık kaldığı ve tezgahların meşalelerle aydınlatıldığı belirtilmiştir. Akşama saatlerine kadar süren pazarlar, özellikle uzun ve sabit çalışma saatlerine sahip işçilerin yaşadığı yerlerde yaygın bir şekilde görülmüştür.⁵

Pazarda, ticari faaliyetlerin etkin bir şekilde ilerleyebilmesi amacıyla, görevliler her ürün türü ve bu ürünü satan satıcılar için ayrı yerler tahsis etmişlerdir. Pazar tezgahlarında satıcı olarak bulunmak için belirli bir pazar ücretinin ödenmesi zorunlu tutulmuştur. Bunun yanı sıra kadınların da pazar tezgahlarında satıcı olarak aktif biçimde

---

³ Christopher Friedrichs, *The Early Modern City 1450-1750* (New York: Routledge, 2013), 101.

⁴ Katalin Szende, Erika Szivos, Borlarka Weisz, ed., *Cities and Economy in Europe: Markets and Trade on the Margins from the Middle Ages to the Present* (New York: Routledge, 2024), 124., 126; David Pennington, *Going to Market: Women, Trade and Social Relations in Early Modern English Towns* (New York: Routledge, 2016), 21-22.

⁵ Jonathan Brown, *The English Market Town: A Social and Economic History 1750-1914* (Ramsbury: The Crowood Press, 1914), 46.

yer aldıkları gözlemlenmiştir.⁶ Hatta bazı şehirlerde kurulan pazarlarda kadınların aktif rolleri kabul edildiğinden pazarların bazı bölümleri kadınlara ayrılmıştır. Örneğin Nottingham ve Leicester şehirlerinde kadınlar pazarı olarak adlandırılan pazarlar kurulmuştur. Bu pazarlarda tezgâh açan kadınlar, ürettikleri meyve, sebze, tereyağı, kümes hayvanları, yumurta ve peynir gibi ürünleri satışa sunmuşlardır.⁷

Şehirler, endüstriyel ve tarımsal ürünlerin pazarı haline gelmiştir. Hammadde tedariki ile mal satışı arasında köprü kuran pazar esnafı, şehirlerde yaşamışlardır. Bu yüzden şehirlerde kurulan pazar merkezleri; yalnızca kırsal bölgeden gelen ürünlerin şehirli nüfusa satışında değil aynı zamanda sanayileşmenin başında olan bölgelere gıda ürünü ve mamul mal satışı için ev sahipliği rolünü üstlenmişlerdir.⁸ 1720’li yıllardan itibaren Avrupa’nın çeşitli yerlerinde gözlemlenen kentsel büyüme, şehrin ekonomik faaliyetlerinin de söz konusu büyümeden etkilendiğini göstermektedir. Örneğin Paris sokakları, ürünlerini pazara taşımak amacıyla seyahat eden satıcılar ve çiftçilerle dolup taşmıştır.⁹

Pazarlar büyüdükçe ve tüketici talebi arttıkça, mevcut ürün yelpazesi de genişlemiş ve zanaatkârların faaliyetleri çeşitlenmiştir. Pazar tezgahlarında, tahıl ve temel gıda ürünleri özellikle meyve, sebze, un, tereyağı, çorba, kurabiye, çay, şeker, bal ve şerbetçiotu ilk sırayı alırken, bunların yanı sıra taze, tütsülenmiş veya kurutulmuş balıklar, alkollü içecekler, zanaatkâr ürünleri, ev ve bahçe eşyaları, odun, kömür, ot, saman ve yem gibi çeşitli malzemeler de tezgâhlarda bulunuyordu. Bu çeşitlilik, pazarların yalnızca gıda ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda giysi, ev eşyaları, çiftlik araç ve gereçleri gibi farklı kategorilerde de geniş bir ürün yelpazesi sunduğunu göstermektedir.¹⁰ XVIII. yüzyılda İngiltere’de kurulan bir pazar şöyle tasvir edilmiştir:

---

⁶ Pennington, *Going to Market: Women, Trade and Social Relations in Early Modern English Towns*, 21.

⁷ Pennington, *Going to Market: Women, Trade and Social Relations in Early Modern English Towns*, 115-116.

⁸ Markus Küpker, “İmalat,” *Erken Modern Dönem Avrupa Tarihi: Toplumlar ve Ekonomiler* içinde, haz. Hamish Scott, çev. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2023), 495.

⁹ Anna Montenach, “Street Economies,” *Early Modern Streets* içinde, Danielle van den Heuvel ed. (New York: Routledge, 2022), 137-138.

¹⁰ Szende, Szivos, Weisz, ed., *Cities and Economy in Europe: Markets and Trade on the Margins from the Middle Ages to the Present*, 128.

“Uzun tezgâh sıraları herkesin görebileceğinden daha uzundur ve bir uçtaki balık, et ve kümes hayvanları sergisinden bezelye ve patates, kek ve çileklere, sepetlere, karyolalara, kutulara, çizmelere, süs eşyalarına, eski demir ve yeni hırdavata, eski sandalyelere ve eski kitaplara geçebiliriz. Orada, hayranlık dolu bir grubun ortasında tıslayan kıvılcımlar saçan yoğun bir bıçak öğütücü oturuyor. Orada edebiyat tüccarı tuhaf ciltleri kırsal raflara dağıtıyor ve satmaya olduğu kadar almaya da hazır olduğunu duyuruyor ... Tezgahların bazılarının üstü örtülüdür, ancak çoğunun üstü açıktır ve her birinin yanında, kadınların kümes hayvanlarını, tereyağını veya sebzelerini satarken güneşten ve yağmurdan korunmak için oturabilecekleri küçük bir nöbetçi kulübesi vardır. Çiçeklerin güzelliğini sevenler kısa süre içinde gözlerini pazar bahçesinin ürünlerine dikecek ve burada mükemmel bir güzellik denizinin tadını çıkaracaklardır.”¹¹

Kurulan pazarlar, genellikle satılan malın türüne göre alanlara ayrılmıştır. Bu yüzden şehirlerin veya kasabaların farklı bölgelerinde kurulan pazarlarda; balık, büyükbaş hayvan, sebze, meyve, giysi ve hırdavat satan alanlar bulunmuştur. Bu alanlarda satış yapmak isteyenler için izin belgesi verilmiştir. Örneğin Leiden’da tezgâh kurma ve sokak satıcılığı işlemlerinin izni, şehir yönetimi tarafından verilmiştir. Bu izin, pazarı yöneten belli esnaf gruplarının iş birliği ile oluşturulmuştur.¹² Londra’da XVII. yüzyılda kurulan Cheapside Pazarı bu durumun en meşhur örneklerinden biridir. Sokak pazarları arasında öne çıkan bu pazar, şehrin gıda ticaretinin merkezi olarak değerlendirilmiştir. Haftada birkaç gün sabahın erken saatlerinde kurulup öğlen geç vakitlere kadar açık olan pazar; dana eti, domuz eti ve süt ürünleri için ayrı bir sokak, tavşan ve kümes hayvanlarının satışı için ayrı bir sokak; sebze, meyve ve çiçek satanlar için ayrı bir sokakta satış yapılmıştır.¹³ Kurulan pazardan tezgâh yeri alabilmek için tezgâh kirası ödemek, izin belgesi almak ve tezgahların dağılımı için bazen yapılan çekilişlere gerekli görülen ücreti ödemek yeterli olmuştur. Örneğin Londra pazarlarının bir kısmında XIII. yüzyıldan itibaren pazar tezgâhı için kira talep edilmiştir. Hatta pazar tezgahlarından toplanan kiralar, Londra Köprüsü’nün tadilatı için kullanılmıştır. Dolayısıyla tezgâhtan alınan kiralar erken modern dönem boyunca şehirlerin imar faaliyetlerine önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Tezgâh kiralari, tezgâh büyüklüğüne ve tezgâhta satılacak ürüne göre değişiklik göstermiştir. Et, balık gibi gıda ürünleri sebze ve meyvelere göre daha yüksek bir değer gördüğünden bu ürünleri satan satıcılar, sebze-meyve satan satıcılara göre kurulan pazardaki tezgahlara daha fazla kira ödemişlerdir. Dolayısıyla pazar tezgahlarının fiyatlarının tespit edilmesinde satıcıların, sattıkları ürünler ve arz-talep dengesi etkili olmuştur. Bunun yansısı tezgâhın konumu; kirasının

---

¹¹ İngilizce aslından tarafımca çevrilmiştir. Brown, *The English Market Town: A Social and Economic History 1750-1914*, 39.

¹² Danielle van den Heuvel, *Women and Entrepreneurship Female Traders in the Northern Netherlands c.1580-1815*, (Amsterdam: Aksant, 2007) 92.

¹³ Charlie Taverner, “Moral Marketplaces: Regulating the Food Markets of Late Elizabethan and Early Stuart London,” *Urban History* 48 (2021): 612.

tespiti için etkili olan bir diğer faktördür. Örneğin pazarın başında bulunan tezgahlar en fazla kiraya sahipken daha az rağbet edilen tezgahlar nispeten daha ucuzdur. Belirlenen kiralar, bazı pazar satıcıları için sorun oluşturmuştur. Örneğin Leiden pazarında bir tezgâhı paylaşan dört dul kadın elde ettikleri gelir ile kirayı ödeyememiş ve tezgahlarının başka bir dul kadınla paylaşılmasının iznine gitmişlerdir. Ayrıca XVIII. yüzyıl gıda pazarlarındaki tezgahlar için belirlenen yüksek kiralar kadın pazar satıcılarını erkek pazar satıcılarından daha çok etkilemiştir. Bu durum da pazar tezgahlarının kiraya verilememesini seyyar satıcılık yapan kadın satıcılarının oluşmasına neden olmuştur.¹⁴

Kır ve kent arasında kurulan bu pazarlar, ürün mübadelesinin en büyük parçasını oluşturmuştur. Şehir pazarının iâşesi, kır ürünlerinden temin edilmiştir. Az nüfuslu olan şehirlerde dahi pazarın kurulduğu gün, bir hareketlilik yaşanmıştır. Kent idarecileri de kurulan pazarların örgütlenmesi ve gözetimi için sıkı tedbirler almışlardır. Zira pazarlar, yetkililer tarafından kontrol edilen mekanlar olarak değerlendirilmiştir. Bu kontrolün ilk göstergesi, pazarların sınırlarının ve çevresinin direklerle belirlenmiş olmasıdır. Pazarların mekânı sınırlandırılmış ve bu sınırlı alan içerisinde esnafın tezgâh kiralayarak satış yapmasına izin verilmiş olsa da bu kural zaman zaman ihlal edilmiştir. Yer hakkı ödemekten ve denetimlerden kaçan tüccarlar, pazarın dışına yerleşerek satışlarını burada gerçekleştirmişlerdir. Örneğin, XVII. yüzyılda Lyon’da kurulan pazarın etrafı, dışarıda satış yapmayı tercih eden meyve, sebze, balık, peynir, kümes hayvanları, ekmek ve et satıcılarının tezgahlarıyla dolmuştur. Mekânsal sınırlamaların yanı sıra fiyat tespiti, satıcıların doğru ağırlık ve ölçü kullanımı ve ürün kalitesinin sağlanması gibi çeşitli ekonomik tedbirler de uygulanmıştır.¹⁵ Bu tedbirler arasında fiyat ihlalinin yaşandığı süreçte gerekli görülen yerlerde hızlı bir şekilde cezalandırma bulunmaktadır. Örneğin XVII. yüzyılda Sicilya’da kurulan bir pazarda belirlenen fiyatın bir “grano”¹⁶ üstüne geçtiğinde satıcı kürek cezasına mahkûm edilmiştir. Ancak gözetimlerin ve sınırlandırmaların olması pazarın gelişmesini ve kent hayatında merkezi bir konuma gelmesini engelleyememiştir.¹⁷

---

¹⁴ Danielle van den Heuvel, “Food, Markets and People: Selling Perishables in Pre-Industrial Holland and England,” *Food Hawkers: Selling in the Streets From Antiquity to the Present* içinde, Danielle van den Heuvel, Melissa Calersee ed., (Newyork: Routledge, 2016), 90-92.

¹⁵ Montenach, “Street Economies,” 143.

¹⁶ Napoli ve Malta’ya ait eski bir para birimidir. Bkz. <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/grano>.

¹⁷ Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık: Mübadele Oyunları*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitapevi, 2017), 18.

Pazarlardan ihtiyaçlarını karşılayanlar yalnızca yoksul kesimle sınırlı kalmamıştır. Yüksek zümreden olan aileler de özellikle taze ve kaliteli ürünler temin etmek amacıyla pazarlardan yararlanmış ve bu ihtiyaçlarını karşılamak üzere hizmetlerini pazara göndermişlerdir. Londra’da cumartesi günü kurulan pazarlarda, gündüz saatlerinde yüksek zümreden kimseler, ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Akşam saatlerinde ise işçi sınıfı mensupları, pazarda kalan ürünleri satın almışlardır.¹⁸ Bazen pazarlar belirli sosyal grupları bir arada bulundurmuş olsa da genel olarak pazarlarda sınıfsal ayrımlar oldukça belirsizdi. Herkesin farklı gelir seviyelerine göre alışveriş yapabileceğı bir alan olarak pazarlar, geniş bir katılımcı yelpazesıyla sosyal sınıf farklarını aşan bir ticaret sahası oluşturmuştur. Bu durum, pazarların toplumsal yapıyı yansıtan, ancak sınıf temelli bölünmelerin yer almadığı çok katmanlı ve dinamik alanlar olarak işlev görmesini sağlamıştır.¹⁹

Şehirlerde kurulan pazarların yanı sıra kırsal kesimlerde, kasabalarda kurulup bölge sakinlerini ihtiyaçlarını karşılayan pazarlar da bulunmuştur. Kasabanın etrafında, meraların ve nüfus yoğunluğunun fazla olduğu veya uzun bir cadde üzerinde, ana yolların kesiştiğı yerlerde bu pazarlar, kasaba halkı ile civar köylerden gelen köylülerin ve zanaatkarların bir araya geldiğı ticaret mekanlarıdır. Taşra için kasabada kurulan pazar, sosyo-ekonomik faaliyetlerin merkezi olarak görölmüştür. Örneğın Oxfordshire’da kurulan pazarlar, genellikle Çarşamba ve Cumartesi günleri kurulmakta olup tezgahlarında et, kümes hayvanları, balık, süt ürünleri, meyve, sebze ve ot gibi çeşitli ürünlerin satılmıştır.²⁰ Yer fark etmeksizin pazarın kurulduğu gün, kasaba halkı için haftanın en önemli olayıydı. Kasabanın belirli yerlerinde aynı anda birkaç pazar kurulmuştur. Çiftçiler ve tarımla uğraşan kimseler kasabada kurulan tahıl ve hayvan pazarlarında ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Kasabanın büyüklüğüne bağılı olarak deri, yün veya peynir gibi diğerk tarımsal ürünler için de pazarlar kurulmuştur. Şehir pazarlarında görüldüğü gibi kasabalarda kurulan pazarlarda da çiftçilerin eşleri, küçük toprak ve bahçe sahipleri, meyve, sebze tereyağı, yumurta ve kümes hayvanlarını satmak için pazar

---

¹⁸ Szende, Szivos Weisz, ed., *Cities and Economy in Europe: Markets and Trade on the Margins from the Middle Ages to The Present*, 128-129; Brown, *The English Market Town: A Social and Economic History 1750-1914*, 43; Colin Smith, “The Wholesale and Retail Markets of London 1660-1840,” *The Economic History Review* 55 (2002): 38.

¹⁹ Smith, “The Market Place and the Market’s Place in London 1660-1840.” 46.

²⁰ William Thwaites, “Women in the Market Place: Oxfordshire c.1690-1800”, *Midland History* 9 (1984): 23.; Taverner, “Moral Marketplaces: Regulating the Food Markets of Late Elizabethan and Early Stuart London,” 611.

tezgahlarında bulunmuştur. Kasabada kurulan bu pazarlarda sadece gıda ürünleri değil aynı zamanda giysi, ev eşyası, tarım aletine kadar herkesin ihtiyaç duyduğu ürünler pazar tezgahlarında sunulmuştur.²¹

1.2. Hafta Pazarlarının İşlevleri

Şehirlerde bulunan pazarlar, ekonomik bir alışverişin gerçekleştiği bir alan olmasının ötesinde aynı zamanda toplumsal etkileşimlerin de önemli bir mekânı haline gelmiştir. Pazarların sahip olduğu yerel kimlik, tüccarların, zanaatkarların, şehir sakinlerinin ve civarda bulunan köylülerin pazar yerinde bir araya gelmelerini beraberinde getirmiştir. İnsanlar, pazar yerlerinde bir araya gelerek yakınlarıyla buluşur, sosyal bağlarını güçlendirir ve güncel haberleri öğrenirlerdi. Bu yönüyle pazarlar, şehri sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve toplumsal bir merkez olarak şekillendiren önemli unsurlar arasında yer almıştır.²² Dolayısıyla pazar, çeşitli nedenlerle etrafına topladığı kalabalıklardan ötürü, tabir yerindeyse simüle edilmiş bir şehir olarak yorumlanmıştır.²³

Pazarların, ticari iş sahasında sahip olduğu fonksiyonlar sıkça vurgulansa da aslında sosyal bir ortam olarak da önemli bir rol üstlendikleri unutulmamalıdır. Zira, erken modern dönemde hem şehir sokakları hem de pazar yerleri, şehir sakinlerinin komşularıyla ve çevre köylerden ya da kasabalardan gelen insanlarla görüşüp ticaret yapabildikleri dinamik ve hareketli ortamlardı.²⁴ Pazarlar, küçük çapta ticari faaliyetlere ev sahipliği yapmalarının ötesinde toplumsal etkileşimlerin merkezi haline gelmiştir. Zira pazarlar, toplumun tüm sınıflarının buluştuğu, ilişkilerin gerçekleştiği, çeşitli haberlerin yayıldığı ve anlaşmazlıklarının yaşandığı bir merkez işlevi görmüştür. Çiftçilikle geçimini sağlayan insanların, pazar yerlerinde bir araya gelerek sosyal toplantılar yapmaları ve pazar sonrasında birlikte yemek yiyerek vakit geçirmeleri, pazarların yalnızca bir alışveriş alanı olmadığının göstergelerindendir. Ayrıca kadınlar için pazarlar bazen sadece alışveriş yapmak değil aynı zamanda sosyal bir etkinlik alanı olmuştur. Pazar gezileri, alışverişin yanı sıra, tezgahhtarların düzenlediği bedava gösteriler gibi eğlenceli etkinliklerle de zenginleşmiş ve kadınlar için bir eğlence kaynağı oluşturmıştır.

---

²¹ Brown, *The English Market Town: A Social and Economic History 1750-1914*, 16.

²² Szende, Erika Szivos, Borlarka Weisz, ed., *Cities and Economy in Europe: Markets and Trade on the Margins from the Middle Ages to the Present*, 128-129., 134.

²³ Don Slater, "Going Shopping: Markets, Crowds and Consumption," *Cultural Reproduction* içinde, ed. Chris Jenks (New York: Routledge, 2003), 195.

²⁴ Marion Pluskota, Sanne Muurling, "Street Crimes," *Early Modern Streets* içinde, Danielle van den Heuvel ed. (New York: Routledge, 2022), 185.

Bu tür sosyal aktiviteler, pazarların çok boyutlu işlevlerini ve toplum içindeki yerini pekiştirmiş ve pazar kültürünün oluşmasına katkı sağlamıştır.²⁵

“Belli günlerde ziyaret edilen pazar, toplumsal hayatın doğal bir merkezidir. İnsanlar birbirlerini burada bulmakta, burada anlaşmakta, küfürleşmekte, tehdit etmekte, yumruklaşmaya burada geçmektedirler; olaylar sonra da suç ortaklıklarını açığa çıkartan mahkemeler buradan kaynaklanmakta; nöbetçilerin aslında ender olan, seyirlik ve temkinli müdahaleleri de buradan meydana gelmekte; siyasal ve diğer haberler burada dolaşmaktadırlar. Pazar aynı zamanda iş ve aile anlaşmalarının tercihli yeridir.”²⁶

XVIII. yüzyılda Londra’nın kalbi olarak kabul edilen Covent Garden pazarı, sosyal çeşitliliğin, kültürel etkinliğin, eğlencenin ve siyasi toplantıların merkezi olarak öne çıkmaktadır. Şehir hayatında önemli bir role sahip olan Covent Garden pazarı zamanla, şehrin çeşitliliğini yansıtan enerjisinin sembolü haline gelmiştir.²⁷ Pazarlar, ticari ve sosyal faaliyetlerin ötesinde siyasal toplantılar için de bir mekân işlevi görmüştür. Örneğin, XVII. yüzyılda Paris’te Palais Marchand olarak bilinen kurulan pazar, yalnızca ticaretin yapıldığı bir alan olmamakla birlikte, aynı zamanda parlamento toplantıları ve ticari hukuk mahkemelerinin düzenlendiği bir yer haline gelmiştir.²⁸

Avrupa şehirlerinde pazarın pek çok açıdan hayatın içerisinde yer aldığı, atasözlerine de yansımıştır. Bu sözlerden bazıları: “Eğer alışveriş sanatını iyi bilmiyorsan canını sıkma pazar sana onu öğretecektir”²⁹; pazarın seslerine direnmek bir bilgelik olarak değerlendirilmiş ve buna bağlı olarak “Gel ve al diye bağırان satıcıya sahip olduğumdan fazlasını harcamam diye cevap vermem bilgeliktir”³⁰ sözü söylenmiştir. Şehirlerin büyümesiyle birlikte pazarlar da büyümüş ve sayıları artmıştır. Şehrin çevresine konumlandırılan pazarlar, bu büyüme ile zamanla kendilerini şehrin içerisinde bulmuşlardır. Kurulan pazarlarda çok büyük hareketlilik yaşanmıştır. Öyle ki bu pazarlarda ilerlemenin zor olduğu ifade edilmiş ve şehirlerin şehir olmaktan çıkıp pazara dönüştüğü belirtilmiştir.³¹ Ancak pazarın sahip olduğu bu sosyal kimliğin yanı sıra aynı zamanda suçların işlendiği yerler olduğu da belirtilmelidir.³² Özellikle pazar tezgahlarında, yan kesicilik ve satılacak ürünlerin çalınması gibi hırsızlık türleri yaygındı.

²⁵ Brown, *The English Market Town: A Social and Economic History 1750-1914*, 146; Adrian Randall, Andrew Charlesworth ed., *Markets, Market Culture and Popular Protest in Eighteenth-Century Britain and Ireland* (Liverpool: Liverpool University Press, 1996), 12.

²⁶ Braudel, *Maddi Uygurlik: Mübadele Oyunları*, 18.

²⁷ Smith, “The Market Place and The Market’s Place in London 1660-1840” 199., 201.

²⁸ Slater, “Going Shopping: Markets, Crowds and Consumption,” 192.

²⁹ Braudel, *Maddi Uygurlik: Mübadele Oyunları*, 18.

³⁰ Braudel, *Maddi Uygurlik: Mübadele Oyunları*, 18.

³¹ Braudel, *Maddi Uygurlik: Gündelik Hayatın Yapıları*, 455.

³² Pluskota, Sanne Muurling, “Street Crimes,” 185.

Örneğin XVII. yüzyılda Frankfurt'ta kurulan pazarda, hırsızların pazar yerinde aktif bir şekilde bulunarak bazen müşteri rolüne girip, satıcının dikkatini dağıtarak hırsızlık yaptıkları kaydedilmiştir.³³

Ayrıca pazar, müzakere ve çatışma alanı olarak da değerlendirilmiştir. Pazarlar, hem sivil etkinlikler için sembolik bir yer; hem de huzursuzluğun ortaya çıkması için bir parlama noktasıydı. Pazar, çeşitli sosyo-ekonomik etkileşimler, direniş, çatışma, yıkım ve intikam mekânı olarak işlevi olmasının yansıra suçluları cezalandırma yeri olarak da kullanılmıştır. Örneğin XVII. yüzyıl İngiltere'sinde başkan seçimlerini reddeden icra memuru, pazar yerinde yürüyerek seçilen başkanı destekleyen kimseleri azarlamıştır. Kişisel veya özel kargaşalar, kolay erişilebildiğinden dolayı hırsızlık pazarda yaşanmış, intikam burada alınmıştır. Pazarın kamusal niteliğine rağmen bu tür olayların yaşanması, kentsel alanda düzenin ve hiyerarşinin altüst olmasına mahal oluşturan yer şeklinde de değerlendirilmesine neden olmuştur.³⁴

1.3. Hafta Pazarlarının Mülkiyeti ve Nizamı

Erken modern dönemde derebeyliklerin gözetiminde ve denetiminde bulunan pazarlar, belediyelerin kurulmasıyla onların çatısı altında varlıklarını devam ettirmişlerdir. Haftalık olarak belirli günlerde kurulan pazarlar, yönetenler tarafından denetime tabi tutulmuştur. Pazar denetiminden sorumlu olan yetkililerin görevleri arasında ölçü aletlerinin doğruluğunu kontrol etmek, kalitesiz veya bozulmuş ürün satan pazar esnafını tespit ederek para cezası uygulamak ve temel ihtiyaç ürünlerine yönelik azami bir fiyat belirlenerek satış yapılmasını engellemek yer almaktadır. Pazar yerinin sunmuş olduğu kamusal işlev, pazar tezgahlarına ürün ulaşmadan önce ürünleri satın alarak yüksek fiyatlarla satış yapmayı amaç edinen stokçular, yol kesiciler ve komisyoncuların varlığına neden olmuştur. Yetkililer, bu tür ihlallerin pazarı ve tüketicileri olumsuz yönde etkileyeceğinin farkında olarak söz konusu denetim faaliyetleriyle pazar düzeninin sağlanması, haksız rekabetin, hilenin, fırsatçılığın önüne geçilmesi amaçlamıştır.³⁵

---

³³ Pluskota, Sanne Muurling, "Street Crimes," 190.

³⁴ Dave Postles, "The Market Place as Space in Early Modern England," *Social History* 29 (2004): 42-44.

³⁵ Pennington, *Going to Market: Women, Trade and Social Relations in Early Modern English Towns*, 21; Montenach, "Street Economies," 143.

XVII. yüzyılda yayınlanan bir broşürün içeriği, Londra pazarlarının düzenlemeleriyle ilişkilidir. Bu düzenlemelere göre gıda fiyatları, tezgâh açma izni, lonca ile iş birliği içinde şehir yönetimi tarafından gerçekleştirilmiş olup Londra Belediye Başkanı ve Meclis üyeleri tarafından yürütülmüştür. Yayınlanan kurallara bakıldığında; tüm fiyatların yetkililer tarafından belirlenmesi, bayat veya bozuk ürünlerin satılmaması, ürünlerin pazara ulaşmadan alınıp stokçuluk yapılmasının engellenmesi ve seyyar satıcıların pazar yerlerinde belirlenen alanların dışına çıkmaması gibi düzenlenmelerin gerek pazar düzenini sağlamak ve gerek toplumun mağduriyet yaşamasını önlemek amacıyla çeşitli açılardan denetleyen kurallar olduğunu göstermektedir.³⁶

Ancak pazar düzenlemelerinin savunduğu ilkeleri ihlal eden hem kadın hem de erkek satıcılar bulunmuştur. Bu kimselerin bir kısmı, düzenli bir şekilde pazara giden tedarikçilerin önünü kesip malları gasp etmiş bir diğer kısmı ise daha yüksek fiyata satma düşüncesiyle pazardan mal satın almışlardır. Bu yüzden pazar yerinin öneminin görünürde kaldığı ifade edilerek pazarlar, baskın bir ticari kimlikten ziyade; kadın ve erkeklerin etrafında iş yaptıkları esnek mekanlar olarak değerlendirilmiştir.³⁷

Pazar yerinin mülkiyeti ve idaresi konusunda Londra pazarları örneği bağlamında; dört görevlendirme karşımıza çıkmaktadır. Bunların ilki; kraliyet imtiyazıdır. Yani bir pazarın mülkiyetinin, haklarının bir kişiye ve mirasçılara devredilmesidir. İkincisi; Şehir Şirketi üzerinden gerçekleşip tüm ayrıcalıkların şirkete verilmesidir. Üçüncüsü; parlamento yetkisiyle pazarın kurulması ve yönetilmesidir. Sonuncusu ise resmi izin olmaksızın kurulan pazarlardır.³⁸ Ayrıca şehir pazarlarının bir kısmı uzun süreli olarak özel şahıslar tarafından kiralandığına dair örnekler de bulunmaktadır. Bu şahıslar genelde aristokrat ve tüccar kesim olmuştur. Eğer pazar, müreffeh ise sahipleri için iyi bir gelir kaynağı olabilmıştır. Elde edilen gelirlere karşılık olarak pazar yeri sahibinin, pazarın çeşitli masraflarını karşılaması gerekmiştir. Bir pazarın hibe yahut kanunla kurulması beraberinde çeşitli yasal masrafların oluşmasını ve arazi satın alma, inşaat ve pazar yerinin tanıtılması gibi sabit masrafları da beraberinde getirmiştir. Ayrıca temizlik ve bakım masrafları; kâhya, tahsildar ve diğer pazar çalışanları tarafından gerçekleştiği için görevlilerin de ücreti bu masraf grubunun içerisinde yer almıştır. Bununla birlikte pazar

---

³⁶ Taverner, "Moral Marketplaces: Regulating the Food Markets of Late Elizabethan and Early Stuart London," 612.

³⁷ Pennington, *Going to Market: Women, Trade and Social Relations in Early Modern English Towns*, 22.

³⁸ Smith, "The Wholesale and Retail Markets of London 1660-1840," 38-39.

yerinin iyileştirilmesi de bu masrafları oluşturan bir diğer parçadır. Pazarların iyi bir şekilde düzenlenmesi ve pazarlamayla ilgili pek çok sayıda kural ve düzenlemenin uygulanması için tek bir kurum mevcut olmamıştır. Ancak her şeye rağmen pazarın birçok boyutu düzenlemeye tabi tutulmuştur. Bu düzenlemeler; ekmek fiyatı, ağırlık ve ölçüler, pazar günleri ve saatler, ticareti yapılan ürünler, gıda kalitesi ve kesim ile ilgilidir.³⁹

Erken modern dönem Avrupa şehirlerinin pazarlarında gıda ürün alım satımının bir anlayış çizgisinde gerçekleşmesine gayret edilmiştir. Gerek kentsel gerek kırsal alanlarda kurulan pazarlarda, adil fiyat ve pazarların düzenlenmesi dikkate alınmıştır. Bu yüzden pazar esnafının ve müşterilerinin davranışları yetkililer tarafından belirlenen ortak değerler ile şekillenmiştir. Bu bağlamda pazar esnafından beklenen en temel değer, ürünlere stokçuluk yapmak veya ürünleri karaborsaya düşürmek gibi uygulamalara başvurmamak olmuştur. Bu kuralların temelinde pazarda yaşanan suistimaller yatmaktadır. Kuralların yanı sıra dört kişilik gözetmen ekibi oluşturulmuştur. Oluşturulan ekip, tek başlarına, eşleri, çocukları veya hizmetçileri ile sokaklarda tezgâh açan kimselere karşı harekete geçmiştir. Kişilerin dükkân haricinde satış yapması yasaklanmış, eğer satış yaparsa para cezasına çarptırılmıştır. Pazarın olduğu günlerde satışın başladığını ve perakendecilerin katılabileceğini işaret eden çanlar çeşitli yerlere iki kez çalınmak şartıyla yerleştirilmiştir.⁴⁰

Pazar cezalarının çoğu, pazar alanının yönetilmesi ile ilgili olmuştur. Sokak pazarları yalnızca belirli gün ve saatlerde açılan izinli ticaret mekanları haline getirildiğinden yetkililer, pazar yerlerinde yanlış zamanda alışveriş yapılmasını engellemişlerdir. Örneğin XVII. yüzyılda Smithfield'da kurulan bir pazarda çan çalmadan önce bir inek satan pazar esnafı, para cezasını ödemek zorunda kalmıştır. Başka bir ceza örneği ise ürünlerin pazara ulaşmadan önce satın alınmasına yöneliktir. Meyve, yumurta, puding, tereyağı ve kümes hayvanları pazara gelmeden önce satıldığı için para cezası uygulanmıştır.⁴¹ Yetkililer özellikle ürünleri sokakta gezdirip satan seyyar satıcıları baskı altına almak istemişlerdir. Satılacak ürünün değerini belirlemek piyasaya bırakılmıştır. Önemli olan pazara ürünün ne kadar geldiği ve halkın neye ihtiyaç

---

³⁹ Smith, "The Market Place and The Market's Place in London 1660-1840." 39-43.

⁴⁰ Taverner, "Moral Marketplaces: Regulating the Food Markets of Late Elizabethan and Early Stuart London," 611., 613.

⁴¹ Taverner, a.g.m., 615.

duyduğudur. Ürün satışında hile yapmak aynı zamanda Tanrı'nın hoşnutsuzluğuna neden olan davranış olarak da değerlendirilmiştir.⁴²

Pazarlarda yasadışı işlemlerle uğraşanlar yahut satılan ürünlere hile karıştıranlar halk nazarında sempati ile karşılanmamıştır. Zira pazar kültürü ve nizamı dürüstlük ve cömertliğe oldukça önem vermiştir. Örneğin XVIII. yüzyıl İngiltere'sinin Salisbury şehrinde kurulan bir pazarda halk, buğday ve tereyağı fiyatlarını belirleyen değirmene yürümüş ve içerisinde tahıl, un haricinde büyük miktarda öğütülmüş ürünleri bulunduran değirmeni yıkmıştır. Bu olay, çevrede bulunanlar tarafından da takip edilmiş ve desteklenmiştir.⁴³ Başka örnek pazarda tezgâh açan bir kadına aittir. Bir kilo patates isteyen müşteriye tam bir denge sağlamak için son patatesin bir parçasını ısırmasıdır. Yapmış olduğu bu aşırılık, kendisinin yargılanmasını beraberinde getirmiştir. Hatta alıcıların tepkisi öyle büyümüştür ki kadının yaptığını duyurmak için tellal tutmuşlardır. Pazarda yaşanan bu tür suçların unutulmaması ve bir daha tekrarlanmaması adına bir pano hazırlanmış ve pazar haçına dikilmiştir. Dikilen panoda “korkunç bir olayın kaydını gelecek zamanlara aktarmak ve sahtekarlık ve dolandırıcılık araçlarını gizlemek için” ifadesi yer alarak bir uyarı niteliği kazandırılmıştır.⁴⁴ Kaynaklar gıda isyanlarının pazar yerlerinde oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Bu örneklerin her biri, Avrupa pazar kültürünün varlığı; pazarlama uygulamasındaki en ufak değişikliğe tepki gösterip direnen bir kalabalığın olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Bu direnç, zaman zaman küçük çaplı pazar kavgaları veya barışçıl gösteriler şeklinde olmakla birlikte zaman zaman da yerleşik pazar kurallarını ve kültürünü ihlal edenlere müdahale etmek, cezalandırmak şeklinde gerçekleşmiştir. Bu eylemlerin potansiyel gücü göz ardı edilmemiş, yerel yöneticiler tarafından halkın tutumlarının dikkate alınması yoluna gidilmiştir. Bu duruma örnek olarak Londra gibi büyük ticaret limanlarının bulunduğu bir yerde yetkili kimselerin pazar kültürünü destekliyor gibi görünmüş olmaları gösterilebilir.⁴⁵

Avrupa pazarlarında işlenen suçların bir kısmı şu şekilde listelenmiştir:

1. Kasapların eti uzun süre bekleterek bozuk et satması,
2. Balıkçıların uzun süre önce ölmüş olan balıkları satması,

---

⁴² Taverner, a.g.m., 621.

⁴³ Randall, Charlesworth ed., *Markets, Market Culture and Popular Protest in Eighteenth Century Britain and Ireland*, 12.

⁴⁴ Randall, Andrew Charlesworth ed., a.g.e., 13.

⁴⁵ Randall, Andrew Charlesworth ed., a.g.e., 17-20.

3. Sarımsak, un, yağ, tuz, peynir ve diğer malların yasalara aykırı olarak satılması,
4. Baharatçıların eski ve yeni baharatları karıştırmaları ve gerçek olmayan ağırlıklarda satış yapması,
5. Ayakkabıcıların çok fazla ücret talep etmesi ve derilerle kumaşları karıştırmaları.⁴⁶

Pazar ihlalleri, pazar yerinin işlevsel amaçlar doğrultusunda kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Küçük suçları olan kimselerin pazarın olduğu günde halka açık bir şekilde pazar meydanında kırbaçlanması, başka bir ifadeyle aşağılanması pazarın en yüksek noktasında kamusal aşağılanma şeklinde gerçekleşmiştir. Bu durum halkın ibret verici bir şekilde ders çıkarmasını sağlamıştır. Çırakların hatalı davranışları, ebeveynlere karşı nezaketsizlik pazar yerinde cezalandırılacak suçlar arasında görülmüştür. Bununla birlikte dini mahkemeler tarafından da pazar yerleri sürekli kullanılmıştır. Dolayısıyla her cinsel ve ahlaki ihlal, kilise de olduğu gibi pazar yerinde de cezalandırılmıştır.⁴⁷

1.4. Pazar Esnafı ve Kadın Tezgahtarlar

Orta Çağdan itibaren pazarlarda gerçekleşen ticari faaliyetleri daha kolay bir şekilde denetlenebilmesi için pazar yetkilileri her ürün çeşidine ve onu satan zanaatkârlara veya tüccarlara belirli bir yer tahsis edilerek ürünler kategorilere ayrılmıştır.⁴⁸ Zanaatkârlar ve tüccarlar, şehirlerin üretiminin ve toplumsal yaşamının şekillenmesinde etkili olmuştur. Sadece ticari faaliyetleri düzenlemekle kalmamış aynı zamanda dini ve yardımlaşma amaçlı toplumsal işlevleri ekonomik ve siyasi işlevlerle harmanlayarak şehrin toplumsal dokusunun inşasında önemli bir rol oynamışlardır. Bu topluluklar, üyeleri arasındaki dayanışma ve iş birliği ile şehirdeki üretim süreçlerini düzenleyerek toplumsal huzura ve ekonomik istikrara katkı sağlamışlardır. Esnaf anlayışı, çıraklık eğitimini sağlayarak zanaatları kuşaktan kuşağa aktarmış ve bu sayede geleneksel becerilerin sürekliliğini garanti altına almışlardır. Bu eğitim, yalnızca mesleki becerilerin kazandırılmasını değil aynı zamanda bir toplumsal yapı olarak esnafın sosyal ilişkilerini de düzenlemiştir. Esnaf grupları içerisinde alınan eğitim, şehre iş gücü temin

---

⁴⁶ James Davis, *Medieval Market Morality: Life, Law and Ethics in the English Marketplace 1200-1500* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 148-149.

⁴⁷ Postles, "The Market Place as Space in Early Modern England," 43-45.

⁴⁸ Pennington, *Going to Market: Women, Trade and Social Relations in Early Modern English Towns*, 21.

etmenin ötesinde şehirlerin sosyo-ekonomik açıdan gelişmesine ve daha kurumsal bir yapıya bürünmesine olanak sağlamıştır.⁴⁹

Pazarlarda çalışan çok çeşitli esnaf grupları bulunmuştur. Şapkacılar, keten satıcıları, tüccarlar, demirciler, çorapçılar ve süpürgecileri pazar yerlerinde bulunan esnaf gruplarının bir kısmıdır.⁵⁰ Genel olarak bakıldığında XVIII. yüzyıla gelindiğinde kasaplar, balıkçılar, gezgin tüccarlar, tavukçular, sebze ve meyve satıcıları pazar ticaretinde faaliyet göstermişlerdir. Tüm bu esnaf gruplarının varlığı, pazarın omurgası olarak değerlendirilmiştir. Pazar yerinde esnaf çeşitliliğinin olmasının bir sebebi, pazarların karma mahallelerde kurulmuş olmasıyla ilişkilidir.⁵¹ Pazar esnafının tezgahlarda ürünlerini satmak için birtakım bağırışları meşhur olmuştur. Bu bağırışların bir kısmı “Canlı balık geliyor, geliyor! Taze balık, közlenmiş patates! Karides, portakal, portakal!” şeklindedir.⁵² Londra pazarlarında da puding, turta satan kadın, sesini yalnızca ürünlerini satmak için değil aynı zamanda bağlı olduğu fırıncısının fiyatları düşürmesi için de kullanmıştır. Ayrıca eğer fiyatları düşürmezse müşterilerini kaybedeceği konusunda uyarmıştır:

“Ey Fırıncı! Ben kendimi kandırmıyorum; ben yaşlı bir kadını

Düzineye on beş tane söyle

Çünkü bu sayede kârım oldukça artıyor,

Yoksa bir daha asla puding diye bağırmam”⁵³

Kadınlar belirli alanlarda çalışmaları sınırlandırılmış olmasına rağmen pazar yerlerinde aktif bir şekilde görünür olmuşlardır. Özellikle süt üretimi, tavuk kümesçiliği XVIII. yüzyılda kadınların sorumluluğu altında değerlendirilmiş ve tavuk, tereyağı meyve-sebze satılan pazarlar “kadın pazarı” olarak anılmıştır.⁵⁴ Bunun yanı sıra, pazarı betimleyen sanat eserlerinde kadının pazardaki etkisi sıklıkla vurgulanmış ve bu eserlerde

---

⁴⁹ Regina Grafe, “Ekonomik ve Sosyal Eğilimler,” *Erken Modern Avrupa Tarihi: Toplumlar ve Ekonomiler* içinde, haz. Hamish Scott, çev. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023), 48. Zanaatkarların ve tüccarların işleyişi bağlamında idealize edilmiş bir resmin sunulduğunun bilincindedir. Bu bölüm, tezin temel konusunu oluşturmadığından kaynakların işleyişe dair sundukları bilgilerin sosyal hayata nasıl yansıdığına odaklanılmamıştır. Ancak söz konusu kaynak eşliğinde sunulan bilginin genel bir ifade içerdiği dolayısıyla bu genellemenin her durumda geçerli olamayabileceğinin farkında olunduğu belirtilmelidir.

⁵⁰ Heuvel, *Women and Entrepreneurship: Female Traders in the Northern Netherlands c.1580-1815*, 92.

⁵¹ Smith, “The Wholesale and Retail Markets of London 1660-1840.” 38.

⁵² Braudel, *Maddi Uygarlık: XV-XVIII. yüzyıllar: Gündelik Hayatın Yapıları*, 453.

⁵³ Pennington, *Going to Market: Women, Trade and Social Relations in Early Modern English Towns*, 48.

⁵⁴ Thwaites, “Women in the Market Place: Oxfordshire c.1690-1800,” 29.

genellikle kadınlar hem satıcı hem de tüketici olarak tasvir edilmiştir.⁵⁵ Ayrıca, kadınların pazarlık yapma becerileri, onlara pazarlarda çeşitli ürünleri satma konusunda önemli fırsatlar sunmuştur.⁵⁶ 1737 yılında kurulan pazar hakkında “Fleet Pazarından iki düzine kadar kadın kiracı vardır ki bu bilinen toplamın yaklaşık dörtte biri kadardır” ifadesi geçmektedir.⁵⁷ Leiden pazarında kurulan pazarda ise tezgâh kiralayanların yarısının kadın olduğu kaydedilmiştir.⁵⁸ Kadınların pazar yerlerindeki bu aktiflikleri, genellikle iyi bir ev idaresi sergilediklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁵⁹ Kadınların pazarlarda tezgâh açma oranını sayısal olarak belirlemek zordur, çünkü genellikle tezgahlar erkek ev sahiplerinin üzerine kayıtlanmıştır. Bununla birlikte, kadınların eşleri adına ticaret yaptığı ve pazarlarda öne çıkan katılımcılar arasında yer aldıkları kayıtlarda yer almaktadır.⁶⁰ Pazarlarda, tüm mesleklerde gerekli deneyime ve beceriye sahip kadınlar yer almıştır. Bu kadınlar, çiftçilikten fırıncılığa, balıkçılıktan bakkallığa, pazar bahçeciliğinden meyve satıcılığına kadar pek çok farklı alanda faaliyet göstermiş ve kayıtlara geçmiştir.⁶¹ Anlaşılan o ki, pazar yerlerinde kadınlar, yiyecek, ürün ve daha pek çok farklı malzemeyi alıp satmışlardır. Bu durum, onların ticaretin önemli bir parçası olduğunu ve pazar dinamiklerinde aktif bir rol üstlendiklerini göstermektedir.

1.5. Sonuç

Piyasa ve piyasayı oluşturan kurumların, tüm toplumların hem siyasi hem de sosyo-ekonomik kültürlerinde önemli konumları bulunmaktadır. Takas ve pazarlama usulleri tarihin ilk devirlerinden itibaren bilinmektedir. Bu bağlamda piyasa kurumunun bir parçası olan pazarlar, Avrupa tarihinde Orta Çağ’a kadar uzanan bir sürekliliğe sahiptir. Erken modern döneme gelindiğinde ise Avrupa’nın çeşitli bölgelerinde kurulan pazarlar, genel olarak düzenli ve görünür bir biçimde organize edilerek, farklı ürünlerin toptan veya perakende şekilde satıldığı mekanlar olmuştur. Kasaba pazarları, genellikle merkezi bir konumda yer alarak, kasaba sakinlerinin hem alıcı hem de satıcı olarak yer aldığı pazarlardır. Şehir pazarları ise, kasaba pazarlarına benzer şekilde merkezi

---

⁵⁵ Pennington, *Going to Market: Women, Trade and Social Relations in Early Modern English Towns*, 17.

⁵⁶ Pennington, *a.g.e.*, 60.

⁵⁷ Smith, “The Market Place and The Market’s Place in London 1660-1840.” 46.

⁵⁸ Heuvel, *Women and Entrepreneurship: Female Traders in the Northern Netherlands c.1580-1815*, 96.

⁵⁹ Pennington, *Going to Market: Women, Trade and Social Relations in Early Modern English Towns*, 67.

⁶⁰ Pennington, *a.g.e.*, 66.

⁶¹ Thwaites, “Women in the Market Place: Oxfordshire c.1690-1800,” 24.

noktalarda kurulmuş olmakla birlikte, katılımcı kitlesi daha geniş bir yelpazeye sahip olmuştur. Çünkü şehirdeki pazarlara katılanlar arasında çiftçiler, şehre gelip giden ziyaretçiler, tüccarlar ve gıda satıcıları gibi farklı gruplar bulunmaktadır ve bu pazarlarda alıcı ve satıcılar için pek çok farklı fırsat mevcuttur. Şehir veya kasaba fark etmeksizin, pazarlar sadece alışveriş ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda sosyalleşme, çeşitli konularda bilgi alışverişi yapma ve toplumsal ilişkilerin güçlenmesi açısından da önemli mekanlar olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda hem alıcılar hem de satıcılar için pazarlar yalnızca ticaret yapılan alanlar değil, aynı zamanda sosyal etkileşimin ve eğlencenin de önemli bir parçası olmuştur. Pazarların bu işlevinin yanı sıra suçların, ihlallerin yaygın bir şekilde işlendiği ve çeşitli mahkemelerin de burada görüldüğü başka bir kamusal işlevi de bulunmaktadır. Bu yönüyle pazarlar, yalnızca ticaretin ve sosyalleşmenin gerçekleştiği alanlar olarak kalmayıp aynı zamanda toplumsal düzenin denetlendiği ve hukuki süreçlerin gerçekleştiği önemli mekanlar şeklinde de ele alınmıştır. Şehir ve kasaba genelinde kurulan pazarların, geniş bir ürün çeşitliliğine sahip olduğu ifade edilebilir çünkü bu pazarlardan başta gıda ve tahıl ürünleri olmak üzere ev ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çeşitli malzemelerin temin edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca pazarın kurulması, devamlılığının sağlanması, yöneticiler tarafından önemli bir mesele olarak görülmüş ve pazar yerlerinin korunması, denetlenmesi yetkililer tarafından öncelikli bir görev olarak değerlendirilmiştir. Bölüm hakkında ifade edilmesi gereken son husus, pazar esnafı bağlamında, erkeklerin yanı sıra kadınların da pazarlarda aktif olduğu hatta tabir yerindeyse pazarı yönettiğidir.

2. ANADOLU'DA HAFTA PAZARLARI

Osmanlı yerleşimlerinin şehir olarak tanımlanmasında, fonksiyonel ölçütler dikkate alınarak bir tanımlama yapılmıştır. Suraiya Faroqhi, bir yerleşmenin şehir olarak kabul edilebilmesi için yalnızca idari özelliklerin değil, aynı zamanda pazar etkinliklerinin de varlığının önemine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda pazarın varlığının, yerleşim yerinin ticari ve ekonomik işlevselliğini gösteren bir unsur olarak, vergilerle kanıtlanması gerektiğini ifade etmektedir. Osmanlı belgelerinde, bir yerleşim “şehir” olarak tanımlanırken, genellikle “bâzâr durur, cum’a kılınur” gibi ifadelerle karşılaşılmaktadır. Bu ifade, söz konusu yerleşimin şehir olarak kabul edilebilmesi için, cuma namazının kılınabilmesi ve düzenli olarak pazar faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi gerektiğini göstermektedir.¹

Bu noktada “pazar” teriminin, genel anlamda ticaretin ve alışverişin yapıldığı bir çarşı fonksiyonunu ifade ettiği anlaşılmaktadır. Çarşı ve pazar kavramları, coğrafi farklılıklar gösteren ve zaman zaman eş anlamlı olarak kullanılan terimlerdir. Evliya Çelebi, *Seyahatname* adlı eserinde Bursa’dan bahsederken *evsâf-ı çârşu-yu bâzâr* ifadesini kullanmıştır.² Maurice Cesari’nin *Osmanlı Kenti* adlı çalışmasında ise Anadolu ve Balkan toplumlarında çarşı ve pazar kavramlarının çoğunlukla birbirinin yerine kullanıldığı belirtilmiştir.³ Ancak, işlevsel ve yapısal açıdan çarşı ve pazar terimleri farklı anlamlar taşımaktadır.

Osmanlı şehirlerinde çarşı, belirli bir alan içerisinde toplanmış ve alışveriş yapılan ticaret merkezi olarak tanımlanabilir. Çarşılar, bedesten, han ve arasta gibi yapılarla zenginleşmiş, bu alanlarda hem imalat hem de ticari faaliyetler bir arada gerçekleştirilmiştir. Toptan ve perakende ticaretin her ikisi de çarşı içinde yer almıştır. Ayrıca çarşıların çevresinde kurulan pazarlar, haftanın belirli günlerinde düzenlenen genellikle yiyecek ürünleri ile hayvan satışının yapıldığı, toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayan açık hava alışveriş yerleri olarak işlev görmüştür. Bu pazarlarda ticaret,

---

¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 12-13; Özer Ergenç, “Osmanlılarda Esnaf ve Devlet İlişkileri,” *Tarihte Türk Devletleri II* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1987), 627.

² Detaylı bilgi için bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), C. 2.

³ Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, çev. Aslı Ataöv (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999), 115.

genellikle birkaç saatlik veya bir günlük süreler şeklinde kısa süreli etkinliklerle gerçekleştirilmiş, yerleşim yerinin ekonomik yapısının önemli bir parçası haline gelmiştir.⁴ 1749-1807 yılları arasında İstanbul’da yaşayan Ermeni yazar, Carbognano, eserinde İstanbul’daki ticari hayattan bahsederken çarşı ve pazarın ne olduğunu da açıklamıştır:

“Aynı türden malların satıldığı dükkanlar genellikle çarşı adı verilen belli yerlerde toplanmışlardır. İstanbul’da çarşıların bulunduğu iki taş yapı vardır. Bunlardan bir Valide Camisi’nin yanındadır ve burada baharat satılır. Diğer Konstantin Sütununun yanındadır. Burada malın ve zanaatın türüne göre bir araya toplanmış tüccar ve zanaatçıların kullandığı dükkanlar sıralanmıştır. Ayrıca pazar adı verilen başka satış yerleri vardır ki bunlar ya sabit yerlerde ya da panayır gibi haftanın belli günlerinde kentin değişik yerlerinde kurulur. Sabit pazarlar, Tavuk Pazarı, Balık Pazarı, Bit Pazarı, At Pazarı...”⁵

Osmanlı şehir planlamasında pazarlar, İslâm şehirlerinde yaygın bir yapı olarak, ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı önemli mekânlar olmuştur. Bu şehirlerde pazarlar genellikle benzer bir yapıya sahip olup, aynı türdeki ürünlerin satıcıları, üreticileri ve imalatçıları, pazarın belirli bölümlerinde yoğunlaşarak ticaretlerini gerçekleştirmişlerdir.⁶ Bu bağlamda çeşitli yerlerde kurulan pazarlar, ekonomik etkinliklerin önemli bir sahnesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Evliya Çelebi’nin Gözünden Anadolu’da Kurulan Hafta Pazarları

XVII. yüzyılın meşhur seyyahı Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*’nde bulunduğu şehir ve kasabayı tanıtırken ekonomik işlevi olan mekânlara geniş yer vermiş ve buralardan detaylı bir şekilde bahsetmiştir. Bu bağlamda eserinde imparatorluğun çeşitli yerlerinde kurulan hafta pazarlarına da değinmeyi, gezip gördüğü pazarları tüm canlılığı ile aktarmayı ihmal etmemiştir. Evliya Çelebi’nin görmüş olduğu pazarlar hakkında aktarmış olduğu bilgiler, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde pazar varlığını ve pazar yerlerinin bir yaşam alanı oluşturduğunu gözler önüne sermektedir. Evliya Çelebi’nin Anadolu’da kurulan pazar yerleri hakkında aktarmış olduğu bilgiler, seyahatnamesinin ayrı ciltlerinde yer almıştır. Özellikle dokuzuncu cildinde pazar yerleri üzerine vermiş olduğu içerik, diğer ciltlerde verdiği bilgiler ile kıyaslandığında daha ayrıntılı ve ilgi çekicidir. Sözelimi Eynegöl (İnegöl) kasabasından bahsederken “haftada bir gün bu şehir içinde çevre köylerden nice bin adam toplanıp büyük bir pazar kurulur, her çeşit meta bulunup

---

⁴ Tuba Akar, “Osmanlı Kentinde Ticari Mekanlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13 (2019): 267; Erdoğan, 19. *Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırılar*, 2.

⁵ Cosimo Comidas de Carbognano, *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul*, çev. Erendiz Özbayoğlu (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993), 66.

⁶ Kallek, “Pazar,” 194.

alışverişler olur”⁷ ifadeleri bulunmaktadır. Başka bir renkli tasvir Afyonkarahisar’ın Sinanpaşa köyünde kurulan pazara aittir. Bu pazar için de İnegöl Pazarı gibi etraftaki köylerden kalabalıklar gelerek haftada bir gün büyük bir pazar kurulduğunu belirtmiştir. Kurulan pazarın etrafına havuzların kurularak bir muhabbet ortamının oluştuğuna değinmiştir. Evliya Çelebi kurulan bu pazarları zevk ve sefa edilecek bir dinlenme yerleri olarak nitelendirmiştir.⁸

“Sıçan gibi muzır kavm-i etrak, pazar günleri bu havuzlar içre pir ve civan girüp şınaverlik ederler ve etraf havuzlarda güna gün müfit muhtasar maksurelerde ahali bazan sohbet edüp herkes yaranları ile kol kol kavlü karar edüp ayşu işret ederler.”⁹

Bir diğer örnek, Muğla’da kurulan Ula Pazarı’na aittir. Burayı anlatırken herhangi bir bedestenin bulunmadığına, haftanın bir gününde toplanıp büyük bir pazar kurularak halkın pazardan ihtiyaçlarını giderdiğini kaydetmiştir.¹⁰ Güzelhisar’da kurulan pazardan bahsederken de burada haftada bir pazar kurulduğunu ifade etmiştir. Pazarın içeriği hakkında da bilgi vermeyi ihmal etmeyen Evliya Çelebi, civardaki köylerden ve kasabalardan bu pazara gelindiğini ve bu pazarda beş bin kuruşluk helva sürüldüğünü, bu pazara gelen kimselerin köylerinde olan toplantılara, düğünlere, mevlitlere, sünnet merasimlerine “nice yüz bin okka helva alup”¹¹ götürdüğünü kaydetmiştir.

Evliya Çelebi, Antalya’nın ekonomik yönü bakımından ne kadar zengin bir yer olduğunu vurgulayarak burada kurulan pazara, civar nahiyelerden pek çok pazar esnafının gelip burada konakladığını ve büyük bir pazar kurulduğunu belirtmiştir. Antalya’nın çeşitli köylerinde de haftalık pazarların kurulduğunu kaydeden Evliya Çelebi, bu vilayette meskûn halk için haftanın günlerini bilmediklerini, her gün bir yerde pazar kurulduğu için o pazar günü üzerinden belirleyerek “Ulu Pazar, Öte Pazar, Beri Pazar, Kiçi Pazar, Serik Pazar ve Manavgat Pazar” şeklinde günleri saydıklarını not etmiştir. Bu pazarlarda bir gün vakit geçirdiğini ve tuhaf şeyler gördüğünü belirtmiş olsa da gördükleri hakkında detaylı bilgi vermemiştir. Kurulan pazarlarda subaşının ve kadının pazar meydanında hazır bir şekilde bulunduğu ve davalara burada baktığından bahsetmiştir.¹² Bu durum, kurulmuş olan pazarın fonksiyonunu, niteliğini göstermekte ve pazarın sosyo-idari hayattaki işlevine dikkat çekmektedir. Canlı bir şekilde tasvir edilen bir diğer pazar

---

⁷ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 9, 11.

⁸ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 9, 40.

⁹ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 9, 40.

¹⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.9, 225.

¹¹ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 9, 172.

¹² Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 9, 309-316.

örneği, Denizli Pazarı'dır. Diğer pazarlar gibi Denizli Pazarı da haftada bir gün büyük bir şekilde kurulmuştur. Pazarın büyüklüğünü Çelebi'nin "bu pazara insanların gelmesiyle sanki insan denizi Denizli şehrinde dalgalanır" ifadesiyle anlamak mümkündür. Pazar kale içerisinde kurulmuş, pazar bitiminde kale içerisinde pazar esnafının gelirleri ve ürünleri bulunduğundan bekçi ve gözcü burada gece nöbetinde kalmıştır.¹³

Evliya Çelebi, gözlemleri sırasında pazarın yalnızca ticaret yapılan bir alan olmadığını aynı zamanda sosyo-kültürel bir dinamiğinin de olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Anadolu pazarlarında gözlemlediği ve aktardığı bir diğer husus, yerel halkın kimlikleri, konuşmaları ve lehçeleri olmuştur. Özellikle Gördes'te¹⁴ kurulan hafta pazarına yönelik yaptığı gözlemler, yerel halkın kültürel kimliğinin bir yansımasıdır. Evliya Çelebi, pazarın haftada bir gün kurulduğunu, pazara köylülerin katıldığını ifade ederek pazarda köylülerin kendilerine has üslup ile konuştuklarını belirtmiştir. "Köylü Lehçesi" olarak eserinde yer veren Evliya Çelebi, kelimeleri anlamakta güçlük çektiğini aktarmayı ve bu lehçeye duyduğu şaşkınlığını belirtmeyi ihmal etmemiştir.¹⁵ Pazar yerinde duyduğu kelimelerin bir kısmı şöyledir:

Tablo 1. Gördes Pazarında Evliya Çelebi'nin Duyduğu Kelimeler

<i>Azık</i> Ekmek	<i>Tahıl</i> Buğday	<i>Dehle</i> Gözet
<i>Ketmec</i> Kız	<i>Kızan</i> Oğlan	<i>Saplıca Kiraz</i> Kiraz
<i>Dik Dük</i> Kiraz Kuruşu	<i>Kışne</i> Vişne	<i>Ballıdarı</i> İncir
<i>Kelen</i> Lahana	<i>Kızılağaç</i> Havuç	<i>Hınza</i> Kereviz
<i>Yelli Saz</i> Turp	<i>Oğlan Pabucu</i> Armut Kuruşu	<i>Tüglıce Donbak</i> Dikenli Kestane
<i>Tülice Yumru</i> Şeftali	<i>Kaplıca Burka</i> Yumurta	<i>Beğ Aşı</i> Yumurta

Anlaşılmaktadır ki Evliya Çelebi'nin pazar yerinde duyduğu kelimeler, yerel halk arasında sıkça kullanılan kelimelerdir. Bu tür kelimeler, bölge sakinlerinin kendilerine

¹³ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 9, 213.

¹⁴ 1530-1676 yılları arasında Anadolu eyaletine bağlı kaza statüsündedir. Bkz. Tahir Sezen haz., *Osmanlı Yer Adları* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları: 2017), 304.

¹⁵ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 9, 62-63.

özgü iletişim biçimlerini ortaya koymanın yanı sıra pazarda alıcı ve satıcı arasında geçen konuşmaları yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra, pazarın ve köylülerin günlük yaşam pratiklerinin bir parçası olarak şekillenerek pazar tezgahlarında bulunan ürünler hakkında bize bilgi sunmaktadır.

Evliya Çelebi, hafta pazarı gözlemleri esnasında pazarda satılan ürünler ve bu ürünlerin vergilendirmesi üzerine de bilgiler sunmuştur. Manisa’da kurulan hafta pazarı örneği üzerinden yaptığı açıklamalar, hem alışverişin yapıldığı mekânın fiziksel yapısını hem de ticari faaliyetlerin düzenlenmesine ilişkin uygulamaları yansıtmaktadır. Manisa’da kurulan hafta pazarı, Evliya Çelebi’nin gözlemlerine göre sekiz sütun üzerine kiremitlere örülmüş bir meydandır. Bu açıklama, pazarın hem mimari yapısının hem de işlevinin önemli bir göstergesidir. Pazar tezgahlarında bulunan ürünler, bu ürünlerin vergilendirmesi hususunda da gözlemlerini aktarmayı ihmal etmeyen Çelebi; buğday, un gibi temel tahılların pazar tezgahlarında yer aldığını belirtmiştir. Evliya Çelebi, buğday ve un gibi tahılların atılmasının yanı sıra muhtesip tarafından bu ürünlerden öşr-i sultani vergisinin alınması hususunda da önemli bilgiler sunmuştur.¹⁶

Evliya Çelebi, pazarların yalnızca ticari ve sosyo-kültürel işlevlerini gözlemlemekle ve aktarmakla kalmamış, aynı zamanda bu mekanların idari fonksiyonlarının da olduğuna dikkat çekmiştir. Kızılhisar’ın¹⁷ bazı köylerinde kurulan hafta pazarları, Çelebi’nin bu tür gözlemleri için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu pazarlar, sadece alışveriş yapılan yerler olmamış aynı zamanda yerel idari işlerinin yürütüldüğü alanlar olarak işlev görmüşlerdir. Zira kurulan hafta pazarlarında; kadı, müsellim, serdar ve subaşı gibi idari yetkililer yer alarak vazifelerini yerine getirmişlerdir.¹⁸ Pazarların sunmuş olduğu kamusal meydan kimliği, yalnızca ticari ve sosyo-kültürel faaliyetlerin gerçekleştiği bir yer olmanın ötesinde düzenin sağlandığı ve idari işlerin görüldüğü bir mekân olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kadı, subaşı gibi yetkililerin pazarlarda yer alması, pazarın sadece bir alışveriş alanı değil aynı zamanda toplumun sosyal yapısının ve yönetsel işlevlerinin de bir yansıması olduğunu göstermektedir. Çelebi’nin seyahatnamesindeki bu gözlemler, pazarların sadece ticari, idari ve sosyo-kültürel işlevleriyle değil aynı zamanda bu işlevleri etkileyen yoğunlukları

---

¹⁶ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 9, 86.

¹⁷ Günümüzde Denizli il sınırları içinde bulunan Serinhisar ilçesi, XVII. yüzyılda Kızılhisar olarak bilinmekteydi ve kaza statüsündeydi. Detaylı bilgi için bkz. Sezen haz., *Osmanlı Yer Adları*, 759.

¹⁸ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 9, 147., 228.

ile de dikkat çekicidir. Pazarın kalabalıklığı açısından da seyahatnameye bakıldığında cevap bulmak mümkündür. Çelebi'nin Tire'de kurulan hafta pazarlarıyla ilgili olarak sunduğu örnek, pazarlardaki kalabalığın ve halkın bu alanlara olan ilgisinin ne derecede büyük olduğunu ortaya koymaktadır. Çelebi kurulan hafta pazarının kalabalıklığını göstermek için “hafta pazarları günleri, akıllı olan pazara varmamak gerek” ifadesini kullanmıştır.¹⁹ Bu ifade, pazarda oluşan kalabalıklığın büyüklüğünü ve halkın pazara olan rağbetini gözler önüne sermektedir.

Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl Anadolu'sunda hafta pazarlarının işlevlerini ve bu pazarların ticari, idari ve sosyo-kültürel açıdan önemli mekanlar olduğunu göstermiştir. Bu pazarlar, yöre halkının gündelik yaşamını şekillendiren aynı zamanda merkezi otoritenin iktisadi ve idari kontrolü sağladığı, çeşitli ürünlerin tabir yerindeyse mübadele edildiği işlevli merkezlerdi. Genellikle “hafta pazarı durur” ifadesiyle kurulan pazarları aktaran Çelebi, halk için bu pazarın kurulduğu günün ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu da aktarmayı ihmal etmemiştir. Evliya Çelebi'nin bu gözlemleri hem dönemi ekonomik yapısını hem de toplumsal ilişkilerin şekillendiği sosyal alanları anlaşılması adına önemli bir kaynak sunmaktadır.²⁰

2.2. Osmanlı Şehirlerinde Hafta Pazarlarının Kurulması

Ticaret ve ürün mübadelesi günümüzde olduğu gibi geçmişte de sosyo-ekonomik hayat için büyük önem arz etmiştir. Bu bağlamda ticaretin tarihine bakıldığında başlangıçta rastgele yapılırken zamanla pazarlar ile bu hareketlilik belirginleşmeye, şehir hayatı içerisinde iktisadi hareketliliğin varlığı olarak kendini göstermeye başlamıştır.²¹ Osmanlı Devleti'nde, ticari fonksiyona sahip yapıların kurulması ve işleyişi, devlet otoritesinin denetimi altında gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, pazarlar, küçük ölçekli ticaret

---

¹⁹ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 9, 186.

²⁰ *Seyahatname* dışında, Anadolu'da kurulan pazarlar hakkında bilgi veren önemli bir başka kaynak, Kâtip Çelebi'nin ünlü *Cihannüma* adlı eseridir. Bu eserde, dikkat çeken husus; yazarın yerleşim yerlerini anlatırken, eğer o yerleşim yerinde bir pazar mevcutsa bunu mutlaka kaydetmiş olmasıdır. *Seyahatnamede* olduğu gibi, *Cihannüma*'da da pazarların, ekonomik hayatın önemli bir mübadele merkezi olmasının yanı sıra, sosyal hayat içinde de belirli bir işlevi ve görünürlüğü olduğuna dair örnekler bulunmaktadır. Kâtip Çelebi'nin, Evliya Çelebi kadar pazar yerlerinin niteliği ve niceliği hakkında detaylı bilgi sunmadığı görülmektedir. Ancak pazar yeri ve halkı arasında bir bağlantı kurulduğunun ve tüm bunların ötesinde Kâtip Çelebi'nin vermiş olduğu bilgilerinin hafta pazarının Anadolu hayatı için olmazsa olmaz bir yerinin olduğunu gözler önüne sermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, ed. Said Öztürk, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2010).

²¹ Tuncer Baykara, “Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir,” *Tarih Enstitüsü Dergisi* 6 (1975): 90; Cengiz Orhonlu, “Şehir Mimarları,” *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* II (1981): 3-6.

alanları olarak kabul edilmiş ve ürünlerin tüketiciye ulaşmasında önemli bir köprü işlevi görmüştür. Halkın ihtiyaç duyduğu ürünlerin alım satımının yapılacağı pazar yerlerinin kurulması, devletin izni ve denetimiyle mümkün olmuştur. Pazarların güvenli bir ortamda kurulması öncelikli bir konu olarak değerlendirilmiş ve gerekirse satış yapacak kişilerin farklı bölgelerden getirilmesi sağlanmıştır. Pazarlar, ticari faaliyetlerin devletin denetimi altında gerçekleşmesini temin etmekle kalmamış aynı zamanda mali denetimi de mümkün kılmış, vergi gelirlerinin düzenli bir şekilde toplanmasını sağlamıştır. Devlet, vergi ödeyen esnafı koruma görevini de üstlenmiş ve bunun için seyyar satıcılık ve esnafın belirlediği fiyatların altında satış yaparak haksız rekabet oluşturulması yasaklanmıştır.²² Halkın pazar ihtiyacını arz etmesi, kadının bu talebi doğrulaması ve merkezi otoritenin onay vermesi neticesinde belirlenen bölgede pazarın kurulması kararlaştırılmıştır. Osmanlı idaresinin pazarlara yönelik müdahalesi ise pazar gelirinin herhangi bir vakfa veya şahsa tahsis edilmesiyle belirginlik kazanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı'nın pazar kurulmasına ilişkin temel ölçütü, şahsa yahut vakfa tahsil etmiş olduğu gelir olmuştur. Bu doğrultuda mevcut pazarlara zarar vermeyecek şekilde yeni bir pazarın kurulmasına müsaade edilmiştir. Böylece Osmanlı, pazarı iktisadi açıdan değil mali mülahaza açısından değerlendirerek pazarın kurulmasına izin vermiştir.²³

XVI. yüzyıl ile pazarın varlığının, pazar sisteminin gelişiminin ve halkın pazar hareketliliği içerisindeki yerinin izini sürmek mümkündür. Bu iz sürme, tahrir kayıtları vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Pazarların varlığının tespit edilmesinde ve kayıtlara geçmesinde bir diğer etken unsur; bâc-ı pazar ve ihtisabiye vergisidir. Zira vergi kayıtlarına göre pazar, bâc-ı pazar vergisinin toplandığı yer olarak değerlendirilmiştir. Bâc-ı pazar ve ihtisab vergisi haricinde toplanan başka vergiler bulunmasına rağmen bir pazar yerinin tespit edilmesinde bâc-ı pazar ve ihtisabiye vergisi, en önemli kaynakları oluşturmuştur.²⁴ Bâc-ı pazar vergisi tımar için önemli bir gelir kalemini oluşturmaktadır. Ancak pazar vergilerinden oluşan gelirler, çoğu zaman diğer vergi gelirleriyle birlikte verildiği için büyük ve küçük merkezleri ayırt ve tespit etme imkânı güçleşmiştir.²⁵ Mevcut sınırlamalara rağmen pazarların kuruluşu ve varlığı hakkında şu bilgilere yer verilebilir. Çoğunlukla düşük düzeydeki idari merkezlerde mevcut olan pazarlar,

---

²² Pazarcı esnafı özelinde yaşanan ihlaller ve buna karşılık devletin aldığı tedbirler IV. bölümde incelenmiştir.

²³ Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, 133-134; Özcan, "Pazar," 207.

²⁴ Faroqhi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)," 43; Özcan, "Pazar," 208.

²⁵ Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, 133.

bulunduğu kazanın yahut nahiyenin ismini almış olup ekseriyetle kuruluşları XVI. yüzyıla dayanmaktadır. Yüzyılın başlarında Anadolu'nun çok az köyünde pazar bulunuyorken yüzyılı takip eden zaman dilimi içerisinde kayda değer bir artış yaşanmıştır. Bu artışın yaşanmasında sosyo-ekonomik koşullar etkili olmuştur. Şehirlerdeki nüfus artışı; var olan pazarların iş yoğunluğunun artmasını beraberinde getirirken kırsal kesimde yaşanan nüfus artışı yeni pazarların kurulmasında rol oynamıştır. Kayıtlara göre Anadolu'da yerleşim bölgeleri haricinde göçebelerin de aktif bir şekilde yer aldığı yaylalarda pazarlar mevcut olmuştur. Ancak bu pazarlar, nahiye yahut kazalarda kurulan pazarların uzantısı olarak değerlendirildiği için sayıları oldukça azdır. Dolayısıyla yeni pazarların kurulmasıyla oluşan pazar sayısındaki artışın, doğrudan ticarileşmenin bir göstergesi olarak yorumlanmaması gerektiğinin altı çizilmiştir. Zira merkez, pazarlara genelde iktisadi açıdan değil mali açıdan ruhsat vermiştir²⁶ Suraiya Faroqhi, tapu tahrir defterlerinin sunmuş olduğu verilerden yola çıkarak XVI. yüzyıl içerisinde Anadolu'nun batı ve güney sancaklarında belirli zaman dilimlerinde kurulmuş pazarları incelemiştir. Faroqhi, bu çalışmasında, Güneybatı Anadolu'daki (Aydın, Kütahya, Menteşe ve İçel) sancaklarda, 1520-1580 yılları arasında kurulan pazarların sayısında artış yaşandığını belirtmektedir. Nüfus artışının, kentsel büyümenin yaşandığı bu yüzyılda ve sancaklarda doğal olarak pazar sayısındaki artış akıllara gelebilir. Ancak Faroqhi, yeni pazarların kurulmadığını bunun yerine var olan pazarların faaliyet fonksiyonlarında artış olduğunu vurgulamaktadır.²⁷

Bir yerde pazar kurulması için o yerin nüfus ve merkezi durumu etkili olmakla birlikte farklı unsurlar da söz konusu olmuştur. Çünkü Osmanlı'nın hem askeri hem de reaya sınıfının temel gıda ihtiyaçlarını karşıladığı küçük ticaret merkezleri olarak değerlendirilen pazarlar; ticari yolların geçtiği ve alışverişlerin yapıldığı yerlerde de kurulmuştur. Dolayısıyla genel anlamda merkez tarafından kurulacak pazar için iklim, ulaşım, üretim-tüketim dengeleri göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca ordunun geçtiği yol hattı, kaleler, kervansaraylar ve şehrin iase ihtiyacı da pazarın kurulacağı yerin belirlenmesindeki diğer etkenlerdir.²⁸ Bunun yanı sıra şehrin pazar bölgesi, müslim ve gayrimüslim nüfusun bir arada olup iş birliği içerisinde çalıştığı yerdir. Pazarın bu

---

²⁶ Özcan, "Pazar," 208; Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, 133-134; Lütfi Güçer, "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası," *Türk İktisat Tarihi Yıllığı* 1 (1987): 44.

²⁷ Faroqhi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)," 66.

²⁸ Özcan, "Pazar," 207.

fonksiyonu, kamusal mekân olarak değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir. Bunun yansira pazar veya “hafta pazarı” tabiri sadece mahalli ticaretin yapıldığı yer anlamına gelmez. Bu kelime, sadece sosyo-ekonomik anlamıyla kalmayıp aynı zamanda siyasi bir içeriğe de sahip olmuştur. Zira, Osmanlı padişahlarının cülusu, verdiği emirler, halka pazar yerinden duyurulmuştur. Tüm yasaklar, uyarılar ve nidalar bu alanda yapılmıştır. Pazarın konumu, pazara ürün getiren esnaf grupları için de önemlidir. Pazarın şehir dışına yakın bir bölgede kurulması, mevsim koşullarına bağlı olarak çarşı esnafının pazarın kurulduğu bölgeye ürün getirmesinde zorluk yaşamalarını beraberinde getirmiştir.²⁹ Bu açıdan kurulacak pazarın fiziki yapısı ve pazar halkı koruma altına alınmıştır.³⁰ Kazalarda pazarın kurulacağı yerin belirlenmesinde kaza ve nahiye merkezleri; köylerde ise han, kervansaray, hamam ve cami gibi toplumun ihtiyacını karşıladığı merkezi ve işlek noktalar göz önünde bulundurulmuştur.³¹ Köy merkezlerinde pazar kurulmasına ilişkin talebin oluşması, değerlendirilmesi ve onaylanması süreci bağlamında H. [1]103/M. 1692 yılına ait olan arz üzerine düşülen hatt-ı hümayûn,³² örnek teşkil etmektedir. Arzda, Erzurum’a bağlı Tercan³³ köyünün yol güzergahı üzerinde bulunduğu ancak pazar kurulacak bir konuma sahip olmadığı ifade edilmiştir. Bu yüzden bölge halkının, pazar kurulmadığı için çeşitli zorluklar yaşadığı belirtilerek Tercan’a bağlı yol üzerinde yer alan Mama Hatun³⁴ köyünün sahip olduğu merkezi konumu vurgulanarak haftada bir gün pazar kurulması talebi dile getirilmiştir:

“Arz bende-i bi-mikdâr budur ki

Şevketlü ve azametlü ve inâyetlü Pâdişahım;

Erzurum kazası muzâfâtından Tercan nâhiyesi yol üzeri olub sâ’ir kasabât gibi kasabası ve bâzâr durur mahalli olmamakla âyende ve revende nâhiye-i mezbûre kurâlarına konub re’âyâ tâ’ifesi mutazaccirü’lahvâl olmağla nâhiye-i mezkûra tâbî‘ yol üzerinde vâki‘ Mama Hatun nâm mahallin kadîmden câmi‘ ve hammâm ve hanı olmağla nâhiye-i mezkûre nâ’ibi ve voyvodası ve camî‘-i şerif ve han mütevellisi içinde sâkin olmak [ü]zere mahall-i mezbûr kasaba olub eyyâ[(m)]-ı

²⁹ Bülent Arı, “Türk-İslâm Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık’ın Çalışmaları,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6 (2005): 39; Sevgi Işık, “Kuyûd-ı Kadîme Arşivleri Işığında Balkan Şehirlerinde Osmanlı Pazar ve Panayırlarına Bakış” (Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumunda bildiri, Çanakkale 6-8 Ekim 2016), 401; BOA. MD. 72-587., bkz. Zafer Şahin, “72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (VR. 231-473) İnceleme ve Metin” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), 146.

³⁰ Erdoğan, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar, 2.

³¹ Özcan, “Pazar,” 207.

³² “İzin verdim. Münâsebetine göre fermân viresin.”

³³ Günümüzde Erzincan ilinin ilçesi olan Tercan, Osmanlı Döneminde Erzurum’a bağlıdır. Detaylı bilgi için bkz. Tahir Sezen haz., *Osmanlı Yer Adları*, 750.

³⁴ Günümüzde Erzincan ilinin içerisinde Tercan ilçesine bağlı olan Mama Hatun, Osmanlı döneminde 1936 yılına kadar Erzurum’a bağlı kalmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Sezen haz., *a.g.e.*, 529.

üsbu'dan bir gün bâzâr tutulmak bâbında nâhiye-i mezbûrda nâhiye-i mezbûre ahâlisi ilhâh eylediklerin Erzurum kazâsı nâ'ibi 'arz ider ol bâbda emr-ü fermân şevketlü kerâmetlü, 'inâyetlü pâdişâhıdır.”³⁵

Padişaha sunulan bu arzda, Mama Hatun'un stratejik konumu vurgulanarak burada pazar kurulmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Zira çevresinde cami, han ve hamam gibi önemli yapılar bulunmaktadır. Pazar kurulması talep edilen yerin etrafındaki imarların belirtilmiş olması, söz konusu pazarın kurulmasını hem gerekli kılan hem de kolaylaştıran bir etmen olarak değerlendirilebilir.³⁶ Bu yerleşim yerinde, aynı zamanda nahiye'nin nâib voyvodası, cami-i şerif imamı ve han vakfı mütevellisi olarak görevli kişilerin ikamet etmekte olduğu ifade edilmiştir. Tüm bu unsurlar, Mama Hatun'un bölge halkının bir araya geldiğini, merkezi bir nokta olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca halkın pazar kurulması konusunda büyük bir talep gösterdiği ifade edilmiştir. Tüm bunlar, hem pazarın toplum için ne kadar önemli bir ihtiyaç olduğunu hem de haftalık pazarın kurulacağı yerin hangi kriterlere göre seçilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Tahrir kayıtlarına geri dönecek olursak ifade edilebilecek bir diğer mesele ise pazarlar ve panayırlar arasındaki farklılıktır. Panayırlar, günlük küçük alım-satım faaliyetleri yerine, önemli ölçüde toptan satışın yapıldığı, yılın belli zaman dilimlerinde kurulan organizasyonlardır. Uzak bölgelerden gelen ürünlerin satıldığı yılda birkaç defa kurulan büyük pazarlara, panayır adı verilmiştir. Osmanlı idaresi çatısı altında on beş günden fazla süreye izin verilemediğine dair bilgiler olmakla birlikte panayırların bir haftadan başlayarak bir buçuk aya kadar devam ettiğini belirten kaynaklar da olmuştur.³⁷ Panayırın kurulmasında ve bitirilmesinde en önemli faktör, kurulacağı bölgenin iklimidir. Panayırın kurulacağı yerin iklimi; tüccarın, şehirlilerin ve köylülerin gelmesinde uygunsa o yerde senede iki veya üç defa panayır kurulmuştur.³⁸ Bu panayırlarda, Osmanlı tebaasından olmayan yabancı tüccarlar katılmış, dünyanın farklı yerlerinden gelen çeşitli ürünler sergilenmiş ve ürünlerin satışı gerçekleşmiştir. Genelde panayırlar şehir dışında kurularak yerli esnaf korunmuş ve şehrin ticari dengesi gözetilmiştir.³⁹

³⁵ BOA. AE. SAMD.II. 22/2269.

³⁶ Bkz. Faroqhi, “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe),” 47-48.

³⁷ Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları: 18.-19. Yüzyıl* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996), 9; Erdoğan, *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, 2., 9; Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat*, 135.

³⁸ Erdoğan, *a.g.e.*, 9.

³⁹ Erdoğan, *a.g.e.*, 3; Özcan, “Pazar,” 207.

Pazarlar ise ticari ürünlerin önem taşıdığı, ziraat faaliyetinin yoğun bir şekilde yapıldığı yerlerde kurulan alışveriş eyleminin gerçekleştiği mekân olarak anlaşılmaktadır.⁴⁰ Pazar, bünyesinde ürün alış-satışını barındırmasının yanı sıra şehir ile taşrayı birbirine bağlayan iletişim ağına sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun erken dönemlerinden itibaren, özellikle Anadolu coğrafyasındaki şehirlerde köylü nüfusunun ürettiği meyve ve sebzelerin satıldığı pazarların sayısında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Şehir nüfusunun artışıyla birlikte, bu pazarlar, köylülerin ürettiği ürünleri şehirli tüketicilere ulaştırma işlevi görmüştür. Ürünler, köylüler tarafından doğrudan şehirlere getirilmesinin yanı sıra şehir halkının da köylüleri yolda karşılayıp ürünleri satın alarak pazar yerlerine ulaştırdığı bir sistem içinde işlemektedir. Bu durumu, pazarların şehir ile taşra arasında bir köprü işlevi gördüğü şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda, pazarlar yalnızca ticaretin yapıldığı alanlar değil, aynı zamanda kırsal ile kentsel arasındaki ilişkileri güçlendiren, ekonomik ve sosyal bağlantıların kurulduğu önemli merkezlerdir.⁴¹

Tımarlı sipahilerin öşür başta olmak üzere aldıkları birtakım vergileri pazara götürerek burada nakde çevirmesi yahut özellikle kasaba gibi küçük yerlerde kadının vazifesini pazar yerlerinde yapması; pazar yerinin hem iktisadi hem de sosyal hayata sunmuş olduğu başka bir işlevini karşımıza çıkarmaktadır. Diğer bir taraftan yaylalarda kurulan pazarlarda köylüler ve göçebeler arasında sadece mal alışverişinin değil aynı zamanda kendi aralarında bilgi alışverişinin de bulunmuş olması pazarların farklı bir yönünü göstermektedir. Bu bilgiler arasında seyahat güzergahlarının durumu ve güvenliği öne çıkan bir konudur.⁴²

Pazar esnafının ve pazara katılan kişilerin güvenliğini sağlamak önemli görülmüş ve merkez tarafından bu ihtiyaç karşılanmaya çalışılmıştır. Merkezi otorite tarafından güvenliğe önem verilmesindeki en temel sebep, pazar yerinin sosyal, ekonomik ve siyasi içeriğe sahip olmasıdır. Bu bakımdan devlet, pazarların güvenliğini bekçi/asesler ile

---

⁴⁰ Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat*, 136.

⁴¹ Cafer Çiftçi, “Osmanlı’da Meyve Alım Satımı: Mekânlar, Görevliler, Vergiler ve Standartlar,” *Meyve Kitabı* içinde, ed. Emine Gürsoy Naskali, Dilek Herkmen (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 456.

⁴² Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yollara Düşenler: Zanaatkârlar, Köylüler, Tacirler, Sığınmacılar, Elçiler, 16.-18. Yüzyıllar*, çev. Zülal Kılıç (İstanbul: Kitap Yayınları, 2016), 20; Özcan, “Pazar,” 207-208.

koruma altına almıştır.⁴³ Pazarların korunması, Osmanlı Devleti'nin sorumluluğu altında olup pazarların güvenliğini tehdit eden durumlarla karşılaşıldığında merkezi yönetim tarafından bu sorunlara yönelik çözümler geliştirilmiştir. Bu çözümlerden bazıları, pazar yerlerinin kurulduğu günlerde eşkıyalık yapan kişilerin tespit edilip cezalandırılması veya pazar yollarının güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili önlemleri içermektedir.⁴⁴ Devlet, pazarların düzenini ve güvenliğini sağlamak için hem ekonomik faaliyetlerin sürekliliğini hem de halkın güvenliğini temin etmek amacıyla aktif bir denetim mekanizması oluşturmuştur.⁴⁵

Osmanlı'nın Anadolu coğrafyası içerisinde hafta pazarları; köy, kasaba ve şehirlerde halkın kolay ulaşım sağlayabileceği noktalarda kurulmuştur. Pazar yerlerinin belirlenmesinde, etrafında cami, çeşme gibi tesislerin bulunmasına dikkat edilmiştir. Bu pazarlara köylüler, has, zeamet, tımar sahipleri ve vakıf görevlileri zirai ürünleri getirip halka satış yapmıştır. Bu pazarlara şehir esnafı da mamullerini getirmiş ve bu pazarların varlığı, şehirlerin iâşesi için gerekli yiyeceklerin tedarik edilmesine katkı sağlamıştır. Dolayısıyla pazarların kırsal ve şehir hayatının sürdürülebilirliğinde rolleri bulunmaktadır. Osmanlı Devleti içerisinde küçük şehir ve köylerin hayatı bu pazarların varlığı ile devam etmiştir. Halk bu durumun farkında olduğu için pazarın devam etmesi konusunda gayret içerisinde bulunmuştur.⁴⁶

Dönem ayırt etmeksizin Anadolu'nun kırsal bölgelerinde ticaret; hafta pazarları üzerinden yürütülmüş, mahalli idarecilerin kontrolü çatısı altında var olmuşlardır. Hafta pazarlarında yer alan esnaf ve tüccarlar bir taraftan reayanın ve sipahinin getirdiği hububat ve diğer tarımsal ürünleri şehirlere götürüp orada satmak için toplarken; diğer taraftan ürettikleri ürünleri satışa sunmuşlardır. Bazen de kentliler, köylü satıcıları yolda karşılayıp tahıl ve meyvelerini satın alıp kentte kurulan hafta pazarlarına getirmişlerdir. İki taraf arasında idari yetkililer ve yeniçeriler bu ticarete rol oynamış olup zaman zaman satışlar gönüllülük esasına dayanmayarak zorla hatta soygun şeklinde gerçekleşmiştir.⁴⁷ Tımarlı sipahiler, aynı olarak topladıkları öşür vb. vergileri haftalık pazarlarda satmışlardır. Kanunnamelerde, köylü halkının aynı olarak ödemekle yükümlü oldukları

---

⁴³ Ebru Boyar, Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, çev. Serpil Çağlayan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 187-188.

⁴⁴ BOA. C. ADL. 12/774.

⁴⁵ Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza* (Ankara: Birleşik Yayınları, 2010), 340-350.

⁴⁶ Güçer, "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası," 41-44.

⁴⁷ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, 70.

tahıl ürünlerini bölgedeki en yakın pazara götürmesinin gerekliliği geçmektedir. Bazı kanunnamelerde ise köylü halkının bir günden fazla sürecektir mesafede olan pazara gitmesinin uygun olmadığı yönünde beyanlar bulunmaktadır. Burada köylü halkın gıda ihtiyacını karşılayamadığında civardaki pazarlara gitmiş olduğu fark edilmektedir. Merkezi otoritenin bu müdahalesi; pazara gitmekte olan kimselerin yol üzerinde saldırıyla uğrayıp mallarının gasp edildiğine rastlanılmış olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁸

Anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti içerisinde hafta pazarları çok yönlü işlevlere sahip olup bu işlevler, hafta pazarlarının kurulmasını gerekli kılmıştır. Hafta pazarlarının kurulmasına ilişkin mevcut belgeler, bu taleplerin temelinde bölge sakinlerinin alışveriş ihtiyacını karşılayamama gerçeğinin bulunduğunu göstermektedir. Bu durumu açıklamak adına, H. 28 Şevval [1]132/M. 2 Eylül 1720 tarihinde Atranos⁴⁹ kazası sakinlerinin, yakınlarında pazar bulunmadığı için ihtiyaçlarını temin etmekte zorluk yaşadıklarını belirterek, Beyce⁵⁰ köyünde haftada bir gün pazar kurulması talebinde bulundukları arz üzerine hatt-ı hümayûn⁵¹ örnek olarak gösterilebilir.

“Arz-ı bende-i bi-mikdâr oldur ki,

Şevketlü, kerâmetlü, inâyetlü, mehâbetlü Pâdişâhım,

Atranos kazâsı ahâlîleri meclis-i şer‘a varub civârlarında akreb bâzâr olmayub eyyâm-ı şiddet-i şitâda her birleri usret çekmeleriyle kaza-yı mezbûra tâbi‘ Beyce nâm karyede mu‘tâd-ı kadîm üzere ikamet-i bâzâr olunmak üzere izn-i hümayûnları müş‘ir emr-i şerîf-i ‘âlî- şân sadaka ve ihsân buyrulmak recâsında oldukların Atranos Kazâsı nâ‘ibi ‘arz eder ol babta emr-ü fermân şevketlü, kerâmetlü, inâyetlü, mehâbetlü Pâdişâhımındır.”⁵²

Padişaha sunulan ve padişah tarafından izin verilen bu arzda, pazarın eksikliği sebebiyle, kaza sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için başka bölgelere gitmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, halkın zorluklarla karşılaşmalarını ve yerel düzeyde pazarın kurulma talebinin oluşmasını zaruri hale getirmiştir.

⁴⁸ Erdoğan, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar, 12-13; Özcan, “Pazar,” 207.

⁴⁹ Günümüzde Bursa ilinin Orhanlı ilçesidir. Atranos kazası, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Hudâvendigâr sancağına bağlı bir kaza statüsünde bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Sezen haz., *Osmanlı Yer Adları*, 9., 589.

⁵⁰ 1881 yılına kadar nahiye statüsünde olan Beyce, 1881 yılı ile ilçe yapılmıştır ve ilerleyen yıllarda ismi Orhanlı olarak değişmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Sezen haz., *Osmanlı Yer Adları*, 589.

⁵¹ “İzn-i hümayûnum olmuştur.”

⁵² BOA. C. BLD. 99/4921.

İhtiyaçlarını karşılayamadıkları için zorluk çektiklerini belirterek pazar kurulmasını talep eden bir diğer grup ise, Edirne'ye bağlı Karinabad⁵³ sakinleridir. H. 1139/M. 1727 yılına ait bir ilâmda, Karinabad kazasında yaşayan halk, çevrelerinde bir pazarın bulunmadığını, bu sebeple ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını ve mallarını satamadıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumun kendilerini oldukça güç durumda bıraktığını belirten halk, bir pazar kurulmasının zaruri olduğunu vurgulamışlardır.

“Der-i devlet-mekîne arz-ı dâ‘î-i kemîne oldur ki;

Medîne-i Karinabad’da sâkin ulemâ ve sulehâ’ ve e’imme ve hutabâ ve a’yân-ı vilâyet ve sükkân-ı memleket bi ec mâ‘ihim meclis-i şer‘a hâzırûn olub şöyle takrîr-i kelâm ve tekellüm-i anî’l-merâm eylediler ki: Kazâmızda ve civârımızda vâki‘ olan kazâlarda bâzâr olmayub ahâlileri usret ve zarûret üzere olmağla ba‘zıları emti‘âlarını ve bazıları zâd ü zahîrelerini bey‘ ve şîrâyâ terfî‘ ve tevsî‘ için kasabamızda haftada bir bâzâr nasbına eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmalarıyla beher hafta yevm-i Cehârşenbihde müceddeden pâzâr tesbit buyurulmak bâbında emr-i şerîf-i âlîşân recâsına vech-i meşrûh üzere ahvâlimizi der-i devlet-medâra ‘arz idiver deyû ilhâh eylediklerinden sonra fî nefsi’l-emr kasaba-i mezbûrenin haftada bir pazar nasbına şiddet-i ihtiyâc olduğun bu fakîrin dahî ma‘lûmu olmağla ol ki vâki‘hâldir. Bi’l-iltimâs paye-i serîr-i a’lâyâ arz oldu. Bâki emr ü fermân der adlindir.”⁵⁴

Müvellâ Hacı Ahmed imzalı bu ilâmda, görünen o ki, pazar ve pazarın kurulması, ekonomik refah ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü pazarda gerçekleşen alışveriş, halkın bu tür ekonomik faaliyetler için gerekli taleplerini ve bu taleplerin karşılanmasını gündeme getirmiştir. Pazar eksikliğinin bölge sakinleri üzerinde yarattığı zorluk iki şekilde yansımıştır: İlki; bölge sakinlerinin ihtiyaç duydukları ürünleri temin edememesi; ikincisi ise ürettiği ürünleri satamamalarıdır. Bu zorluklar, pazarın kurulmasına son derece ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu yüzden her hafta Çarşamba günü pazar kurulması için talepte bulunulmuştur. Ayrıca bu ilâm örneği, pazarın ekonomik hayatta üstlendiği fonksiyonları da gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda merkez, reyanın sıkıntılarını hafifletmek amacıyla Çarşamba günü pazarın kurulmasının onayını vermiştir.⁵⁵ Pazarın kurulması, halkın günlük yaşamını iyileştirmek adına önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

⁵³ Bu bölümün odak noktası Anadolu’da kurulan hafta pazarları olmakla birlikte, örnek olarak sunulan Karinabad’ın Anadolu coğrafyasına dâhil olmayan bir kaza olduğu tarafımızca bilinmektedir ve bilinçli bir şekilde ele alınmıştır. Zira kazaya ilişkin hafta pazarının kurulmasına dair belge, pazarın yalnızca ürün satın alma talebinden ve ihtiyacından doğmadığını; aynı zamanda bölge halkının kendi ürünlerini satma gereksiniminin de hafta pazarının kurulmasına zemin hazırladığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla söz konusu örnek, hafta pazarlarının iki yönlü işlevinin anlaşılması bakımından önemli bir katkı sunmaktadır.

⁵⁴ BOA. İE. DH. 23/2127.

⁵⁵ “Mûcebince yevm-i mezbûre bâzâr vaz‘ oluna deyû buyruldu.”

Bahsi geçen ilâm örneğinden hareketle anlaşılmaktadır ki hafta pazarlarının, sadece bölge halkının temel ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı bir işlevi bulunmamaktadır; aynı zamanda bölge sakinlerinin kendi ürünlerini satabilecekleri bir mekân olarak da önemli bir rol üstlenmiştir. Zira halkın ürünlerini satamaması, ürün satmak için başka yerlere gitmek zorunda kalması bu süreçte çeşitli zorluk yaşamalarına ve aynı zamanda kendi ihtiyaç duydukları ürünlere erişmede sıkıntı çekmelerine yol açmıştır. Bu bağlamda haftalık pazarların kurulması hem üreticilerin ürünlerini satabilmeleri hem de tüketicilerin gereksinim duydukları ürünlere ulaşabilmeleri açısından önemli bir çözüm sunmaktadır. Bu duruma örnek olarak Me'zûn⁵⁶ kazasının merkezi olarak değerlendirilen bir yerinde pazar kurulmasına ilişkin talepler gösterilebilir.

“Arz-ı bende-i bî-mikdâr oldur ki,

Şevketlü, kerâmetlü, ‘inâyetlü, mehâbetlü Pâdişâhım

Me'zûn kazâsında vâki' e'imme ve hutabâ ve 'ulemâ ve sulehâ ve fukarâ' ve zu'afâ' ve sâdât ve re'âyâ meclis-i şer'a varub kazâlarında Temür küresi olup fukarânın medâr-ı ma'ûnetleri olan hâsıl eyledikleri temürü kazâlarında bâzâr olmamağla bey' için t'a'b ü meşakkât ile âhar kazâlara nakl idüp mahallî ile bey' idüp kazâ-yı malzeme idemediklerinden mâ'-'adâ sâ'ir havâyicleri için haftada bir gün ikâmet-i bâzâra eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc mezbûrun Köpekçiler yaylası nâm mahâll vasat-ı kazâda olmağla mahâll-i mezbûrda haftada yekşembih günleri bâzâr durub fukarâ' muktezîyâtların bey' ü şirâ idüp sâye-i Devlet-i Aliyyelerinde müreffehü'l hâl ve muktezîyü'l-âmâl' oldukca farîza-i zimmetleri olan devâm-ı devlet-i 'âlîyyeleri edâsına iştigâl [üzere] olmaları için izn-i hümayunları erzânî buyrulmak bâbında 'inâyet recâ eylediklerin Me'zûn kazâsı nâibi arz ider. Ol bâbda emr ü fermân şevketlü, kerâmetlü, 'inâyetlü, mehâbetlü pâdişâhımdır.”⁵⁷

H. 1134/M. 1722 yılına ait bu arz üzeri hatt-ı hümayûnda⁵⁸, Me'zûn kazasının sakinleri, bölgede Demir Ocağı'nın bulunduğunu, geçimlerini demir üretimi ile sağladıklarını ancak kazada bir pazar yeri bulunmadığı için ürettikleri demiri satmakta büyük zorluk çektiklerini ifade etmişlerdir. Ürünlerini satmak için başka kazalara taşıdıklarını bu durumun da kendileri için büyük zahmet ve sıkıntıya yol açtığını; kendi kazalarında satamadıkları için zarar ettiklerini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda pazar olmayışının diğer ihtiyaçlarını temin etmekte de güçlük yaşamalarına neden olduğunu belirtmişlerdir. Bu çerçevede, haftalık pazarın kurulması hem üreticilerin ürünlerini satabilmeleri hem de tüketicilerin gereksinim duydukları mallara ulaşabilmeleri açısından önemli bir çözüm sunmaktadır. Bu sebeple kazanın ortasında bulunan Köpekçiler Yaylasında pazarın kurulması talep edilmiştir. Söz konusu talep hem halkın ürün satma gereksinimini hem de temel ürün tedarikine yönelik ihtiyacını karşılamaya yönelik somut

⁵⁶ 1562-1855 yılları arasında Anadolu eyaletine bağlı kaza statüsünde yer almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Sezen haz., *Osmanlı Yer Adları*, 537.

⁵⁷ BOA. AE.SAMD.III. 132/12946.

⁵⁸ “İzn-i hümayûnum olmuştur.”

bir çözüm girişimi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca pazar tezgahlarında hangi ürünlerin getirildiği konusunda da bilgi sunmaktadır.

Başka bir örnek, H. 1207/M. 1793 yılında XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Orta Anadolu'da hakimiyet kuran Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Çapanoğulları ayan ailesi mensubu Cabbarzâde Süleyman Bey'in, kapı kethüdasına ilettiği kaime dir. Süleyman Bey, İstanbul'daki işlerini yürüten kethüdasına ilettiği kaime de, eskiden beri Yozgat'ta pazarın bulunmadığından, kasaba halkının ihtiyaçlarını temin edemediğinden, ihtiyaçlarını karşılamak için kış ve yaz mevsimlerinde zamanlı ve zamansız olarak civardaki başka kasabalara gitmek durumunda kaldığından ve halkın bu haliyle zahmet ve meşakkate düştüğünden bahsetmiştir. Kasaba halkının yaşadığı bu zorluk sebebiyle haftada bir gün pazar kurulması gerektiğini belirtmiştir. Süleyman Bey, kethüdasına bu sorunun uygun bir vakitte Reîsülküttâb'a bildirmesi gerektiğini ve bunun için hazineye otuz-kırk kuruşluk bir ödeme yapması talebinde bulunmuş ve bu sorunun bir şekilde çözülmesi gerektiğini dile getirmiştir. Süleyman Bey'e göre bu sorun, haftada bir gün pazartesi günleri pazar kurulması ile çözülecektir.

“Benim sa’âdetlü, mekremetlü, meveddetlü, karındaş-ı ekremim sultânım Ağa-yı celîlü’ş-şân hazretleri;

Ez-kadîm karâr-gâh-ı muhlisânemiz olan Yozgat kasabasında bir bâzâr olmadığından kasaba-i mezbûr fukarâsı muktezî olan malzemelerinin rû’yet-i hususiyçün eyyâm -ı şitâda ve sayfa vakitlü ve vakitsiz etraf ü eknâfda olan büldân ve kasabâta ‘azîmete muhtâc olmaları takribî kemâl mertebe zahmete ve meşakkate dâ’ir olmalarıyla bu takdirce ahâli-i mezkûrların meşakkatlerinin def’içün kasaba-i mezbûr derûnunda haftada bir gün durmak üzere bâzâr tanzîmi elzem ve fukarânın ed’iye-i hayriyyelerine mazhar olacak mevâddan olmağın Reîs-ülküttâb devletlü, inayetlü efendimiz hazretlerinin bir vakt-i neşât-ı ‘âliyyelerinde ifâde buyurub cânib-i mîrîye otuz-kırk gurus mâl takdiriyle mi ve-yâhûd gayrı tarikle mi olur haftada isneyn günü durmak üzere karye-i mezkûra hafta bâzârı tanzîmine himmet buyurmaları me’mûlüyle mahsusan kâime muhâlasat tahrîr ve irsâline bâdî olmuşdur. İnşallahü te’âlâ lede’ş-şeref’ül vusûl ber-vefk-ı me’mûl husûs-ı mezkûrun kârin-i husûlüne mezîd-i himmet buyrulmaları me’mûldür.”⁵⁹

Süleyman Bey tarafından yazılan bu kaime, “benim mürüvvetli sultanım, bu bâzâr mâddesinde kâr u kisb dâ’iyyesinde değiliz, mutlak ahâlinin du’âsını celbe sâ’ydır tanzîmine himmetleri ma’mûldür”⁶⁰ bu hatîme ile sona ermiştir. Hatîme, pazar kurulma ihtiyacını destelemekle birlikte pazar kurulmasıyla kastın kâr elde etme düşüncesi olmadığını, halkın çekmiş olduğu bu zorluğun devam etmemesi adına uğraştığını

⁵⁹ BOA. C. BLD. 84/4152.

⁶⁰ BOA. C. BLD. 84/4152.

göstermektedir. Bununla birlikte kaimede Yozgat'ta bir pazarın olmadığından bahsetmesi, kurulmasını istenilen pazarın Yozgat'ın ilk pazarı olduğunu da düşündürmektedir.

Bir diğer örnek, Edirne'nin Cisir-i Mustafapaşa kazasında yaşanmıştır. H. 1216/M. 1800 tarihli arzda, Yozgat'ta pazar kurulması talebine yönelik ortaya konan gerekçelerin benzerleri, burada kurulması planlanan pazar için de dile getirilmiştir. Şöyle ki Mustafa Paşa kazasında, dükkân, pazar yeri ve çeşitli esnaf grupları bulunmadığından özellikle hayvan, tahıl ve diğer ürünlerin alışverişinde özellikle kış günlerinde bölge sakinleri tarafından sıkıntılar yaşanmıştır. Cisir-i Mustafa Paşa kasabası cadde üzerinde bulunmasına rağmen bu yol üzerinden geçenler için ihtiyaç duydukları ürünleri bulamamışlardır. Bu nedenle yoldan geçenler bölge sakinlerinden yem ve yiyecek istemiş, bu faaliyet halkın zarar görmesine neden olmuştur. Bu yüzden Bayındır Mahallesi meydanında haftada bir gün Cuma günleri pazar kurulması, etraftaki köy ve mahallelerden alıcı ve satıcıların gelerek ticaret yapmaları, fakir halkın geçim rahatlığına ulaşmasını beraberinde getirecektir. Bölge sakinleri tarafından mahkemeye intikal eden bu konu, Müvellâ Hatipzade Mehmed Naim Efendi'nin ilâmı ile yetkililere iletilmiştir. İlâmda bu durumu çözmek amacıyla, Mustafa Paşa'ya bağlı Bayındır ismi verilen yerleşim yerinin uygun bir alanında, kasaba halkının ve geçiş yapanların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için pazar kurulması gerektiğini belirtilmiş, pazarın kurulmasının hem yerel halkın hem de yolcuların mağduriyetini giderme açısından önemli olduğunu ifade edilmiştir.

“Der-i devlet mekîne arz-ı dâ’î-i kemîneleridir ki;

Mahrûsa-i Edirne'ye muzâfe Cisir-i Mustafa Paşa kasaba ve kazâsında sâkin ‘ulemâ’ ve sulehâ’ ve erbâb-ı hırfet ve ashâb-ı ticâret bi’l cümle fukarâ’ ve re’âyâ bi esrihim meclis-i şer’a gelüp takrîr-i kelâm ve bast-ı ani’l-merâm idüp kasabamız derûnunda esvâk ve bâzâr ve müstakillen esnâf-ı müt’e’addide olmadığından ba’z-ı hayvanât ve hububât ve sâ’ir emti’a bey’ ü şîrâ’sında eyyâm-ı şîtâda usretimiz der-kâr ve kasaba-i mezbûr tarîk-i câdde üzerinde olub mürûr-u ubur eden ebnâ i sebîle muktezî bazı levâzımât dahi bulunmayup meşakkate düçâr olduklarından re’âyâ hanelerine nüzûl ve müft ü meccanen yem ve yiyecek ahzıyla fukarâya rencîde vü te’addîden hâlî olmayup hâl-i fukarâ’ ol vechile perîşân olmağla hâl-i fukarâya merhameten kasaba-i mezbûrede vâkî’ Bayındır Mahallesi meydânında haftada bir def’a yevm-i Cum’ada pâzâr kurulub etrâfında vâkî’ kurâ ve mahall-i sâ’ireden bâyi’ ve müşteri gelüb ‘ağd-i bey’ ü şîrâ’ olunması bâ’is-i refâh-ı hâl-i fukarâ ve re’âyâ olacağı bedîhi olmağla taraf-ı Devlet-i ‘Âliyye’den haftada bir def’a mahalle-i mezkûre meydanında pâzâr kurulmasına izin ve ruhsatı hâvî bir kıt’a emr-i ‘âlî-şân î’tâsı recâsında olduğumuzu der-i devlet-medâra i’lâm idiver deyü bu dâ’îlerine ilhâh ve iltimâs itmeleriyle fî nefsü’l-emr mahalle-i mezkûrede yevm-i mezkûrda pâzâr kurulmasından bir ferde zarar olmayub ahâlî fukarâsına medâr-ı küllî olacağı meczûm olmağla haklarında lütf u ‘inâyet-i şehinşâhi erzânî buyurulub istid’âları üzere yedlerine bir kıt’a emr-i âlişan sadaka ve ihsân buyurulmak recâsıyla

vâkî'-i hâl bi'l-iltimâs pâye-i serîr a'lâya 'arz ve i'lâm olundu. Bâki el-emr li hazret-i men lehu'l emr.⁶¹

Bu belgeden çıkarılabilecek bir diğer sonuç, pazarın varlığının yalnızca kurulduğu yerin halkının ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, halkın talebiyle kurulmasının yanı sıra aynı zamanda bu bölgeden geçen yolcular için de önemli bir ihtiyaç teşkil ettiğidir. Burada pazar, sadece kaza halkı için değil, dışarıdan gelenler için de bir gereklilik olarak dile getirilmiştir. Pazarın bölge sakinlerine sağladığı faydaların yanı sıra bir yerde pazar kurulmasının sadece bölge sakinleri için elverişli olmakla kalmayıp bölgeden geçen kimseler için de bir ihtiyaç olması ve kurulduğu yeri sosyo-ekonomik açıdan zenginleştirmesi pazarın geniş bir işlevselliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Pazar ihtiyacı ve hafta pazarlarının kurulmasına dair arşivden sunulan örnekler, Osmanlı toplumunun ekonomik ve sosyal gereksinimlerine yönelik yanıtları yansıtan önemli verilerdir. Bu bağlamda pazar ihtiyacı ve hafta pazarının kurulması hakkında verilebilecek son örnek olan, Gümüşkan Maden-i Hümayun'un⁶² çevresinde kurulan pazar, bu tür ihtiyaçların karşılanmasında bir çözüm olarak öne çıkmaktadır. Hafta pazarlarının kurulmasına ilişkin belgelerde genellikle halkın alışveriş gereksinimlerinin etkili bir faktör olduğu görülse de Gümüşkan Maden-i Hümayun örneği, özellikle madencilerin ihtiyaçlarına yönelik bir çözüm olarak dikkate değerdir.⁶³ Hafta pazarının kurulmasına yönelik ulaşılan belgelerin genelinde halkın alışveriş ihtiyacından ötürü bir pazara ihtiyaç duymasından kaynaklandığı sonucu aşıkardır. Verilecek olan örnek ise bu konuda farklılık göstermektedir. Zira Maden Ocağı'nın emini olan Abdurrahman Ağa, madencilerin ve bölge halkının pazar ihtiyaçlarını dile getirmek, bölgede pazarın

⁶¹ BOA. C. DH. 6/280., 2.

⁶² Kırşehir'i'nin Keskin Kazasında bulunan maden ocağıdır. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Nizamoğlu, "Osmanlı Dönemi Keskin'de Madencilik Faaliyetleri," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12 (2024): 138-162.

⁶³ Madenci esnafı başta olmak üzere bölge sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla pazar kurulma talebine dair başka bir örnek için bkz. BOA. TSMA.E. 4/97. Niğde Sancağı'na bağlı Bereketli Madeni'nde fırınlarının yakınlarına Darphane Nazırı İbrahim Sarım'ın pazar kurulma talebi üzerine sadarete takdim edilen takrirdir:

"Ma'den-i hümayûn-ı şâh-ânedan Niğde sancağında vâkî' Bereketlü Ma'den-i Hümayûn işbu 227 senesine mahsûben ba-fermân-âlî hassa silahşörlerinden el-Hac Yusuf ağa kulları 'uhdesine ihâlâ ve ibkâ' olunduğuna binâ'en ma'den-i mezkûrun matlûb üzere i'mâl ve idâresi hususunda ağayı mûmâ-ileyh bezl-i makdûr olunmakta ise de ma'den-i mezkurun kurevînleri olan mahâllde pazar olmadığından ahâliyi kazâ ve tâife-i ma 'denciyan kulları iktizâ' eden levâzımâtı için civar kazâlarda vâkî' pazarlara gidip gelmede 'usretleri der-kâr ettiğinden sa'îr kazâlarda kurulan pazar misillü pençşembe i'tibârıyla haftada bir gün pazar kurulup ol vecihle..."

bulunmayışının neden olduğu zorlukları göstermek ve pazar kurulması talebini iletmek amacıyla merkeze bir arz sunmuştur:

“Ma’rûz-ı bendeleridir ki;

Zamân-ı adalet-nişân-ı cihân-banîde sîm u âbâdân olub bâ-fermân-ı ‘âlfî ‘uhde-i âcizâneme muhavvel Gümüşkane ma‘deni hümâyûnu kurevîden ‘ibâret bir mahall olmağla ma‘den-i mezkûrede sâkinun ustabaşları ve ma‘denciyan ve sâ‘ir tavattun eden ahâli-i İslâm ve zimmiyân kullarının ma‘den-i hümâyûn levâzımâtı ve kendi levâzımâtları ve medâr-ı ma‘âşlarının rû‘yeti ve def‘-i zarûretleri kurbunda ikâmet-i bâzâra yer, bey‘ u şîrâ olunur bir mekân-ı mu‘ayyene ve bir eyyâm-ı ma‘lûme olmadığından merkûmün kulları bey‘ u şîrâyâ dâ‘ir cüz‘î medâr-ı maaşları ve bâ husûs ma‘den-i mezkûr levâzımâtı tehiye ve rû‘yeti için etrâfında vâkî‘ Sungurlu ve Kırşehir ve Kal‘acık kasabasına ve medîne-i Kengiri (Çankırı) ve Ankara’ya bi’z-zarûre gitmelerine eşedd-i ihtiyâcla muhtâclar olub zikrolunan kasabât ve medâ’in muhtelif’ul-mikdâr yirmi ve otuzar saatlik mesâfe olmuş olduğundan zamân-ı şîtâ’ ve vakt-i sayfa gidüp gelmelerinde ta‘b u ‘usret ve azâb-ı elîm ve meşakkat çekdiklerinden başka bâzâr kurulmak bahânesiyle ahâlisi ve ma‘denciyan tezâyud ederek ma‘den-i mezkûrun kesret ve ‘imâretine bâ‘is olacağı bir emr u azamâtдан olmağın ber-vech-i beyân gidüb gelmek su‘ûbeti ve ta‘ab-ı azîme dûcâr olmalarından rehâ ve halâslarıçün kasabât ve medâ’in-i sa‘ire misillü haftada fakat Cehârşenbih gününde ma‘den-i mezkûrda ikâme-i bâzâr olmasına izn-i hümâyûnu hâvi bir kıt‘a fermân-ı âlî i’tâ ve ihsânına müsâ‘ade-i’ aliyye-i seniyyeleri kerem ve erzânî buyrulduğu surette sâye-i hazret-i şehin-şâhîde müceddeden bi’l-küllîye ma‘den-i mezkûrun i‘mârına ve ma‘denciyan ve ahâlîlerinin def‘i müzâyaka-i zarûrilerine bâdî ve bu vechile mes‘ûlât-ı fukarâ’ya müsâ‘ade ve merhamet birle ilâ âhirü’d-dehr neyl-i ecder-i cezile ve mesûbât-ı cemîleye mazhar buyurulacağı bî-îştibâhdır. Ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân lütf u ihsân bi-pâyân hazret-i me’n-lehü’l adl ve’l-ihsânındır.”⁶⁴

Bölge halkının gerekçelerini aktaran Abdurrahman Ağa, bölge halkının ve madencilerin pazarın bulunmayışından dolayı alışveriş yapabilmek amacıyla Sungurlu, Kırşehir, Kalecik, Ankara ve Çankırı gibi yerleşim yerlerine, 20-30 saatlik bir yolculuk yaparak gittiklerinden bu yolculukların hem kışın hem de yazın büyük zorluklara yol açtığından bahsetmiştir. Abdurrahman Ağa, bölge sakinlerinin yaşadıkları zorlukları ifade etmekle birlikte pazarın kurulmasının maden ve kömür üretiminin artacağı ve bunun madenin gelişimine katkı sağlayacağını bu talebin bir çözüm sunacağını belirtmiştir. Tüm bunlar, pazar yerinin ve pazarın kurulmasının; sadece ticaretin devamlılığını sağlamakla ve hem madencilerin hem de bölge sakinlerinin ihtiyacını karşılamakla kalamayıp aynı zamanda bölgenin gelişiminde önemli bir rol üstelendiğini göstermektedir. Bölgeden merkeze ulaşan taleplerin değerlendirilmesinin ardından her hafta çarşamba günü pazar kurulmasına müsaade edilmiştir.

Belgeler genelinde, hafta pazarlarının kurulma amacının temelinde halkın alışveriş ihtiyaçlarının karşılanabilmesi en önemli gerekçe olarak ortaya çıkmaktadır. Zira, pazarın eksikliği, bölge halkını ihtiyaçlarını temin edebilmek için çevre yerleşimlere uzun yolculuklar yapmaya zorlamakta ve bu durum, halk için ciddi zorluklar yaratmaktadır. Bu bağlamda, hafta pazarlarının, bu zorlukları aşmak ve alışveriş

⁶⁴ BOA. HAT. 1583/18, 3.

ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sunulan bir çözüm olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda ürettikleri ürünleri satmak istemeleri de hafta pazarı ihtiyacının oluşmasına neden teşkil etmiştir. Bu nedenlerle birlikte belgelerde ayrıca bölgenin şenlendirilmesi amacıyla da haftalık pazarın kurulduğunun ve bu pazarın yerel halkın sosyal ve ticari hayatında önemli bir yer tuttuğunun ifade edildiğini görmek mümkündür. Gümüşkan Maden-i Hümayun'da pazar kurulma talebinin gerekçeleri arasında pazarın kurulmasıyla bölgenin canlanması dile getirilmiştir. Benzer şekilde, III. Ahmed'in ihsan ve temlik ettiği mukataa sınırında kurulması istenen pazar için de şenlendirme tabiri kullanılmıştır. H. 1116/M. 1704 yılına ait olan telhis üzeri hatt-ı hümayûnda⁶⁵, inşa edilen hanın çevresindeki yerlerin yaşanabilir hale gelmesi için pazartesi günleri pazar kurulması talep edilmiştir.

“Arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki

Şevketlü, kerâmetlü, ‘azametlü, mehâbetlü Pâdişâhım,

Hakk sübhane ve te‘âlâ ‘inâyetlü efendimin vücûd-ı hümayûnların cemî‘ hatâ’ ve hatarlardan masûn ve mahfûz idüb hemîşe serîr-i saltanat-ı hüsrevânelerinde tûl ‘ömr ile ammer ve kemâl-i pîr eyleye, Âmin.

Şevketlü, inâyetlü efendim ‘avâtıf-ı âliyye-i mülûkânelerinden bu kullarına ihsân ve temlik buyurulan Şeyhülhadîd mukâta‘ası hududunda mahûf ve muhâtara olan mahallerin şenlenmesine medâr olmak için Bakras nâm mahalde bir han binâ olunub bu makûle yeniden ihyasına şûr’u’ olunan mahallerde haftada bir gün bâzâr durmak dahi esbâb-ı i‘mârdan olmağla zikrolunan hânın civârında her pazartesi günü ikâmet-i pazar olunmak üzere izn-i hümayûnları erzânî buyrulmak bâbında emr ü fermân şevketlü ve mehâbetlü ve inâyetlü ve kerâmetlü pâdişâhımdır.”⁶⁶

Anlaşılmaktadır ki pazar ve pazarın kurulması yalnızca alışveriş amacıyla değil, aynı zamanda bölgenin kültürel ve sosyal canlılığını arttırmaya yönelik bir etkinlik olarak da işlev görmektedir. Zira III. Ahmed'in ihsan ve temlik ettiği mukataa sınırında kurulması istenen pazar için şenlendirme tabiri kullanılmıştır. Bu bağlamda pazar, sadece alışveriş alanı değil, halkın toplandığı, etkileşimde bulunduğu, toplumsal etkileşimi güçlendirdiği ve bölgenin ekonomik açıdan iyileşmesini sağlayan yer olarak tasarlanmıştır.

Hafta pazarları, Osmanlı toplumu için önemli alışveriş alanları olmakla birlikte suç işlenen yerler haline de gelmiştir. Kaynaklar kurulan pazarlarda özellikle eşkıyalık gibi suçların işlendiğini aktarmaktadır. Eşkıya olarak değerlendirilen kimselerin pazar yerlerinde bulunarak çeşitli suçlar işledikleri ve yanlarında kesici alet taşıyarak gezdikleri, halkı rahatsız ve tedirgin edici davranışlar sergiledikleri kaydedilmiştir. H.

⁶⁵ “İzn-i hümayûnûm olmuştur.”

⁶⁶ BOA. HAT. 1447/5.

1206/M. 1792 yılına ait bir belgede Hendek kazasında isyan çıkaran ve emirlere karşı gelen eşkıyaların Düzce kazasının pazarını basıp iki kişiyi öldürüp, iki haneyi yıkmış ve daha birçok haksızlığa neden oldukları belirtilmiştir.

“Bundan akdem Hendek kazâsında tuğyân idüb haklarında evâmir-i ‘âliyye sâdır olduğuna mebni firâr iden Hanyalı oğlu Mehmed ve karındaşı Ahmed ve Köseoğlu ve Süleyman nâm şâkîler Düzce kazâsına ve Topcuoğlu Mehmed Üskübî kazâsına vürûd ve iskân birle üçer ve beşer otuz kırk nefer eşkiyâ başlarına cem’ ile envâ’-ı fezâhata ictisâlarına binâ’en Düzce kazâsı ahalileri eşkiyâ-yı merkûmeyi derûn-ı kazâdan derûn-ı kazâdan eylediklerinde eşkiyâ-yı merkûme ‘a’vâneleriyle kazâ-ı merkûme bâzârını basub iki nefer kimesneyi helâk ve iki adet hanı ihrâk ve dâhi nice fesâdâta ictisârlarına mebni kazâ-i mezbûr ahalisinin hâllerine terahhumen eşkiyâ-yı merkûmeyi bulundukları mahalde ahz ve cezaları tertîb olunmak bâbında İznikmid sancağı mutasarrıfıyla Bolu voyvodasına ve sâire hitâben emr-i ‘âlî isdâr ve mübâşir ta’yîn buyurulması niyâzında oldukların Hendek kâdısı i’lâmında ve Düzce a’yânı El Hâc İbrahim oğlu Seyyid el Hâc Ali Ağa arzuhalinde tahrîr iderler.”⁶⁷

Bu doğrultuda ismi geçen eşkıyaların mahkemeye çıkarılarak yargılanmaları uygun görülmüştür. Eşkıyaların direnç göstermeleri halinde cezalandırılmaları için Kocaeli mütesellimi ve Bolu voyvodasına buyruldu gönderilmiştir.⁶⁸

Bunun yanı sıra, pazarlarda kaçırılma vakaları da yaşanmıştır. Pazarlarda ürün kaçırılmasının yanı sıra, kadınların da benzer bir tehdit altında olduğu görülmüştür. Pazarlarda bulunan kadınlar, rahatsız edilmiş, tacize uğramış, kaçırılmaya maruz bırakılmışlardır.⁶⁹ Bu tür olayların yaşanması nedeniyle, zaman zaman kadınların pazarlarda belirli bir biçimde dolaşmaları yasaklanmış, özellikle bayram günlerinde pazara çıkmamaları hususunda fermanlar yayınlanmıştır.⁷⁰ Ancak, tüm bu kısıtlamalara rağmen kadınlar, pazarlarda önemli bir müşteri kitlesi oluşturmuş ve alışveriş yapmaktan geri kalmamışlardır.

Pazarlarda düzenin ve güvenliğin sağlanması amacıyla yaşanan söz konusu olumsuzlukların önüne geçilmesi için zaman zaman pazarların kapatılması bir çözüm olarak değerlendirilmiştir. Zira halk arasında pazarlar, sadece alışveriş yapılan alanlar olmanın ötesine geçerek rahatsız edici davranışların ve suç faaliyetlerinin yoğunlaştığı merkezler olarak algılanmıştır. Bu durum, pazarların sadece ticaretin değil, aynı zamanda suçların ve sosyal bozulmaların kaynağı haline gelmesine yol açmış ve güvenlik endişeleri, pazarların kapatılması fikrinin öne çıkmasına neden olmuştur. H. 1131/M.

⁶⁷ BOA. C. ADL. 12/774.

⁶⁸ “Eşkiyâ-yı merkûme bulundukları mahalde ahz-ı iddi’â-yı hukuk idenler ile terâfu’-ı şer’ ve ihkâk-ı hak ve madde-i katl ve keyfiyet suret-i sicillât ile der’aliyye’ye arz ve i’lâm ve eğer mürâfa’adan imtina’ idüb bâğiyanâ harekete ibtidâr iderler ise cezâ-yı lâıyıkları icrâsiyçün Kocaeli mütesellimine ve Bolu voyvodasına hitâben hükm buyruldu.” Bkz. BOA. C. ADL. 12/774.

⁶⁹ Boyar, Fleet, *Osmanlı İstanbul’unun Toplumsal Tarihi*, 190

⁷⁰ İMŞSA., Eyüp Mahkemesi-61., vr. 70b-2.

1719 yılına ait ilamda Kastamonu’da bulunan Kabalar köyünde kurulan Karasu veya Köprübaşı Pazarı olarak bilinen pazarda özellikle Cuma günleri camide toplanan köy sakinlerinin, büryan pişirip yemek ve içmek dışında herhangi bir alım satım yapılmaması sebebiyle, çeşitli eşkıyaların burada toplandığı içki içerek her türlü kötülüğün yapıldığı aktarılmıştır. Pazar yerinde yaşanan bu olaylar, kasaba halkının, maddi ve bedensel olarak zarara uğramasına neden olmuştur. Bu durumu düzeltmek adına, kasaba halkı, pazarda meydana gelen fesatları engellemek için pazarın kaldırılması yönünde talepte bulunmuşlardır.

“Der-i devlet-mekîne ‘arz-ı dâ’-î kemîne budur ki;

Medîne-i Kastamonu’da sakînîn ‘ulemâ’ ve sulehâ ve fukarâ’ ve zu’afâ’ meclis-i şer’a gelüb medîne-i mezbûre ‘ummâinden Kabalar nâm karye sipahisi olup ber-vech-i tekâ’üd timâra mutasarrıf Mustafa Bey ibn-i Yusuf muvâcehesinde şöyle takrîr-i kelâm eylediler ki: “Karye-i mezbûre hudûdunda vâkî’ Karasu bâzârı demekle ma’rûf Köprübaşı pâzârı on akçe yazı ile mezbûrun timârı hâsılından olub lâkin bâzâr-ı merkumda eyyâm-ı Cum’ada Câmi’-i şerîfe cem’ olan kimesneler büryân bişirüb mücerred ekl ve şûrbden gayrı bey’ ü şîrâ’ olmamağla nice eşîrâ ve ehl-i fesâd dahi cem’ ve şûrb-ı hamr ve envâ’ -ı fisk fesâd etdiklerinden mâ-’adâ gecelerde kalup câmi’-i mezbûrda meclis-i fisk ve şûrb-ı hamr ile telvîs ve bundan esbak yine ehl-i fesâd sekrâben birbirleriy ile muhârebe ve mukâtele etmeleriyle karye-i mezbûr ahâlîleri mal ve beden menâzârı ve müteezzîler olub bâzâr-ı merkûmun men’u def’i vâcib mertebesinde olmağın fîmâba’d mezbûr Mustafa Bey’in timârı mahsulü olan on akçe yazısını karye-i mezbûre ahâlîleri beher sene edâ itmek üzere pâzâr-ı merkum men’u def’ olunmak bâbında emr-i şerif-i ‘âlişân recâsına ‘arz recâsına ‘arz u i’lâm iltimâs ideriz.”⁷¹

Kastamonu kadısı, Mehmed Sahendîzâde’nin yazmış olduğu bu ilâmda vurgulanan ana noktalar, pazarın sosyal düzeni bozacak şekilde fesat yuvası haline gelmesinin, pazarın kapatılmasını daha uygun hale getirdiği yönündedir. Halk, pazarın yalnızca ticaret yapılan bir yer olmasının ötesine geçip, içki içilen, fesat çıkarılan ve toplumsal düzeni bozan bir alan haline geldiğini belirtmiştir. Bu durum, halkın hem ahlaki hem de ticari açıdan ciddi sıkıntılar yaşamasına yol açmıştır. Buyruldu ile pazarın kaldırılmasının daha uygun olduğu kararına varılmıştır.⁷² Bunun yansıra ilâmdan anlaşılan bir diğer husus kurulan bu pazarın, yıllık on akçe ile tımar statüsünde olup sipahi Mustafa Bey’e tahsis edilmiş olmasıdır.⁷³ Ayrıca pazarın kurulması, pazarın sadece ekonomik bir alan değil, aynı zamanda toplumsal etkileşimin oluşmasına katkı sağlayan bir sosyal mekân işlevi gördüğünü de sunmaktadır.

⁷¹ BOA. AE. SAMD. III. 1/38.

⁷² “Arzı mücebince bir emr-i münker def’i farîza-i zimmet olmağla ahâlî-i kurâ-yı merkûmun yarısını vermek şartıyla bâzâr ba’del-yevm kurulmamak üzere def’ olunmasıyçün defterhâneye tevki’i kalemiyle ref’ u kaydolunmak üzere hüküm buyruldu.” BOA. AE. SAMD. III. 1/38.

⁷³ Pazarların hukuki durumu bir sonraki başlıkta ele alındığı için burada detaylı bir şekilde değerlendirilmemiştir.

2.3. Hafta Pazarlarının Günleri

Bir şehir yahut köy üzerinde, herhangi bir idari düzenleme yapıldığı zaman orada hafta pazarı kurulabilmekteydi. Bir yerde pazar kurulması, divanın iznine tabi olup, bu sürecin kadı ve merkezi otoritenin onayıyla tamamlandığı görülmektedir. Pazarın gününün tespiti, merkezi yönetim ile halk arasında ortak bir kararla belirlenmekteydi. Bu bağlamda, pazarın hangi gün kurulacağına ilişkin kararda belirleyici olan en temel unsurların başında bölgenin dini yapısı oldukça etkili olmuştur. Osmanlı Devleti, pazarların bölgedeki tüm cemaatlerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir günde kurulmasını benimsemiştir. Bu anlayış doğrultusunda, cemaatlerin pazar ihtiyaçlarını karşılayamadıkları durumlarda İstanbul'a başvuruda bulunarak pazar gününün değiştirilmesi talep edilmiştir.⁷⁴ Ayrıca pazarın farklı bir güne taşınmasının, çevredeki iltizam ve vakıf gelirlerine zarar vermemesi yönünde merkez tarafından özel bir hassasiyet gösterilmiştir.⁷⁵ Bu durum, ekonomik ve toplumsal dengelerin gözetildiği çok yönlü bir karar alma sürecine işaret etmektedir. Bu sebeplerin yanı sıra, pazar günlerinin değiştirilmesinde, aynı bölgede ve günde kurulan farklı pazarlar nedeniyle pazar esnafının bu pazarlardan yalnızca birine katılmak zorunda kalması da etkili olmuştur. Zira pazar esnafı, mümkün olduğunca kurulan her pazara katılma gayreti içerisinde olmuştur. Bu nedenle, aynı bölgede kurulan pazarların aynı güne denk gelmemesi yönünde pazar esnafı tarafından çaba gösterildiği ve yetkililerin de pazar esnafının yaşadığı bu sorunu çözüm odaklı ele aldığı düşünülmektedir.⁷⁶

Özellikle Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Anadolu coğrafyasında, hafta pazarları genellikle Cuma günleri kurulmuştur. Cuma günlerinde pazarların kurulmasının

---

⁷⁴ Erdoğan, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hafta Pazarları ve Panayırları, 6.

⁷⁵ "Hamid sancağında vâki' Karaağac-ı Gölhisar kazâsı ahâlîsi mahallinde meclis-i şer' a varup kazâ-i mezbûr derûnunda ve etrâf ve eknâf kazâlarda bey' ü şirâ olunacak pazar olmadığından ahâlî kazâ fukarâsı kemâl-i ızdırâba dıçar olduklarına pazar ikamesine muhtâc olduklarını beyân birle kazâ-i mezbûre tâbi' Kaysar nâm karyede be-her hafta sebt günü pazar ikâmesi husûsuna müsâ'ade-i seniyye-i erzân buyrularak ol-bâbda bir kîtâ' emr-i şerif i'tâsı niyâzında olduklarını kazâ-i mezbûr hâkimi bir kîtâ' i'lâmında tahrîr ve inhâ' eder sâdır olan fermân-ı 'âlîleri mucebince kuyûda murâca'at olundukda bu makûle müceddeden ikâme olunacak pazara müsâ'ade buyurulduğu hâlde mahall-i mezbûrda ikâme-i pazar olunmakta kimesnenenin mülküne ve vakfına ve havâss-ı hümâyûna zararı yoğise hangi gün ikâme olunacağı ism-i tasrîhiyle rikâb-ı hümâyûn şahaneleri lede'l-'arz ruhsatı hâvî hatt-ı hümayun-ı şevket-makrun-ı şâhâne muhtaç idüğü..." bkz. BOA. C. İKTS. 20/980.

⁷⁶ Her ne kadar bu konuya ilişkin doğrudan örnek teşkil edebilecek bir belgeye ulaşılamamış olsa da konuya dair dikkatimi ilk kez çeken ve ilgili yaklaşıma yönelmemi sağlayan Prof. Dr. Suraiya Faroqi ile gerçekleştirdiğimiz sözlü görüşme olmuştur. Kıymetli katkı ve yönlendirmeleri dolayısıyla kendisine teşekkür ederim.

en temel nedeni, Cuma gününün genellikle umumi tatil günü olarak kabul edilmesidir. Bu nedenle, hafta pazarlarının bir kısmı “Cuma Pazarı” olarak adlandırılmış ve Müslümanlar, pazarın kurulduğu yerin yakınındaki camide Cuma namazlarını kıldıkları gün, pazar ihtiyaçlarını da karşılamışlardır. Namaz dışında, pazarın cuma günü kurulmasının bir diğer önemli nedeni ise, kadıların Cuma günleri davalara bakmalarıdır. Böylece, mahkemesi olan köylüler hem pazara gidip ihtiyaçlarını karşılamış hem de dava işlemleriyle ilgilenmişlerdir.⁷⁷ Merkezi otorite, Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerde pazarların Cuma günü kurulmasına büyük önem atfetmiştir. Bu önemin en önemli sebeplerinden bir diğeri ise, pazarın kamusal bir alan olarak kabul edilmesi ve padişahın emirlerinin, toplanan halka buradan duyurulmasıyla ilgilidir.⁷⁸

Ancak tüm bu uygulamalara bakıldığında Cuma günü pazar kurulmasının merkezi otoriteye yansıyan olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Müslümanların yoğun olduğu bazı bölgelerde, pazar yerlerine gelen halk ve pazar esnafı, alışverişle meşgul olup Cuma namazına katılamamışlardır. Bu durum, diğer bir taraftan merkezden gelen bilginin Müslüman kesime ulaşamamasına neden olmuştur. Bu sorunun önüne geçebilmek amacıyla, pazar yerlerinin yöneticileri, pazarın cuma günlerinde kurulmasının namaz için engel oluşturduğuna dikkat çekerek pazarın başka bir güne alınmasını talep etmişlerdir. Kastamonu’ya ait iki belge bu konuya ilişkin örnek mahiyetindedir. Belgelerden ilki Kastamonu Göl kazasında Cuma günleri kurulan pazarın, çevredeki camilere olumsuz etkilerde bulunduğu belirtilmiş ve bu sebeple pazarın Çarşamba gününe alınması talep edilmiştir. Zira, öğle vaktinde pazarın kapanmasıyla birlikte pazara gelen halk, Ilısu Camii’nde namaz kılmaya yönelmekte; bunun sonucunda ise çevredeki camilerde cemaatin azalmasına ve namazın az sayıda kişiyle eda edilmesine yol açılmaktadır. Bu durumu engellemek amacıyla, pazarın Çarşamba gününe alınmasına dair bir ferman verilmesi istenmiştir. Öte yandan, söz konusu düzenlemenin karşıt görüşleri de mevcuttur. Bir grup, Cuma günü pazar kurulmadığı takdirde Ilısu Camii’ne yalnızca 60-70 kişinin geldiğini, oysa pazar Cuma günü kurulsa camiye daha fazla kişinin iştirak ettiğini savunmuştur. Ayrıca pazar esnafı da pazarın Çarşamba günü kurulması halini, geçimlerini zarara sokacağı için pazarın Cuma günü kurulmasını dile getirmiştir.⁷⁹ Bu konuya ışık tutan diğer bir belgede ise, Kastamonu sancağı Taşköprü kazasında her hafta Cuma günü

---

⁷⁷ Özcan, “Pazar,” 208; Erdoğan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hafta Pazarları ve Panayırları*, 6.

⁷⁸ Erdoğan, *a.g.e.*, 7.

⁷⁹ BOA. MD. 3/942., 3/1402.; Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, 71.

kurulan pazarda halkın alışveriş ettiğiinden dolayı namaza katılamamasından pazarın Salı gününe alınması talep edilmiş ve devlet bu talebe olumlu cevap vererek pazarın Salı günü kurulmasına izin vermiştir.⁸⁰

İstanbul, Çanakkale ve Edirne gibi, Hristiyan ve Yahudi nüfusunun yoğun olarak bulunduğu yerlerde pazarın kurulacağı gün yerel koşullara göre değişiklik göstermiştir. Özellikle Tanzimat döneminin ilanı sonrasında, hafta pazarları, gayrimüslim toplulukların tatil günlerine denk gelmeyecek şekilde düzenlenmiş ve bu günlerin dışında pazarların kurulması dikkate alınmıştır.⁸¹ Bu uygulama, arşiv belgelerinde yer alan kayıtlardan tespit edilebilmektedir. Örneğin, H. 1199/M. 1785 yılında Aydın sancağına bağlı Alaşehir nahiyesinde, mevcut pazarın, Pazar günü kurulmasının, kasabada yaşayan gayrimüslim nüfusun, Pazar günü ayinlerinin olduğu, dini inançlarıyla çeliştiği ve bu inançlara göre pazar günleri alışveriş yapmalarının yasak sayıldığı ifade edilmiştir. Bu nedenle söz konusu pazarın, bu dini kısıtlama nedeniyle tam anlamıyla geçerli olmadığı vurgulanarak pazarın başka bir güne alınmasının zorunlu olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca, yakın çevredeki İnegöl kasabasında Cuma günü pazar kurulmakta olduğundan, Alaşehir’de de benzer bir düzenleme yapılarak pazarın Cumartesi günü kurulması talep edilmiştir. Bölgenin gayrimüslimleri ve diğer sakinleri tarafından kaleme alınan arzuhal, kasaba halkının hafta pazarına katılımının ne denli önemli olduğunu vurgulamakta ve pazar gününde yapılacak olan değişikliğin, dini inançlardan kaynaklanan kurallar nedeniyle gerekli olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu durum hem ticari hem de toplumsal açıdan kasaba halkının ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için bir düzenleme yapılmasının şart olduğunu ortaya koymaktadır.

“Devletlü, inâyetlü, merhametlü, efendim, hazretleri sağolsun

Arz-ı hâl-i kullarıdır ki,

Medîne-i Alaşehir’de sâkin ehl-i İslâm ve ehl-i zimmet fukarâları olup kasabamızda rü’yet-i mesâlih ve malzeme-i zarûriyye olan bey’ ü şîrâ’mız için ikamet-i bâzâr yevmü’l ehade müsâdîf olmağla kazâmız ahâlîsinin ekserî ehl-i zimmet re’âyâ ve ke-zâlik esnaf ve tüccar dahi ehl-i zimmet olup zimmiyan-mesfûrânın âyin-i bâtilalarında yevmü’l ehadda bey’ ve şîrâ ve ahz ü i’tâ harâm ‘addetmelerinden nâş-i revâc-ı bâzâr olmadığından kat ‘u’n-nazâr mesâlih-i ibâd-ı Müslimîn ve malzeme-i zarûriye fukarâ ve mesâkin ta’tîl ve ol vechile keyfe-mâ-yeşâ bey’ ü şîrâ vesa’ir ahz ü i’tâ te’hîre düçâr ve âhar günlerde ikamet-i bâzâr olan mahallere nezr-i hâl etmeğe muhtâc olup yevm-i bâzâr ikâmet olan bâzâr yevm-i âhara tebdil olunmağa eşedd-i muhtâc olmağın merâhim-i ‘âliyelerinden mercûdur ki, rahmen-li’l- fukarâ yedimizde olan i’lâm manzûr-ı devletleri buyurulduk da kurb-i civarımızda vâki’ İnegöl kazâsının bâzârı yevmü’l Cum’a olup ertesi yevmü’s-sebt dahi işbu kazâmız olan Alaşehir’de ikamet-i bâzâr olunmak için yedimize bir

⁸⁰ Erdoğan, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hafta Pazarları ve Panayırıları, 65.

⁸¹ Önder Küçükerman, Kenan Mortan, *Kapalı Çarşı* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007), 112.

kıta emr-i âlişân ihsân buyurulmak babında emr ü fermân devletlü, merhametlü, efendim sultânım hazretlerininindir.⁸²

Alaşehir’de Pazar günü kurulan pazarın başka bir güne alınması gerektiği durumu, dini faktörlerin pazar düzenlemeleri üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu doğrultuda gerçekleşen düzenlemeler, bölge sakinlerinin hem dini hem de ekonomik açıdan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir denge arayışıdır. Arzuhalde anlaşılmaktadır ki pazar, haftalık olarak Pazar günü kurulmaktadır. Ancak Alaşehir kasabasında yaşayan halkın büyük bir kısmı gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu kimseler inançları gereği Pazar günü alışveriş yapmayı yasak kabul ettiklerinden dolayı o gün kurulan pazar, yeteri kadar rağbet görmemiştir. Bu durum, Müslüman halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve zaruri ürünlere ulaşmasını zorlaştırmış; alışveriş, alım-satım gibi işlemler aksamış ve halkın başka günlerde kurulan pazarlara gitmesini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle pazar gününün değiştirilmesi gerekli görülmüştür. Burada dikkat edilen diğer bir husus, bu arzuhali kaleme alan kaza sakinlerinin, bu değişiklik talebini yakınlarında bulunan İnegöl kazasındaki pazar gününü dikkate alarak yapmalarındır. İnegöl’de pazar Cuma günü kurulduğundan, Alaşehir’de kurulması talep edilen pazar için Cumartesi günü önerilmiştir. Bu tercihin, çevredeki iltizam ve vakıf gelirlerine zarar verilmemesi amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kurulan pazarın, gayrimüslim halkın tatil gününe denk gelmesi sebebi ile başka bir güne alınması hakkında bir diğer örnek Adapazarı kazasına aittir. Kurulan hafta pazarının, gayrimüslim reayanın tatil ve ibadet günü olan pazar gününe denk gelmiş olduğundan pazarın cumartesi günü kurulması için bir kaime kaleme alınmıştır.

“Saâdetlü, mürüvvetlü, ‘âtifetlü, birader-i a‘zam sultanım, hazretleri,

Kocaili sancağında vâki‘ Adapazarı kazâsının bâzârı yevm-i Pazara tesâdüf eylediğinden ehl-i zimmet tâ‘ifesinin ba‘deyevm-i mezkûrda bey‘ ü şirâ vesâir kisb ve ticâret mesâlihi terk eylemek ‘âdet-i bâtilâlarından olduğu ecilden kâffe-i ehl-i kazânın kâr ü kisblerine kesâd-târî olduğunu beyân birle kazâ-i mezbûrun bâzârı Cumartesi gününe tahvil olunmasıyçün iki yüz dokuz tarihinde bir kıt‘a emr-i âlî sudûr buyrulmuş ise de bâzâr-ı mezkûr yine kemâ-fi’s-sâbık yevm-i pazar kurulduğundan mukaddem verilen emr-i ‘âlî mant‘ûkı üzere Cumartesine sarf-ı tahvili mümkün ise mukaddem sudur iden emr-i âlînin sureti ihrâc ve tobraya mevzû‘an taraf-ı şeriflerine gönderilmiştir. Bimennî‘hî te‘âlâ vusûlünde emr-i ‘âlî-i mezkûrun tecdîdi mümkün ise himmet buyurmaları me‘mûl-i hâlisânemizdir.”⁸³

H. [1]231/M. 1817 yılında kaleme alınan bu kaimede, Adapazarı kazasında kurulan pazarın, ehl-i zimmet taifesinin ayin günleri ile çakıştığını, Pazar günü kurulmasının, söz konusu gayrimüslim topluluğun ticaret faaliyetlerini terk etmeye

⁸² BOA. C. İKTS. 5/223.

⁸³ BOA. C. BLD. 32/1592. 2.

zorladığını ve bu durumun genel olarak kaza halkının gelir ve ekonomik faaliyetlerinin kötüye gitmesine yol açtığını dile getirmiştir. Bu sebeple, kazada kurulan pazarın Cumartesi gününe alınması amacıyla H. 1209/M. 1794 yılında bir emir çıkmış olmasına rağmen söz konusu pazar, hala Pazar günleri kurulmaya devam etmiştir. Bu durum, özellikle pazara katılamayan gayrimüslimlerin mağduriyet yaşamalarına neden olmuştur. Tüm bu koşullar, pazarın cumartesiye alınması için talepte bulunulmasına zemin teşkil etmiştir. Kaimenin aktardıklarından anlaşıldığı üzere, pazarın, Pazar gününde kalması, gayrimüslimler başta olmak üzere bölge halkının mağduriyet yaşamasına ve ticari faaliyetlerin aksamasına sebep olduğu görülmektedir. Pazarın, Cumartesi gününe alınmasına müsaade edilmiş olsa da bu konu ile ilgili ilerleyen yıllarda yeniden yazışmalar gerçekleşmiştir. Örneğin, H. 1235/M. 1820 yılında hafta pazarının Pazar günü kurulması Adapazarı'nda bulunan gayrimüslim halkın, bu günün ayın gününe denk gelmesi dolayısıyla alışveriş faaliyetlerine katılamadığı; bu durumun ise kazanın ticari canlılığını olumsuz yönde etkilediği sebebiyle pazarın Cumartesi gününe alınmasını talep eden Kocaili Mütesellimi Serbevâbîn İsmail Hakkı tarafından merkeze bir arz iletilmiş; bunun üzerine merkez, daha önce gönderilen emrin uygulanmasını buyurmuştur.⁸⁴

Belgelere dayalı olarak yapılan incelemeler, Adapazarı'nda kurulan pazarın günü hakkında kesin bir istikrar sağlayamadığını ortaya koymaktadır. Zira bu tarihten sonra da gayrimüslimlerin tatil günlerine denk gelmesinden dolayı pazara katılamamaları ve yaşadıkları mağduriyet devam etmiştir. Hatta, H. 1246/M. 1830 yılına gelindiğinde, gayrimüslimlerin dini tatil günüyle çakıştığı için alışveriş yapamadıklarını ve bu durumun ticaretin canlılığını olumsuz yönde etkilediği belirtilmiş, bu nedenle pazarın Cumartesi gününe alınmasının uygun olacağı ifade edilen bir ilâm Müvella Debbagzâde Mehmed Şerif tarafından merkeze bildirilmiştir.⁸⁵ Kurulan pazarın, Cumartesi gününe alınması

---

⁸⁴ BOA. C.BLD. 114/5683.

⁸⁵ "Devlet-mekîne 'arz-ı da'î-i kemîneleridir ki;

Kocaili sancağında vâki' Adapazarı kazasında mütemekkin ehl-i zimmet re'âyâlardan cemm-i gafîr meclis-i şer'a gelüb istirhâm-ı hâl istid'â-yı 'ani'l makâl iderler ki: Kazâ-i mezkûrede kâ'in ehl-i hiref ve esnâf ve rençberân ve sâ'ir ehl-i kurâlarımızın ahz ü i'tâlarıyçün ber-mû'tâd bâzârimızın kıyâmı yevm-i Pazara tesâdüf eylediğinden kasaba ve kurâmızda ve etrâf kazalardan vürûd iden ehl-i zimmet tâ'ifesi ayinlerimizde yevm-i Pazar yevm-i ta'til olub ahz ü i'tâlarımız olmadığınan revâc-kar bâzârimıza keseltarî olacağı bedîhi olmağla yevm-i Pazar ahz ü i'tâ eylemek âyinlerimizde hilâfı ve 'âdem-i kış ve ticaretlerimize mu'eddî bir keyfiyet olub fimâ-ba'd bâzârimız yevm-i Cum'aertesine tahvîl ve kıyâm olunmak ve cânib-i âhardan müdâhale ve ta'aruz olunmamak zımnında bir kıt'a fermân-ı cihân meta' sadaka ve ihsân buyrulmak niyâzında olduklarımızı der-i devlet-medâra i'lam idiver deyü ilhâh ve ibrâm itmeleriyle ber-minval-i

için gerekli adımlar atılmıştır. Bu karar ve işlemlerin neticesinde pazarın cumartesi günü kurulmasına dair düzenleme hayata geçmiştir.⁸⁶

2.4. Pazar Yerinin Mülkiyeti ve Pazar Vergileri

Osmanlı Devleti'nde kurulmuş olan pazarlar, ticari mekanlar olup emlak-ı miriye olarak değerlendirilmiştir. Pazar yerlerin hukuki durumlarına bakıldığında sahibinin devlet olduğu görülmekle birlikte devlet otoritesinin pazar yerlerini bir şahsa yahut kuruma tahsis ettiği kayıtlara geçmiştir. Böyle durumlarda bu arazide toplanan vergiler, tahsis edilen kişiye ait olmuştur. Toplanacak verginin ve imtiyazların niteliğine devlet yönetimi karar vermekte olup imtiyazı elde etmiş kişinin yahut ailenin yeni bir vergi oluşturma veya var olan vergiyi arttırmak ya da azaltmak gibi bir yetkisi bulunmamıştır. Yani pazarlardan tahsil edilecek vergi ve sağlanacak imtiyaz, devletin kendisi tarafından belirlenmiştir. Devlet bu bağlamda pazar yeri olan araziye isterse askeri sınıfa mensup olan bir kula tımar, zeamet yahut has olarak tahsis edebilmiştir. Bu bağlamda, arazi kime tahsis edilmişse, pazarın vergisini toplama hakkı da o kişiye ait olmuştur.⁸⁷ Bu nedenle hafta pazarı kurulurken dikkat edilen hususlardan biri; özellikle yakın yerleşim yerlerinde kurulan pazarların kimsenin tımar, iltizam yahut vakıf gelirlerine zarar vermemesi şeklinde olmuştur. H. 1180/M. 1766 yılına ait olan bir ilam bu konuya dair güzel bir örnektir.

“Der-i devlet-mekîne ‘arz-ı da’î-i kemîne oldur ki;

Göhlisar-ı Hamid kazâsına tâbi‘ bâc-ı bâzâr tımarına mutasarrıf olan işbu bâ‘is arz-ı ‘übüdiyyet İbrahim Ağa meclis-i şer‘a gelüb şöyle takrîr-i kelâm ve tâbir-i an‘il merâm eder ki ki: Kazâ-i mezbûrda Pazartesi günü kadîmden beri bâzâr kurulub bey‘ ve şîrâ olunagelmışken ba‘zı kimesneler kazâ-ı mezbûra tâbi‘ Horzum karyesinde Cumartesi günü bâzâr ihdas edüb bu da‘îlerinin îrâdı bâzâr mezkûre munhasır iken küllî gadr ve kadîmi olan bâzâr mu‘attal kalub ehâli-yı kazâyâ dahi usret-i küllî olmakla takririmi der-i devlete i‘lâm ve muhdes olan bâzâr men‘ u ref‘ olunup kadîmî üzere kazâ-i mezbur derûnunda bâzâr kurulmak matlûbumdur didikde fi‘l-vâki‘ sipâhi merkumun takrîri ve mûrafa‘a mutabık olunduğuna ilm-i da‘îleri dahi muhît olmakla bâzâr-ı merkûm kadîmî üzere vaz‘ olunub muhdes olan pazar men‘ olunmak babında emr-i âlî-şân ihsân buyrulmak recasına bi‘l iltimâs-pâye-i serîr a‘ lâya ‘arz ve i‘lâm olundu. Bâkî emr hazret men lehu‘l emrindir.”⁸⁸

---

muharrer tazallümlerine musâ‘ade-i ‘aliyye-i mülûkâne erzâni buyrulmak recâsına ol ki vaki‘ ül-haldır bi‘l-iltimâs paye-i serir-i a‘lâya arz ve i‘lâm olundu. Bâkî emr ü ferman hazret-i men lehül emrindir.” Bkz. BOA. C. İKTS. 29/1432.

⁸⁶ BOA. HAT. 1585/35.

⁸⁷ Küçükerman, Mortan, *Kapalı Çarşı*, 110; Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 74.

⁸⁸ BOA. AE.SABH.I. 31/2370.

Göhlhisar⁸⁹ kazası naibi Seyyid Abdurrahman tarafından kaleme alınan bu ilâmda, kazada her Pazartesi günü kurulan hafta pazarının tımar statüsünde olduğu ve söz konusu pazarın gelirinin sipahi İbrahim Ağa'ya tahsis edildiği belirtilmiştir. Ancak İbrahim Ağa, kazaya bağlı Horzum⁹⁰ köyünde Cumartesi gününde bazı kişilerin yeni bir pazar kurduklarını bildirmiştir. Ancak bu yeni pazarın kurulmasıyla eski pazar işlevsiz kalmış, bu durum kaza halkının zorluk yaşamasına neden olmuştur. Ayrıca İbrahim Ağa için de bir sorun teşkil etmektedir çünkü İbrahim Ağa'nın geliri eski pazara bağlıdır. Bu gelişmeler üzerine İbrahim Ağa, yeni kurulan pazarın kaldırılması ve sadece eskiden olduğu gibi Pazartesi günleri kazada pazar kurulması yönünde talebini dile getirmiştir. Kaza naibi Seyyid Abdurrahman da bu durumu teyit ederek, eski pazarın işlevinin devam ettirilmesini ve yeni pazarın kaldırılmasını merkeze iletmiştir. Nihayetinde yeni kurulan pazarın kaldırılması ile sonuçlanan bu süreç, mevcut düzenin korunması açısından önemli bir örnek teşkil etmenin haricinde pazarların hukuki meşruiyeti açısından tımar sahibi sipahinin gelir kaybını önlenmesi açısından yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca iki pazardan birinin daha eski olması, pazar hayatının sürekliliği açısından bu pazarın tabir yerindeyse daha öncelikli bir konumda olduğunu düşündürmektedir.⁹¹

Tımar, zeamet, has toprak üzerinde kurulan pazar örneklerine belgelerde rastlamak mümkündür. Örneğin, Of, Akçaabat, Yeniceköy ve Karahisar-ı Develi'de kurulan hafta pazarları, hukuki açıdan tımar statüsünde değerlendirilmiştir. Böylece pazardan elde edilen bâc ve diğer vergileri toplama hakkı da tımar sahibine devredilmiştir. Ünye, Musluca ve Bodrum, hafta pazarları zeamet statüsünde olmuştur. Osmanlı Devleti'nde, arazisi hâs olan hafta pazarları oldukça yaygın bir şekilde bulunmuştur. İzmit, Bursa ve Edirne gibi şehirlerde kurulan hafta pazarları, havâss-ı hümayuna ait olup, bu pazarlardan elde edilen vergiler ya padişaha ya da devletin yüksek zümrelerinden olan vezirlere tahsis edilmiştir.⁹² Ayrıca pazar gelirleri, padişahın eşleri, kızları veya annelerine de tahsis edilmiştir. Örneğin, IV. Murat'ın eşi Ayşe Sultan'a, İnebahtı karyesinde bulunan pazarın gelirleri paşmaklık olarak tahsis edilmiştir.⁹³ Arazinin türü veya gelirinin devlet

---

⁸⁹ Günümüzde Burdur ilinin bir ilçesi olan Göhlhisar, 1855 yılına kadar Anadolu eyaletine bağlı kaza statüsündedir. Detaylı bilgi için bkz. Sezen haz., *Osmanlı Yer Adları*, 299.

⁹⁰ Günümüzde Göhlhisar ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁹¹ Herhangi bir pazarın daha geçmiş bir zamanda kurulmuş olduğunun ispatı, söz konusu pazarın sürekliliğinin daha uzun olabileceğini işaret eder. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Faroqi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)," 48.

⁹² Erdoğan, 19. *Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırılar*, 11.

⁹³ BOA. TS.MA. e. 1291/48.

haricindeki kişilerde bulunması durumunda dahi, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu pazarlar miri arazi olarak değerlendirilmiştir.

Miri arazi haricinde bazı pazarların kurulduğu yerler, vakıf arazisi şeklinde de değerlendirilmiş ve vergileri vakfa aktarılmıştır. 1750 yılında Aydın sancağında Şeyh Ali Baba Zaviyesine Vakfı'na ait olan Karakarye nahiyesinde Cuma günleri kurulan pazarın bâc-ı pazarının Üsküdar'da bulunan eş-Şeyh Hacı es-Seyyid Yusuf el-Üsküdari Tekkesine taâmiye olarak verilmesi,⁹⁴ örnek olarak gösterilebilir. Vakıf arazisi olarak kurulan pazarların vergileri vakıf yetkilileri tarafından toplanılmış ve kullanılmıştır.⁹⁵

Osmanlı Devleti'nin kayıtlarına göre pazara getirilmeden yapılan küçük çaplı alışverişlerden vergi alınmamıştır. Bu yüzden tahsildarlar ve mahalli yöneticiler için ürünlerin pazara indirilmesi önem arz etmiştir. Köy köy dolaşıp satış yapan seyyar satıcılar ve bakkallar vergiden muaftı, ancak eğer pazar da tezgâh açarsalar resm-i sergi vergisi alınırdı. Pazar yerlerinden tahsil edilmiş vergileri içeren tam bir liste olmasa da birçok çeşitli vergi, pazar esnafından alınmıştır. Temel olarak çeşitli kanunname metinlerinden ve tarihi kaynakların ifadelerinden “bâc” vergisi, şehir pazarlarında satış yapanlardan, tüccarlardan ve üreticilerden tahsil edilen vergi için kullanılmıştır. Bu kanunnamelerde “Pazar olmayan köylerde her ne satılsa bâc yoktur; mekulat cinsi pazara getirilmeyip köylerde ve satanların evlerinde satılsa bâc alınmaz” kaidesinin geçmesiyle bâc vergisinin pazar vergisi olarak kullanıldığı ve hangi koşullarda alındığı anlaşılmaktadır. Bâc vergisinin miktarı pazara getirilip satılan hemen her çeşit mala, miktara ve bazı durumlarda satıcının yerli yahut taşralı olmasına göre değişiklik göstermiştir.⁹⁶ Bâc çatısı altından toplanan vergiler arasında hububat, meyve, sebze satanlardan bâc-ı siyah; başka yerlere giden mallardan yol vergisi olarak değerlendirilen bâc-ı umur; hayvanlardan ise için bâc-ı kanarya vergisi alınmıştır. Bu vergilerin yanı sıra pazarlarda arziyye, duhûliye, hurûciye, avâid resmi, kantar resmi, damga, duhan resmi ve resm-i delllaliye gibi vergiler de alınmıştır. Tüm bu vergilerin haricinde olağanüstü vergiler pazarcılardan tahsil edilmiştir.⁹⁷ Ayrıca yerel yöneticiler, kanuna dayanamayan

⁹⁴ BOA, AE. SMHD.I. 86/5866.

⁹⁵ Erdoğan, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırılar, 11-12.

⁹⁶ Celal Yeniçeri, “Bâc,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 4 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 412; Özcan, “Pazar,” 207.

⁹⁷ Küçükerman, Mortan, *Kapalı Çarşı*, 115.

vergilerin pazar yerinde alınmasına karşı uyarılarda bulunarak bu tür vergilerin toplanmasını yasaklayan fermanlar çıkarmıştır.⁹⁸

Pazar bâclarını toplamakla ve pazar yerinde düzeni sağlamakla sorumlu olan muhtesipler, pazarda görevli olarak bulunmuşlardır. Ancak, zaman zaman subaşları da pazar yerlerinde yer almışlardır. Subaşılar, güvenliği sağlama göreviyle görevli olmakla birlikte, bâc toplama gibi bir yetkiye sahip değillerdir. İstanbul'un Eyüp ilçesinde, özellikle Cuma günleri kurulan bir pazarda, subaşılarının pazarcı esnafının zorda kalmalarına sebep olacak pazar vergisini talep etmeleri, pazarcı esnafının bu pazara gelmemesine yol açmıştır. Durumun bu kadar kötüye gitmesi üzerine, halkın yaşadığı mağduriyetin dile getirilen bir takrir ile pazarın yeniden kurulması için talepte bulunulmuştur.

H. 1215/M. 1800 yılına ait Eyüp sakinleri adına sunulan bu takrirden, Cuma günü kurulan pazarda subaşılar ve kolluk kuvvetlerinin, pazarın gelirlerinden pay talep etmeleri (bac-ı pazar adı altında) nedeniyle pazarcıların pazara gelmemesi ve bu durumun halkın mağduriyetine yol açması vurgulanmaktadır. Bu taleplerin, pazarcı esnafının ekonomik faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyerek pazarın düzeninin bozulmasına sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Pazarın işleyişine yönelik bu tür müdahaleler, esnafın pazar yerine gelmemesi gibi sonuçlar doğurmuş, halk da ihtiyaçlarını karşılayamamış ve böylece mağduriyet yaşanmıştır. Bu bağlamda, pazarın yeniden Cuma günü kurulması talebi, halkın temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için bir çözüm önerisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu talebin neticesinde kimsenin mağduriyet yaşamaması gerektiğine dikkat çekerek pazarın yeniden cuma günleri kurulmasını uygun görülmüştür.⁹⁹

2.5. Pazarın Görevlileri

Osmanlı Devleti, ekonomik yapı çerçevesinde topluma sunulan ürün ve hizmetlerin bol, ucuz ve kaliteli olmasını önemsemiştir. Bu yüzden devlet, esnaf gruplarının uygun fiyatlarla tüketiciye ürün sağlamasını kontrol altına almak, istediğinde vergileri ödeyeceklerinden emin olmak istemiştir. Esnaf mensuplarını denetim çatısı altında tutmak devlet için sadece ekonomik hedefleri gerçekleştirmek amacıyla değil, aynı zamanda pazar yeri başta olmak üzere tüm şehir nüfusu için kamu düzenini tesis etme ile de ilişkilidir. Esnaf gruplarının işlevlerini gözetlemede birçok yetkili iş birliği

---

⁹⁸ Özcan, "Pazar," 207.

⁹⁹ BOA. C. BLD. 15/720.

içinde hareket etmiştir. Özellikle bu devlet kurumlarının bazıları pazar yerlerine diğerlerinde daha fazla odaklanmıştır.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti içerisinde askeri, idari ve mali alanda çok sayıda devlet görevlisi bulunmaktadır. Bu görevliler içerisinde şehrin harcamaları ile ilgilenen şehir kethüdası ile pazarbaşısıdır. Osmanlı'da bakkal ve pazarcı esnafının kethüdalarına, pazarbaşısı denilmiştir.¹⁰¹ Esnafın, kendi aralarındaki ve yöneticilerle olan temaslarını yürütmekle görevli olan pazarbaşısının, esnafı yöneticilere karşı temsil eden bir konumu bulunmaktadır. Pazarbaşısının temel vazifesi, bakkal ve pazarcıları ilgilendiren tüm konularla ilgilenmek özellikle perakende satış için şehre getirilen ürünlerin dağıtımında bakkal ve pazarcılara eşit şekilde muamele edilmesini sağlamaktır. Tüccarlar tarafından şehre ulaştırılan gıda ve diğer ihtiyaç maddeleri pazara veya kapana geldiğinde söz konusu ürünler, pazarbaşısı tarafından uygun fiyatlarla satın alınmakta ve ardından bakkal ve pazarcı esnafının kapasiteleri göz önünde bulundurularak paylaştırılmaktadır. Paylaşım sırasında pazarda olmayan esnafın payları ayrılmaktaydı. Kendine ayrılan payı esnaf almazsa, ayrılan pay diğer esnafıya verilmekteydi. Bu vazifelerin haricinde pazarbaşısının bir diğer görevi, şehirde konaklayan devlet memuruna ve askere; bakkal ve pazarcı esnafının vereceği eşya ve yiyeceklerin hazırlanması, hazırlanan bu ürünlerin kayda geçerek şehir kethüdalarına teslim etmesiydi. Tüm bu görevlerinin yanı sıra pazarbaşısının, sefere gönderilen orduca esnafına zahire ihtiyaçlarına yönelik dağıtımı gerçekleştirmeye dair görevi bulunmaktadır. Pazarbaşısı olan kişiler, esnaf kethüdaları gibi esnafı tarafından seçim sonucunda göreve gelmişlerdir. Göreve gelen pazarbaşısının ismi kadı tarafından merkeze bildirilip padişahın atanma belgesi olarak berat talep edilmiştir. Padişah tarafından pazarbaşısının işte yeterli görülmesiyle kadıya berat gönderilerek pazarbaşısı göreve getirilmiştir.¹⁰² Pazarbaşısı tevcihi çeşitli nedenlerle gerçekleşmiştir. Anlaşıldığı üzere pazarbaşısı tayinin yapılmasının ilk sebebi, mevcut pazarbaşısının vefatıdır. Bu durum, yeni bir pazarbaşısı atanmasını zorunlu kılmıştır. Örneğin, H. 1102/M. 1691 yılında İstanbul'da bulunan pazarcı esnafının pazarbaşısı olan Ahmet'in vefat

---

¹⁰⁰ Yi, 17. *Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*, 203.

¹⁰¹ Bakkal ve pazarcı esnafıyla ilgilenen kişiye pazarbaşısı denilmesine rağmen bu iki esnaf grubunun nizamları birbirinden farklıdır. Bakkal esnafı geniş bir ürün yelpazesi sunarken pazarcı esnafının satışa sunduğu ürünlerin çeşitliliği sınırlıdır. Bakkalların sattığı ürünler için bkz. Ahmet Kal'a haz., *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi* 2, 40-41.

¹⁰² Cafer Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa Şehir Halkına Tevzi Edilen Şehir Masrafları," *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2004): 69-70.

etmesiyle, pazarcılar yerine esnaf grubundan Seyyid İsmail'in geçmesini kadiya bildirmiştir.

“Ma'rûz-ı dâ'ileri oldur ki,

Tâife-i mezkûre bu dâ'ilerine gelip, mahlûl olan pazarbaşılığa es-Seyyid İsmail'i ihtiyâr edip, cümleden bu hizmete müstahıktır deyu recâları huzûr-ı âlilerine arz olundu. Bâkî emr men-lehü'l-emrindir.

Devletlü, sa'âdetlü sultânım hazretleri sağ olsun,

Bu kulları İstanbul'da ehl-i dükkân yaş yemiş pazarcıları fukarâları olup, hâlâ pazarbaşı olan Ahmed fevt olup yeri hâlî ve hizmeti mu'attal olup, yine esnâfımızdan es-Seyyid İsmail du'âcılarını fukarâyâ enfa've san 'atımıza ehl-i vukûf ve cümle muhtâr olmağla, zikr olunan pazarbaşılık, mezbûr du'âcılarına sadaka ve inâyet buyurulmak bâbında faziletli İstanbul Efendisi hazretleri arz edeler deyu emr ü fermân sizindir. Erbâb-ı pazar fukarâları”¹⁰³

Pazarbaşılık görevine yeni birinin tayin edilmesinin arkasındaki ilk sebep, mevcut pazarbaşının, yani Ahmed'in vefatıdır. Bunun sonucunda pazarbaşılık görevi boşalmış ve esnaf, bu görevi devralacak yeni bir aday arayışına girmiştir. Arzdan eski pazarbaşı olan Ahmet'in vefat etmesiyle boşalan pazarbaşılık görevine aday olarak Seyyid İsmail'in pazarcı esnafı tarafından uygun görüldüğü anlaşılmaktadır. Pazarbaşılık görevini devralması için esnaf grubu tarafından Seyyid İsmail'in uygun görülmesindeki en temel sebep, esnaf grubu içerisinde bulunması ve esnafla arasının iyi olmasıdır.

İlginç bir örnek, Edirne'de pazarbaşılık görevini yürüten Alemdar Hüseyin Beşe'nin H. 1209/M. 1795 yılında vefatının ardından yerine geçecek kişiyle ilgilidir. Zira İstanbul örneğinin aksine, konu ile ilgili olan arzda pazarbaşının vefatıyla birlikte eğer bir oğlu olsaydı oğlunun pazarbaşı olarak göreve geleceği ifade edilmiştir.

“Der devlet-mekîne-i 'arz-ı dâ'î-i kemîneledir ki;

Edirne'de vâkî' Başıyemiş bâzârciyan esnâfının bâzârbaşılığına bâ berât-ı şerîf-i 'âli-şân mutasarrıf olan Alemdar Hüseyin Beşe bilâ veled fevt olup yeri hâlî ve hizmet-i lâzimesi mu'attal kalmagla yine esnâf-ı mezkûre ustalarından ve erbâb-ı istihkâktan bâ'is-i 'arz-ı 'ubûdiyyet yeniçeri tek'aüdlerinden Ahmed bin Mehmed kulları, esnâf-ı mezkûre ustalarının mu'temedi ve bâzârbaşılık-ı mezkûrun 'uhdesinden gelmeğe muktedir ve her vechile muhîl ü müstehik olmağla bâzârbaşılık-ı mezkûr müteveffa-yı mezbûrun mahlûlünden cümlesinin muhtârı olan merkûm Ahmed bin Mehmed kullarına tevcih ve yed-ine berât-ı şerîf-i 'âli-şân sadaka ve ihsân buyrulmak recâsıyla kıbel-i şer'den verilen i'lâm mücebince bâzârbaşılık mezkûr merkum Ahmed bin Mehmed kullarına tevcih ve yed-ine berât-ı şerîf-i 'âli-şân sadaka ve ihsân buyrulmak niyâzıyla bi'l-iltimâs der-i devlet medâra 'arz olundu. El emr li hazret-i men lehu'l-emr.”¹⁰⁴

Edirne ihtisab emini Mehmed Arif'in iletmiş olduğu bu arzda, pazarbaşılık görevine yönelik atamanın gerekçesi, Alemdar Hüseyin Beşe'nin vefatıdır. Bu durum, pazarbaşılık görevine yeni bir kişinin atanmasını zorunlu kılmıştır. Öte yandan, Alemdar

¹⁰³ *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102/M. 1691)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 435.

¹⁰⁴ BOA. C. BLD. 93/4638,4.

Hüseyin Beşe'nin bir çocuğunun olsaydı, pazarbaşılık görevini oğlunun devralacağına dair bir ifadenin yer alması dikkat çekicidir. Bu, pazarbaşılık görevinin aile arasında bir nesilden diğerine aktarılabilceğini ima etmektedir.¹⁰⁵ Bu nedenle, gerekli hizmetlerin aksamasını önlemek ve kendi düzenlerinin işleyişinin devam etmesi amacıyla esnaf grubu ustalarından ve bu görevi üstlenmeye ehil olanlardan biri olan Ahmed bin Mehmed, esnaf tarafından uygun görülmüştür. Alemdar Hüseyin Beşe'nin yerine getirilecek kişi olarak, emekli bir yeniçeri olan Ahmed Bin Mehmed'in seçilmesinde, pazarcı esnafı tarafından güvenilmesi ve pazarbaşılık görevini etkin bir şekilde yerine getirebileceği düşüncesi bulunmaktadır.¹⁰⁶

Pazarbaşı tayininin bir diğer sebebi, mevcut pazarbaşının görevini yeterince iyi bir şekilde yerine getirememesi veya uzun süre bu görevde bulunmasıdır.¹⁰⁷ Pazarbaşının sorumluluklarını yerine getirmediği ve kötü davranışlarda bulunduğu takdirde yeni bir pazarbaşı ataması talep edilmiştir.¹⁰⁸ Pazarbaşının, iskelelere gelen ürünleri narh esasına dayalı olarak ilgili esnafa dağıtması, pazarın düzenli işleyişi açısından büyük önem arz etmektedir. Zira, pazarbaşının bulunmaması durumunda, söz konusu esnafın belirlenen narh fiyatlarına riayet etmeksizin ürünlerini satışa sundukları, dönemin kayıtlarda belirtilen örneklerle teyit edilmektedir. Bu tür fiyat ihlallerinin önüne geçilebilmesi için, pazarbaşının atanması elzem görülmüştür.

“Faziletli Galata Efendisi Hazretleri,

Galata'da müstakîl yemiş pazarbaşı olmadığından ahâlî-yi sük narha ri'âyet eylemeyüb istedikleri bahâya fûrûht eylemeleri ile bir mütediyyin ve mu'temed ve ehl-i vukuf âdem bulub gelen yemiş kayıklarına narh-ı câri üzere tevzi' ve fûrûht ettirmek için pazarbaşı ta'yîn ve 'arz eyleyesiz. Ve narh hususuna ziyâde tekâyüd edüb narha ri'âyet eylemeyenlerden cerime nâmında akçe alınmakla musâmaha ettürmeyüb muktezâ-yı şerle ta 'zîr ve tertîb ceza eyleyesiz.”¹⁰⁹

H. 1067/M. 1657 yılına ait Galata Mahkemesine kaydedilmiş bu hükümde, Galata'daki pazarın idaresinde ciddi bir eksikliğe dikkat çekilmiştir. Galata'da belirli bir pazarbaşının bulunmaması nedeniyle pazarın denetimden uzak kaldığı ve ilgili esnafın narha uymadan ürünleri istedikleri fiyattan satmalarına sebep olmuştur. Gerçekleşen bu

¹⁰⁵ Pazarbaşılık görevinin aile içerisinde bir kimseye aktarıldığına dair bir örnek için bkz. BOA., C. BLD., 144/7164.

¹⁰⁶ Burada belgenin talep edilmesi sürecinde, ehil olunmasına dikkat çekilerek genel bir ifade kullanılmış olsa da bunun esasen bir söylem niteliği taşıdığı görülmektedir. Esnaf açısından bakıldığında, ehil olmanın yanı sıra asıl odaklanılan hususun, kendi işleyişlerini sürdürebilmek amacıyla kendilerince uygun olan bir kişinin tercih ve talep edilmesi olduğu belirtilmelidir.

¹⁰⁷ BOA, HAT., 1457/45.; 1461/20.

¹⁰⁸ Çiftçi, “18. Yüzyılda Bursa Şehir Halkına Tevzi Edilen Şehir Masrafları,” 70.

¹⁰⁹ İMŞSA. GK-80., vr. 91-a3.

ihlalin hem düzensizlik yarattığı hem de halka mağduriyet yaşattığı muhtemeldir. Bu ihlali çözmek amacıyla yeni pazarbaşı ataması talep edilmiştir. Atanacak olan pazarbaşının hem din hassasiyetlere sahip hem güvenilir hem de bu işe vakıf bir kişinin olması vurgulanmıştır. Pazarbaşı tayini hakkında sunulan diğer örneklerde olduğu gibi bu belgedeki pazarbaşı örneğinde de pazarbaşını belirli bir nitelikte olması hassasiyeti, pazarın işleyişinin düzgün ve adil bir şekilde yapılması ile ilişkilidir. Ayrıca atanan pazarbaşı, kayıklara gelen yemişlerin belirlenen fiyatlara göre dağıtımını ve satışını denetleyecektir. Narha riayet etmeyen kişilere cezai işlemin uygulanması gerektiği de ifade edilmiştir. Anlaşılmaktadır ki pazar düzeninin, denetiminin sağlanması ve ticaretin gerçekleşmesi için pazarbaşı ataması ve varlığı önem taşımaktadır.

Devlet ve halk arasında önemli bir rolü olan kadı, şehir için gerekli görülen hammaddenin tedariki ile narh süreçlerine eşlik etmiştir. Temel görevini yürütmekle birlikte, esnaf grupları arasında çıkan tartışmalarda tabir yerindeyse hakemlik yapmıştır. Kadıya bağlı olarak çalışan muhtesib, ihtisap organizasyonu çatısı altında şehre gelen her türlü emtia ve ürünlerin şehrin her bölgesine eşit bir şekilde dağıtılmasını, ürünlerini kalitelerini teftiş edilmesini, ölçü ve tartıların denetlenmesini, narhın pazar esnafına duyurulmasını ve şehrin güvenliğinin sağlanması gibi sosyo-ekonomik hayatın önemli bir ihtiyacını yerine getirmekteydi. Muhtesib hem üretilen ürün hem pazar yerinin güvenliği hem de malların kontrolü için toplu bir şekilde ihtisap rüsumu ismi verilen vergiyi toplamıştır. Dolayısıyla muhtesipler hem örgütleyici hem de ticari faaliyetlerden doğan vergi gelirlerinin toplayıcısıdır. Çoğu zaman bâclarda ihtisap vergisi arasına katılmıştır. Bu sebeple, ihtisap gelirleri üretilen ve satılan tüm ürünler, şehir ve kırsal alandaki beslenme ilişkilerini yansıtan değerler niteliğini taşımakta olup pazar faaliyetlerinin canlılığını göstermektedir. Bu kurumun Osmanlı döneminden önce görevi; pazar yerlerinde ahlakın korunması ve yaygınlaştırılmasıyken Osmanlı dönemiyle birlikte idari amacı olan narh koyma, ihtisap vergisini toplama görevleriyle ön plana çıkmıştır.¹¹⁰ Ancak Osmanlı döneminde “ihtisab” kelimesinin taşıdığı anlam, zaman içinde genişlemiş ve nihayetinde muhtesibin görevlerinin tamamını kapsar hale gelmiştir. Muhtesip, yalnızca pazar yerindeki ticaretin düzenini sağlamakla kalmayıp, pazar yerlerinin kurallarına yönelik gerçekleşen tüm ihlalleri kadıya bildirmekle görevli olmuşlardır. Bu bağlamda, ciddi suçlar kadı tarafından, daha küçük çaplı ihlaller ise muhtesip tarafından

---

¹¹⁰ Bkz. Cengiz Kallek, “Hisbe,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 18 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1998), 133-143.

pazar yerinde cezalandırılmıştır. Bu geniş yetki ve sorumluluklar nedeniyle muhtesip, pazarın düzenini sağlayan bir tür “pazar polisi” olarak nitelendirilmiştir.¹¹¹ Muhtesib, olası ihlallerin önlenmesine yönelik gerekli tedbirleri almakla sorumluydu ve ihtiyaç duyulduğunda ürünlerin kalite denetimini ve narhların tespitini gerçekleştirirdi. Ayrıca, pazarbaşına her ay fiyat listesi sunar ve narhların uygulanması için kendi onayı alınması gerekmekteydi. Gündelik denetimler sırasında, muhtesibe yardımcıları olan koloğlanlarıyla birlikte, subaşı ve asesbaşılardan oluşan askeri personel de eşlik etmekteydi. Bunun yanı sıra, muhtesip, gedik hakkına aykırı olarak faaliyet gösteren dükkanların kapatılmasına dair yetkiye de sahipti. Bu bağlamda, muhtesibin hem ticari düzenin sağlanmasında hem de esnaf faaliyetlerinin denetlenmesinde önemli bir rol üstlendiği söylenebilir. Dolayısıyla, muhtesip, esnaf faaliyetlerinin denetimi, gözetimi ve gerektiğinde yaptırım uygulanması konusunda sorumluluk taşımaktaydı.¹¹²

Pazarbaşı ve muhtesib haricinde İstanbul özelinde pazarın denetimine bakıldığında sadrazam gibi yüksek rütbeli bir devlet görevlisinin, İstanbul pazarlarındaki faaliyetlerde yer aldığı ve zaman zaman müdahalede bulunduğu görülmektedir. Bu müdahale, İstanbul’un imparatorluk için ne denli merkezi bir rol oynadığını gözler önüne sermektedir, zira devlet yönetimi, İstanbul’daki yönetimden bağımsız değildi. Sadrazam, şehir idaresinden sorumlu olup, asayişin sağlanması amacıyla çeşitli askeri unsurlardan oluşan bir gücü emri altında bulundurmıştır. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde sadrazamın her Çarşamba günü pazarları denetlediğini ve divan toplamak üzere Unkapanı’ndaki ehl-i hiref divanhanesine, Yemiş İskelesi Çardağına ve Eminönü’ndeki salhaneye uğradığını belirtmiştir. Piyasayı denetlemesi asıl görevleri arasında olan sadrazam, bu görevini kola çıkmak biçimi ile gerçekleştirmiştir. Bu rutin gezinti sırasında, sadrazamın yanında İstanbul kadısı, muhtesib ve diğer devlet görevlileri de yer almıştır. Sadrazamın teftişleri her hafta düzenli bir şekilde olmasına rağmen, etraflı biçimde gerçekleşmemiştir. Bunun en temel sebebi, sadrazamın teftiş ettiği güzergahın Unkapanı, Eminönü ve Haliç ile sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla sadrazamın

---

¹¹¹ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, C. 1 (Ankara: V Yayınları, 1986), 280-281.

¹¹² Coşkun Çakır, Yakup Akkuş, “Osmanlı İstanbul’unda Ticaret,” *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi* C. 6 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 184; Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler,” *Bellekten* 52 (1988): 527-528.

pazarla olan ilişkisi, törensel ve simgesel bir anlam taşımış olsa da İstanbul kadısına bağlı muhtesib ve adamları her gün pazarın denetimiyle vazifeli olmuşlardır.¹¹³

2.6. Sonuç

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de ürünün tüketiciye ulaşması, çeşitli esnaf grupları ve ticari mekanlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda ürünlerin, şehrin sakinlerine intikalinde hafta pazarlarının da önemli bir yeri olmuştur. Bu bölümde, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde kurulan hafta pazarlarına odaklanılmıştır. Bu bölümün oluşturulmasında başvurulmuş Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*, hafta pazarlarının sunmuş olduğu sosyal işlevin anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Ancak esas olarak hafta pazarının konumu, taşıdığı önem ve işlevi hakkında yararlanılan çeşitli arşiv belgeleri, bölümün şekillenmesinde temel oluşturmuştur. İncelenen arşiv belgeleri, hafta pazarlarının köy, kasaba yahut kazalarda kurulduğunu ortaya koymaktadır. İdari statü fark etmeksizin, hafta pazarının kurulacağı yer belirlenirken gözetilen temel husus, o yerin merkezi bir konumda bulunup bulunmaması olmuştur. Nitekim, pazar kurulması talebini içeren ve merkeze iletilen belgelerde, söz konusu yerin çevresel ve ulaşım bakımında merkeziliği mutlaka vurgulanmıştır.

Belgelerin sunmuş olduğu bilgilerden hareketle, hafta pazarlarının genellikle cami, han, mescit gibi toplumun bir araya geldiği alanlarda veya yol güzergahı üzerinde kurulduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bununla birlikte bazı belgeler, pazarın kurulacağı yerin daha özel konumlara sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin, bu bölümde ele alınan belgeler arasında bir maden ocağı etrafında pazar kurulması talebi, bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Hafta pazarı kurulmasının en temel sebebi, bölge halkının alışveriş ihtiyacını karşılayamamasıdır. Belgeler, hafta pazarının bulunmayışı sebebiyle halkın hem ihtiyaçlarını temin etmekte hem de kendi ürünlerini satmakta büyük zorluk yaşadıkları açıkça ifade etmektedir. Bu yüzden halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere başka yerlerde kurulan pazarlara gitmek zorunda kaldıkları ve bunun da ciddi bir zorluk oluşturduğu belgelerde sıklıkla dile getirilmiştir. Bu bağlamda, halk tarafından hafta pazarının kurulması yönündeki talepler, “eşedd-i ihtiyâç” olarak vurgulanmış ve ilgili merkezi makamlara iletilmiştir. Bu sebebin yanı sıra pazar kurulmasının bir diğer gerekçesi

---

¹¹³ Yi, 17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri, 203-205; Mübahat Kütükoğlu, haz., Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), 19.

bölgenin canlanması ve ekonomik açıdan geliştirilmesi olarak aktarılmıştır. Özellikle ticari faaliyete sahip olan bölgelerde halk, pazarın kurulmasıyla birlikte bölgenin ekonomik açıdan gelişeceğini ifade etmiştir. Sonuç olarak, halk tarafından hafta pazarlarının kurulma gerekçeleri hem temel ihtiyaçları hem de bölgesel gelişme olarak ifade edilmiştir. Anlaşılmaktadır ki Osmanlı Devleti'nde kazaların ve kasabaların ekonomik açıdan devamlılığının sağlanmasında hafta pazarlarının etkisi olmuştur. Bu durumun farkında olan nüfus, zor bir durumla karşı karşıya gelmedikleri sürece pazarın kurulması, korunması ve devamlılığının sağlanabilmesi için tabir yerindeyse elinden gelen çabayı göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin hafta pazarlarının kurulmasına yönelik bakış açısında iki temel gerekçenin olduğu anlaşılmaktadır. İlki, halkın temel ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamaktır. Diğer ise, pazarlarda aynı bir şekilde topladıkları vergileri pazarlarda satan sipahilerin ihtiyaçlarının giderilmesidir. Zira sipahiler, topladıkları vergilerle geçimlerini sağlamaktadırlar. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, hafta pazarlarının kurulmasına sadece halkın talepleri açısından değil, aynı zamanda askeri ve idari yapının ihtiyaçları bağlamında da yaklaşmıştır. Bu sebeple, bir yerde pazar kurulmasına yahut mevcut pazar gününün değiştirilmesine karar verilirken merkez tarafından dikkat edilen husus; bir vakfın yahut şahsın pazar hasılatını korumaktır. Bu amaç doğrultusunda devlet, yeni ihtiyaçlar oluştuğunda daha önce kurulmuş ve geliri şahsa yahut vakfa tahsis edilmiş pazarın zararına olmayacak şekilde yeni pazarların kurulmasına izin vermiştir. Gerçekleşen yazışmalarda da pazarın herhangi bir gelire yahut araziye zarar verip vermediğine mutlaka değinilmiştir.

Hafta pazarlarının hangi gün kurulacağı, pazarın kurulacağı yerin sosyo-demografik özelliklerine bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Bu bağlamda nüfus yapısı, belirleyici bir unsur olmuştur. Zira bölümde de yoğun bir şekilde bahsedildiği üzere, istisna durumlar olmakla birlikte Müslüman nüfusun yoğun olduğu yerlerde hafta pazarları, Cuma günü kurulmuştur. Gayrimüslim nüfusun bulunduğu yerlerde kurulan hafta pazarlarının bir kısmının Pazar gününe denk gelmesi, gayrimüslimlerin ayin ve tatil günleriyle çakışmasına neden olmuştur. Bu çakışma, hem gayrimüslimlerin alışveriş ihtiyaçlarını tedarik etmesini zorlaştırmış hem de pazara olan katılımın azalması ekonomik açıdan düşüş yaşanmasına neden olmuştur. Bu yüzden halk tarafından pazarın başka güne alınmasına dair yetkililere talepler sunulmuştur. Talepler değerlendirilerek

genellikle pazarın günü Cumartesi olarak değiştirilmiştir.¹¹⁴ Gün değişikliği hususunda dikkat edilen tek husus; dini hassasiyetler olmamıştır. Özellikle birbirine yakın bölgelerde kurulan hafta pazarları söz konusu olduğunda, bu pazarların aynı gün kurulmasından kaçınılmıştır. Bunun nedeni olarak pazar esnafının her iki pazara da katılım sağlayabilmesinin amaçlandığı düşünülmektedir. Ayrıca söz konusu iki pazardan birinin günü çeşitli sebeplerden dolayı değiştirilmek istendiğinde, bu talep genellikle civarda bulunan diğer pazarın günü dikkate alınarak şekillenmiştir. Yeni gün belirlenirken mevcut pazarla çakışma yaşanmaması gözetilmiş, bu doğrultuda uygun bir gün için merkeze talepte bulunulmuştur.

Hafta pazarlarının, kurulduğu bölge açısından önemli bir işlev gördüğü ve bölge halkının temel ihtiyacını karşılama konusunda önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Ancak zaman içinde yaşanan bazı gelişmeler, halk arasında bu pazarların kaldırılmasına yönelik taleplerin gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu konuda merkeze sunulan belgeler, hem söz konusu pazarların hangi gerekçelerle kapatılmak istendiğini hem de pazarların kamusal niteliğini ve topluma sunmuş olduğu sosyal işlevi ortaya koymaktadır. Halkın hafta pazarının kapatılmasını talep etmesindeki sebebe bakıldığında ise bunun kimi zaman pazarın zamanla tabir yerindeyse kargaşa ortamına dönüşmesi olmuştur. Belgelerin aktardıklarından hareketle, pazarın kurulduğu gün bazı kişilerin çevreyi rahatsız edecek davranışlar sergilemelerin halkın çeşitli açılardan rahatsız olmalarına neden olduğu söylenebilir. Bu tür olumsuzluklar, pazarın sunmuş olduğu faydalara gölge düşürmesine ve kapatılmasına yönelik taleplerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Son olarak Osmanlı ve Avrupa pazarları hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa eğer, pazarların fonksiyonu ve işleyişi açısından benzerlikler sunduğu çıkarılan ilk sonuçtur. Her iki coğrafyada da pazar yerleri küçük ölçekte ticari hayatın merkezi olarak kabul edilmiş ve alışveriş faaliyetinin yanı sıra sosyal hayatın, bu hayat içerisinde yaşanan olayların ve olaylara karşı verilen cezaların sergilendiği yer olarak da değerlendirilmiştir. Aynı şekilde, pazar düzenine bakıldığında da Avrupa’da pazarların denetimi, güvenliği ve vergilendirilmesi merkezi yönetim tarafından sağlanırken,

---

¹¹⁴ Cumartesi günü, Yahudiler için bir ibadet ve tatil günü olarak kabul edilmektedir. Hafta pazarının gün değişikliğine dair karşımıza çıkan örneklerde; pazarın Pazar günü yerine özellikle Cumartesi günü başta olmak üzere başka bir güne alınması, pazarın kurulduğu bölgede gayrimüslim nüfus içerisinde Hristiyan kimselerin bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda incelenen örneklerin tamamı bu şekilde bir yapıyı göstermektedir. Dolayısıyla Cumartesi günü Yahudiler açısından önemli olsa da incelediğimiz belgeler bağlamında Yahudi varlığına işaret eden bir örneğe rastlanmadığı için bu konuya yer verilmemiştir.

Osmanlı'da da bu işler pazarbaşı, muhtesib ve kadı tarafından yürütülmüştür. Her iki yerde de pazarların, küçük şehirlerde haftanın belirli günlerinde; büyük şehirlerde ise haftanın neredeyse her günü şehrin çeşitli bölgelerinde kurulması, bir diğer benzerliktir. İlgi çekici olmasına rağmen ifade edilmesi gereken bir başka benzerlik ise pazarlara getirilen ürünler üzerindeki düzenlemeler ve bu düzenlemelere uyulmaması durumunda uygulanan cezalarla ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda pazar kurallarına karşı yapılan ihlaller kalebend veya kürek cezası ile cezalandırırken Avrupa'da da benzer yöntemler uygulanmıştır. Farklılık olarak belirtilmesi gereken hususların başında ise Avrupa pazarlarının eğlenceye daha açık ve daha geniş alanlara sahip olmaları, Osmanlı pazarlarının aksine, bu yerlerin adeta bir yaşam alanı şeklinde inşa edilmesi gelmektedir. Sosyal işlev açısından ise, Avrupa pazarları çok daha geniş bir kullanım alanına sahipken, belgelere göre Osmanlı'da İmparatorluğu'nda pazar yerleri daha sınırlı bir sosyal işlevsellik sunmuştur. Pazara kimlerin katıldığı, pazar yerlerinin bu kişiler tarafından nasıl algılandığı hakkında bilgi edinmek bu çalışma açısından oldukça yararlı ve değerli olabilirdi. Ancak mevcut olan belgeler, bu konulara ilişkin yeterli veri sunamamaktadır. Belgelerin sunmadığı bu açıklığı Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nden gidermek mümkündür. Bulunduğu pazarlarda gördüğü manzaraları kaydetmesi biraz olsun Osmanlı pazarlarının sosyal hareketliliği hakkında bilgi aktarmaktadır.

3. İSTANBUL'DA HAFTA PAZARLARI

Endüstri devrimi öncesi, tüm ekonomilerin ortak bir özelliği, topluma temel ihtiyaç ürünlerini sürekli ve yeterli ölçüde temin etmekte birtakım zorluklara uğramalarıdır. Karşılaşılan bu zorluk, özellikle kalabalık nüfusa sahip, önemli ölçüde idari ve askeri kadronun bulunduğu şehirler için daha da önemlidir. Bir yandan tarımsal üretimde gerçekleşmesi muhtemel aksaklıklar (kötü hava şartları, afetler, salgın hastalıklar, savaşlar, kıtlıklar vb.) diğer taraftan da ulaşım imkanlarının kısıtlılığı şehirlerin iâşe tedarikini daha da önemli hale getirmiştir. Bu iâşe sorunları, Avrupa ülkelerinde ulaşım imkanlarının gelişmesiyle birlikte XIX. yüzyıla gelindiğinde giderek hafıflemiş, tarımsal verimlilikte artış yaşanmıştır. Ancak bu gelişmelerin aynı derece henüz ortaya çıkmadığı Osmanlı Devleti için iâşe meselesi varlığı boyunca önemini korumuştur. Bu bağlamda Osmanlı merkez yönetimi, başta nüfusu kalabalık olan şehirler olmak üzere çeşitli idari düzenlemelere yönelerek iâşe problemini çözmeye gayret etmiştir. Osmanlı merkez idaresinin uygulamış olduğu bu çaba, temel ürünlerin veya ham maddelerin İstanbul'a getirilmesinin yanı sıra şehrin sakinlerine sorunsuz ve adaletli bir şekilde ulaşması gibi gerekli önlemlerin alınmasına kadar uzanmıştır.¹

3.1. İstanbul'un Küçük Sosyo-Ekonomik Mekânları: Hafta Pazarları

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren ekonomik unsurlar hem fetih güzergahlarını hem de iç ve dış siyaset ilişkilerini belirleyerek devletin gelişim hareketliliğini şekillendirmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetme düşüncesinde, şehrin sahip olduğu ticari potansiyel de önemli bir unsurdur. Dolayısıyla şehri alır almaz ticareti canlandırmak amacıyla pek çok yatırımlar yapmıştır. Padişahlar, halkın gücünün farkında oldukları için pek çok sayıda unsuru, göz önünde bulundurmışlardır. Bu unsurlardan biri de düzen ve istikrarın sağlanabilmesi amacıyla şehir nüfusunun beslenebildiği, fiyatların adil bir şekilde belirlenebildiği, malların kalitesinin güvence altında olduğu bir piyasanın kurulabilmesidir. Zira Osmanlı Devleti'nin yaklaşımına göre, halkın güvenlik ve sükûnet içerisinde yaşamalarının temel şartlarından biri, piyasadaki düzendir. Buradan hareketle nüfusun beslenme ihtiyacının karşılanması için idareciler çeşitli yollar bulmuşlardır. Bu bağlamda şehre çeşitli bölgelerden tüccar, zanaatkâr getirilmiş, şehir içerisine han, kervansaray ve pazarlar

---

¹ Ahmet Uzun, "İstanbul'un İâşesi," *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi* C. 6 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 56.

kurdurulmuştur.² Çarşılar haricinde İstanbul'un diğer satış yerleri pazarlardır. İstanbul'da kurulan pazarların geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Bu tür pazarlar, zaman içerisinde yer ve biçim açısından değişiklik yaşamışlardır, örneğin kentlerin surlarla çevrili olduğu dönemlerde şehir içerisinde tarım ürünlerinin yasak olduğundan civar yerlerden gelen pazar esnafı getirmiş oldukları ürünleri kendilerine tahsis edilmiş olan kale kapılarının yanlarında satmışlardır. Dolayısıyla özellikle sebze ve meyve satışının yapıldığı pazarların bulunduğu yerler, şehir içerisinde “tahtakale” ismi ile anılmıştır. İlk zamanlarda sebze ve meyve satışları şehir kalesinin yanı başında yahut altında kurulan pazarlarda gerçekleştiği için bu isim kullanılmıştır. Bu yapı sadece İstanbul'a ait olan bir görünüm değildir. Evliya Çelebi Anadolu coğrafyasında kurulan pazarlardan bahsederken de pazarların genelde şehrin merkezinde bulunan kalenin etrafından kurulduğuna ve pazara gelen esnafın ürünlerini bu kalenin altında tutup pazar bittikten sonra bekçilerin buranın güvenliğinden sorumlu olmalarına dikkat çekmiştir.³ Ancak İstanbul nüfusunun artmasıyla da ilişkili olarak kale altı haricinde kalan yerlerde de pazarlar kurulmuş ve kurulan pazar yerlerine tahtakale denmeye devam edilmiştir. Ayrıca İstanbul surları içerisinde ve dışarısında tarımının yapılması da şehirde pazarların sürekliliğini arttıran etmen olmuştur.

İstanbul'un fethinin ardından şehrin idari bölünmesini oluşturan dört kadılıkta (Suriçi, Galata, Eyüp ve Üsküdar) haftanın ayrı günlerinde pazarların kurulmuştur. Evliya Çelebi, eserinde kurulan bu pazarlara yer vermiştir. Kasımpaşa'yı anlatırken burada Cuma, Piyale Paşa, Terziler, Debbaglar ve İskele Pazarının kurulduğunu belirtmiştir.⁴ Galata'da; Yağ ve Balık Pazarının olduğuna, bu pazarlarda anlatılamayacak derecede balık, yiyecek, içecek ve meyve türünün bulunduğu değinmiştir.⁵ Yedikule Kapısının etrafında Kasım aylarında İstanbul halkının yemesi için 300.000 sığırın getirilip burada kurban edilmesinde ve bu pazarın Sığır Pazarı ismiyle anılıp kırk gün açık olmasından bahsetmiştir.⁶ Belli ürün gruplarına ayrılmış olan “sürekli pazarların” haricinde İstanbul içerisinde haftanın yedi gününde haftalık pazar olarak değerlendirilen on dört pazarın kurulduğunu (Salı, Çarşamba, Cuma, Cumartesi Pazarı); Tophane ve Fındıklı'da büyük

---

² Boyar, Fleet, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, 174.

³ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 2.

⁴ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), C. 1, 383.

⁵ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 1, 392-393.

⁶ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 1, 523.

ağaçların gölgesinde meyve satan pazarcı dükkanlarının olduğunu belirtmiş, Tophane ve Fındıklı'nın meyve satan pazarcılarıyla meşhur olduğuna değinmiştir.⁷

Pazarların kurulma sıklığına bakıldığında haftanın her günü şehrin bir noktasında haftalık pazarın kurulduğu saptanmıştır. Eremya Çelebi de eserinde haftalık kurulan pazarlara değinmiştir. Cuma günleri Üsküdar'da, Edirnekapı'da ve Kasımpaşa'da Cuma Pazarı'nın kurulduğunu ve bu pazarda genelde giyim ürünleri satan seyyar satıcıların bulunduğunu aktarmıştır. Aynı şekilde Pazar günleri Ali Paşa'da, Kulaksız'da ve Arkadius sütunu çevresinde Avret Pazarı'nın; Salı günleri Tophane civarında Salı Pazarı'nın, Çarşamba günleri Fethiye Camii'nin etrafında Çarşamba Pazarı'nın; Perşembe günleri Galata'da, Karagümrük'te, Edirnekapı'da ve Fatih Camii'nin etrafında Perşembe Pazarı'nın kurulduğunu belirtmiştir. Bu pazarlar temel olarak yiyecek, gıda pazarları olduğundan yoğun olarak gıda ürünleri satan esnaf gruplarının bulunduğu belirtilmiş ayrıca Perşembe Pazarı'nda düz veya desenli pamuk kumaş satıcıları, bıçakçı, esnaf grubunun da yer aldığına değinilmiştir.⁸ Pazarların kurulduğu yerlerden de anlaşılacağı üzere pazarlar, nüfus yoğunluğunun olduğu yerlerde kurulmuştur.

Pazarlar, caddelerin etrafında tezgâhlar halinde kurulmuşlardır. Caddeler boyunca sıralanmış dükkanlar da bulunmuştur. Ancak bu dükkanların bir kısmının sökülebilen bir yapıya sahip oldukları değerlendirilmiştir. Pazarların genellikle nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde kurulduğu bilgisi dikkate alındığında, haftalık pazarların küçük perakende ticaret noktaları etrafında şekillendiği söylenebilir. Bu da şehrin çeşitli bölgelerinde var olan dükkanların, pazarların merkezini oluşturduğunu ve bu küçük ticaret yerlerinin etrafında pazarların açıldığını düşündürmektedir.⁹ Bazı bölgelerde ve cami avlularının etrafında kurulan pazarlar da bulunmuştur. Bayezid Camii avlusunda Ramazan ayında kurulan pazar, cami etrafında kurulan pazarlardan biridir. Bu pazarda, askeri zümreye mensup kişilerin vakit geçirdiği, padişahın sahaflar çarşısında bulunan bir köşkten pazarı seyrettiği kayıtlara geçmiştir.¹⁰

İstanbul halkı, pazarları, imparatorluğun diğer bölgelerinde kurulan pazarlar gibi sadece ürün ihtiyaçlarını tedarik ettikleri bir yer olmayıp aynı zamanda lüks ürünlerin

---

⁷ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 1, 406.

⁸ Eremya Çelebi Kömürciyan, *XVII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand Andreasyan (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988), 48.

⁹ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, C. 2, 65.

¹⁰ Bayram Nazır, *Dersaadet'te Ticaret* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011), 177.

sunulduğu ve cazip eğlencelerin olduğu bir ortam olarak değerlendirmişlerdir. “Hem aylıklar hem iş güc sahiplerinin buluşma ortamı” olan pazarlar; tabir yerindeyse hayatın canlı ve dinamik işlediği bir yer olmuştur.¹¹

3.2. İstanbul Pazarlarında Bulunan Ürünler

İstanbul, sadece başkentinin ihtişamı ve mimari görkemiyle değil, aynı zamanda çarşı ve pazarlarıyla da kendini farklı bir biçimde göstermiş bir şehir olarak tarihteki yerini almıştır. İstanbul, özellikle ticaretin merkezi olarak öne çıkan bir kenttir. Bu bağlamda, Osmanlı döneminde İstanbul’un pazarlarında, şehrin çeşitli bölgelerinden temin edilen pek çok farklı ürün sergilenmiştir. Erken dönem Osmanlı İstanbul’unda mutfak kültürü ve gıda ürünleri üzerine yapılan bir inceleme, İstanbul pazarlarında sunulan gıda maddelerinin çeşitliliğinin, Osmanlı Devleti’nin toprak hakimiyetinin genişlemesi ve ticaret ağlarının gelişmesi ile paralel bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır.¹²

Şehir sakinlerinin ihtiyaçlarının büyük bir kısmı şehirde ve çevresinde üretilen ürünlerle karşılanmış; kalan kısmı ise diğer şehirlerden temin edilmiştir. Bu bağlamda, pazar tezgahlarında yer alan gıda ürünleri de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Ancak, bu ürünler arasında sebzelerin ve meyvelerin temin edilmesi konusuna ayrıca değinmek gerekir. Bu ürünlerin şehir ihtiyacı doğrultusunda temin edilmesi, Marmara kıyı şeridinin ilerisine geçmemiştir. Zira taze sebze ve meyveler, dayanıksız nitelikteki ürünler olmaları ve uzak bölgelerden hasar görmeden taşınmalarının zorlukları sebebiyle, ihtiyaca yönelik ürünlerin şehir bölgelerinde temin edilmesi zorunlu olmuştur. Bu çerçevede, İstanbul nüfusunun sebze-meyve ihtiyacını karşılamak için şehir içindeki ve çevresindeki bahçe ve bostanlar üretim faaliyetlerine yoğunlaşmıştır.¹³

Osmanlı Devleti, Anadolu coğrafyasında sebze ve meyve bakımından zengin bir alana yerleşmiştir. Erken dönem boyunca, Anadolu ve Rumeli’de bulunmayan bazı bitkiler, Osmanlı idarecileri tarafından uygun coğrafyalarda yetiştirilmeye başlanmıştır. İstanbul’da bulunan pazarlara; sebze ve meyve ihtiyacının tedarik edildiği yerlerin başında şehrin çevresinde bulunan bostanlar gelmektedir. Gerek suriçi İstanbul’unda

---

¹¹ Boyar, Fleet, *Osmanlı İstanbul’unun Toplumsal Tarihi*, 190.

¹² Boyar, Fleet, *Osmanlı İstanbul’unun Toplumsal Tarihi*, 173; Arif Bilgin, “Osmanlı İstanbul’unda Yemek Kültürü,” *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* içinde, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2015), 186.

¹³ Arif Bilgin, “Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları,” *Yemek ve Kültür* 20 (2010): 86.

gerekse sur dışında pek çok bostan bulunmaktaydı. İstanbul halkının taze sebze ve meyve ihtiyacının bir kısmı bu bostanlardan karşılanmıştır. 1624 yılına ait bir ferman, İstanbul, Galata ve Üsküdar kazalarındaki bostan sahiplerinin yetiştirmiş oldukları, kabak, patlıcan, havuç, lahana, marul, ıspanak ve turp gibi sebzelerin doğrudan sebzehaneye ulaştırmalarının İstanbul fethinden itibaren geçerli bir uygulama olduğunu ifade etmiştir. Sebzehaneye getirilen sebzeler önce sarayın ihtiyacını karşılamak için sebzecibaşının alımına bırakılmıştır. Akabinde sebzeçi dükkân sahiplerine kanuna uygun olarak bölüştürülmüştür. Her sebzeçi esnafı, hüküm gereği, payına düşen ürünü dükkanında halka satmıştır. Böyle bir hükmün çıkmasındaki sebep; pazarcı esnafının doğrudan bostanlara girip sebze alımı yapmalarının önüne geçmektir.¹⁴

Mevsim fark etmeksizin, yaz-kış Boğaziçi'nde oturanlar, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Boğaziçi köylerinin balıkçı ve bahçıvan halkıdır. Bu kişiler, tuttıkları balıkları ve bostanlarında yetiştirdikleri meyve ve sebzeleri; pazar kayıkları ile İstanbul pazarlarına götürmüşlerdir. Bir köyün pazar kayığı sakinleri; her sabah köyden kalkıp köyün mahsulünü İstanbul pazarına aktarmışlardır.¹⁵

Pazar kayıkları, İstanbul'a yolu düşen elçilerin eserlerinde de geçmiştir. İstanbul'a elçilik görevi ile yolu düşen Boranne Durand de Fontmagne, eserinde doğrudan İstanbul pazarlarına dair bir bilgiye rastlanılmasa da bulunduğu Boğaz'a bakarken Boğaz'dan geçen sebze, meyve kayıkları hakkında bilgiye ulaşmak mümkündür:

“Birde pazar kayıkları var. Her çeşit sebze, meyve ve yiyecek maddesiyle dolu bu kayıklar İstanbul'dan gelerek Boğaz'ın tüm semtlerine uğrar, halkın iâşesini sağlıyordu. Bu gezici pazarlar karpuzları, portakalları, meyveleri ve sebzeleri ve yolcularıyla görülmeye değerdir.”¹⁶

İstanbul'un pazarlarına gelen sebzelerin büyük bir kısmı şehirden veya şehrin çevresinde bulunan yerlerden temin edilmiştir. Çünkü, İstanbul'un nüfus yoğunluğu ve şehir sakinlerinin talebi, İstanbul bostanlarından temin edilen ürünlerin yetmemesine neden olmuştur. Bu nedenle, İstanbul'un çevresindeki kazalardan da ürün temin edilmiştir. Örneğin, XVIII. yüzyılda pazarlarda Körfez, Küçükçekmece, İncirli, Bozburun ve Darıca gibi bölgelerden gelen enginarlar; Gemlik, Değirmendere ve Katırlı gibi yerlerden ise taze bakla ve asma yaprağı gibi ürünler sunulmuştur.¹⁷ Bu durum,

¹⁴ Bilgin, “Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları,” 86-87.

¹⁵ Reşat Ekrem Koçu, “Boğaziçi'ndeki İskele, Kayık ve Sandalları,” *İstanbul Ansiklopedisi* C. 6, (İstanbul: İstanbul Yayınları, 1963), 2886., 2888.

¹⁶ Boranne Durand de Fontmagne, *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri*, çev. İsmail Yerguz (İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007), 49.

¹⁷ Arif Bilgin, “Osmanlı İstanbul'unda Yemek Kültürü,” 190.

İstanbul'un tedarik zincirinin geniş bir coğrafyaya yayıldığını ve ticari ağların sadece şehirle sınırlı kalmayıp çevresindeki alanları da kapsadığını göstermektedir.

Hezl türünün¹⁸ şairlerinden olan Tırsî, XVIII. yüzyıl İstanbul pazarının görünümüne de yer verdiği divanında İstanbul pazarlarında enginarın bulunduğunu belirtmiş olup İstanbul enginarının diğer şehirlerden gelen enginarlara kıyasla daha iyi olduğunu da eklemeyi ihmal etmemiştir.

“Enginarı Darıcayla İzmidün hoş-hûr değül

Mu'teber olan Sitanbul enginarı yerlidür”¹⁹

Üsküdar Şer'iyye Sicillerinde, İstanbul pazarlarında enginarın iki farklı çeşidi bulunduğu kaydedilmiştir. İstanbul'da yetişen yerli enginar, diğer şehirlerden gelen taşra enginarından ayrı bir kategoriye yerleştirilmiştir. İstanbul enginarının daha pahalı ve kaliteli olduğu belirtilmiş, halkın çoğunlukla Darıca'dan gelen enginarı tercih ettiği ifade edilmiştir.²⁰ Bu çerçevede, şair Tırsî'nin divanında İstanbul'dan ve diğer şehirlerden gelen enginarları tasvir etmesi, şer'iyye sicilleri'nde yer alan bilgileri doğrulamakla kalmamış, aynı zamanda sosyal hayatın içinde yer alan bir kişi olarak pazarların canlı ve zengin bir şekilde betimlenmesine katkı sağlamıştır. Tırsî'nin bu gözlemleri, İstanbul pazarlarının dinamik yapısını ve halkın tüketim alışkanlıklarını yansıtan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

İstanbul'un pazar tezgahlarında XVII. yüzyılın sonlarından itibaren karnabahar; taze kabak, dolma kabak ve bağıri bütün kabak olarak üç tür kabak çeşidi bulunmaktaydı. XVIII. yüzyılda pazar tezgâhlarında soğan hem kuru hem de taze olarak satılmakta olup, kuru soğan üç farklı çeşitte satışa sunulmuştur: tane, dizi ve kaba. Bunun yanı sıra, İstanbul pazarlarında nane, marul, salata, patlıcan, kavata (yeşil domates), fasulye, kabak, karnabahar, mısır, yeşil biber, kara turp, beyaz turp, pancar, pırasa, bamya, şalgam, asma yaprağı, turp, havuç, kereviz ve maydanoz gibi çeşitli sebzeler de bulunmaktadır. Saray mutfağı kayıtlarına dayanarak, bu sebzelere ebegümeci, dereotu ve semizotu gibi sebzeler

---

¹⁸ Ciddi fikirlerin, mizahi bir üslup ve anlatımla ifade edildiği edebi türdür. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Hezl,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 17 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 304-305.

¹⁹ Murat Aslan, “Tırsî Divanında Osmanlı Pazarı,” *Pazar Kitabı* içinde, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020): 388.

²⁰ Arif Bilgin, “From Artichoke to Corn: New Fruits and Vegetables in the Istanbul Market (Seventeenth to Nineteenth Centuries),” *Living the Good Life: Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century* içinde ed. Elif Akçetin, Suraiya Faroqhi (Leiden: Brill, 2018), 263-265.

de eklenebilir.²¹ Tırsî'nin divanından, arpacık ve taze soğanın İstanbul pazarlarına hangi bölgelerden geldiğine dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Şair, bu ürünlerin tedarik kaynaklarını belirterek, İstanbul'un ticaret ağlarının genişliğini ve yerel üretim ile dışarıdan gelen ürünlerin pazar içindeki yerini betimlemiştir. Bu tür ayrıntılar, dönemin pazar yaşamının canlılığını ve çeşitliliğini ortaya koyarken, İstanbul'un çevresindeki farklı yerlerden gelen tarımsal ürünlerin şehre nasıl ulaştığını da göstermektedir. Tırsî'nin tasvirleri, İstanbul pazarlarının sosyal ve ekonomik yapısının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

“Gelibolu'dan arpacık her sene nev-sogan gelür

Acısı çeşm-ü bedlerün gözine her zamân gelür”²²

Bu sebzeler arasından bamyâ, saray ve halk tarafından oldukça rağbet görmüştür. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren şehir pazarlarına girmeye başlayan bamyâ, İstanbul toplumu tarafından benimsenmiştir. Hatta bu ilgi, saray mutfağında bamyacıbaşıliğin oluşmasını beraberinde getirmiş, şehre gelen bamyanın Eminönü'ne indirilmesi ve oradan bamyacıbaşı tarafından dağıtılması kural haline getirilmiştir.²³

Osmanlı coğrafyasındaki toplumun her kesiminden bireyler, meyvecilik ve bahçecilikle ilgilenmiştir. Osmanlı Devleti'nde meyveciliğin gelişmesinin ve pazar tezgâhlarında meyve çeşitliliğinin artmasının temel sebeplerinden biri, özellikle sarayın ve halkın taze meyveye olan ilgisidir.²⁴ 1553-1555 yılları arasında İstanbul'da bulunan ve bu ilgiyi şaşkınlıkla karşılayan Alman Seyyah Hans Dernschwam, gözlemlerini şu şekilde ifade etmiştir: “Türkler çok meyve yiyorlar. En çok sevdikleri şeylerden biri her çeşit meyvedir. Hatta meyve ham iken dahi yemeye başlıyorlar.”²⁵ Ayrıca, Evliya Çelebi de İstanbul'da gördüğü meyvelerle ilgili olarak, “bu bağların meyve-i memdûhatların tahrîr eylesek bir kitâb-ı felâhat-nâme olur”²⁶ şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. XVI. ve XVII. yüzyıllara ait bu iki seyyahın yazdığı notlar, Osmanlı'da meyveciliğin geldiği seviyeyi ve dönemin sosyal yaşamını yansıtarak, tüketim kültürünün derinlemesine

---

²¹ Arif Bilgin, “Osmanlı-Avusturya Savaşları Sırasında İstanbul Piyasası (1693-1697),” *Türklük Araştırmaları Dergisi* 17 (2005): 103-104.

²² Aslan, “Tırsî Divanında Osmanlı Pazarı,” 388.

²³ Bilgin, “From Artichoke to Corn: New Fruits and Vegetables in the Istanbul Market (Seventeenth to Nineteenth Centuries),” 266-267; Bilgin, “Osmanlı İstanbul'undan Yemek Kültürü,” 190.

²⁴ Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak İmparatorluğu* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 141.

²⁵ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987), 172.

²⁶ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 1, 559.

anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu gözlemler, Osmanlı toplumunun beslenme alışkanlıkları ve pazar kültürüne dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Osmanlı'da taze meyve alışverişi, meyve-sebze hallerinde, haftalık kurulan mahalle pazarlarında ve bu ürünleri satan dükkanlarda gerçekleşmiştir. Meyveler, bezirganlar (sermayeciler) tarafından pazarbaşlarına ve ilgili esnafa teslim edilerek bu yerlere taşınmıştır. Ayrıca, Boğaziçi'nin çeşitli köylerinde bahçecilik yapan köy halkı, yetiştirdikleri meyveleri İstanbul pazarlarına getirmiştir. Narh kayıtlarında, en fazla çeşidin bulunduğu alan meyve olarak kaydedilmiştir. İstanbul, bahçe ve bostanlarıyla ünlü bir şehir olup, meyvelerin doğası gereği çabuk bozulan bir yapıya sahip olduğundan, şehrin meyve ihtiyacının bir kısmı, şehirde bulunan bahçelerden, bağlardan ve bostanlardan karşılanmıştır. İstanbul bostanlarında neredeyse her türlü meyve yetiştirilebilmesine rağmen, nüfus yoğunluğu ve yüksek tüketim nedeniyle, meyve tedarigi açısından taşra bölgelerinden önemli miktarda ürün temin edilmiştir. Bu durum, İstanbul pazarlarına gelen meyvelerin taze olanlarının şehrin çevresinden, kurularının ise imparatorluğun çeşitli yerlerinden getirildiğini göstermektedir. Eminönü'nde bulunan Yemiş İskelesi de başka yerlerden gelen meyvelerin indirildiği ve buradan satıcılara dağıtıldığı önemli bir nokta olmuştur.²⁷ Bu dağıtım süreci sırasında, meyveleri kapmak için pazarcılar arasında yaşanan kavgalar da kaynaklarda yer almaktadır.²⁸ Pazar yerlerinde sıkça karşılaşılan bu kavgalara rağmen, pazarcılar aynı zamanda ürünlerini cazip hale getirebilmek için çeşitli yöntemler de kullanmışlardır. Ürünlerini satmak için yüksek sesle bağrışmalar yaparak müşteri çekmeye çalışmışlardır. Örneğin, “Üzüm var, ucuz üzüm yahut üç okka bir akçeye”²⁹ ya da “Üç kuruşa domates, dört kuruşa patates, gül yapraklı ıspanak, süt beyaz sakız kabak”³⁰ gibi bağrışlarla, alıcıları tezgâhlarına yönlendirmeye çabalamışlardır. Bu tür pazarlama teknikleri, dönemin ticaret anlayışını ve pazarda rekabetin ne denli yoğun olduğunu gözler önüne sererken, aynı zamanda sosyal yaşamın dinamiklerine dair de önemli ipuçları sunmaktadır.³¹

---

²⁷ Arif Bilgin, “1525-1526 Tarihli İki Yeni Narh Listesi ve İstanbul Gıda Piyasası,” *Yemek ve Kültür* 60 (2020): 25.

²⁸ Gemiler İstanbul'a yaklaşınca kavgacı adamlar olan pazarcılar, daha kıyıya yanaşmadan gemiye üşüşüp, itiş kakış içinde meyveleri kapmaya çalışırken yaralananlar olmuş ve her seferinde aynı olay yaşandığı için şikayetleri mahkeme tarafından kabul edilmezmiş.” Bkz. Işın, *Osmanlı Mutfak İmparatorluğu*, 35.

²⁹ Yavuz Köse, *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)*, çev. Tefik Turan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016), 64.

³⁰ Nazır, *Dersaadet'te Ticaret*, 313.

³¹ Köse, *Dersaadet'te Tüketim*, 64.

İstanbul pazarlarında, oldukça fazla çeşit meyve bulunmakla birlikte, bu meyvelerin farklı türleri de pazar tezgahlarında ya da dükkanlarda görülmüştür. XVII. yüzyılda paranın dolaşımının artması ve kır-kent arasındaki ticari hareketliliğin hızlanması, İstanbul pazarlarında meyve çeşitliliğinin artmasına yol açmıştır. Armut, elma, üzüm, erik, incir, kayısı, kiraz, vişne, kızılıçık, hünnap, kavun, karpuz, kestane, şeftali, ayva, dut, zerdali, nar, portakal ve hurma gibi meyveler, İstanbul pazarlarına gelen ürünler arasında yer almıştır. Pazar tezgahlarında bulunan bu meyvelerin bir kısmı birden fazla çeşidi ile satılmıştır. İstanbul halkının pazar sepetlerindeki elma çeşitleri; canik, mayıs, misket, ferik, orak ve Sinop elmasından oluşması yahut kiraz çeşitleri arasında, özellikle Rumeli Hisarı kirazının, Anadolu, Arabistan ve İran'dan gelen kirazlardan daha meşhur olduğu kaynaklarda belirtilmesi ifade edilen duruma örnek mahiyetindedir.³²

Taze meyve tüketimi, İstanbul'un varlıklı kesimleri için daha yaygın bir alışkanlık olmuştur. Çünkü İstanbul'daki meyve fiyatları, diğer gıda ürünleriyle kıyaslandığında, yaş meyvelerin ucuz ürünler olmadığını göstermiştir. Meyve fiyatları, sebze fiyatlarında olduğu gibi mevsim faktörüne göre belirlenmiştir. Meyve fiyatlarının yüksek olmasının sebeplerinden biri, yeni çıkan meyvelerin turfanda olarak satışa sunulmasıdır. Turfanda dönemi boyunca, her gün veya birkaç gün arayla yeni narhlar belirlenirken; ürünlerin bol olduğu dönemlerde fiyat değişiklikleri sınırlı tutulmuş, son turfanda döneminde ise yeniden narh düzenlemeleri yapılmıştır.³³ XVII. yüzyılın sonlarına doğru, turfanda meyvelerin fiyatlarının yüksek tutulduğu gözlemlenmiştir. Arz dengesinin genişlemesiyle birlikte, meyve fiyatlarında bir düşüş yaşanmıştır.³⁴ Ancak, olağanüstü durumlar (kıtlık, kuraklık, isyan, savaş vb.) yaşandığında, belirlenen fiyatların gözden geçirildiğini ve gerekli görüldüğünde değişikliğe gidildiğini belirtmek gerekir.

Osmanlı yemek kültüründe, farklı türde yağların yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Narh listelerinden elde edilen verilere göre, İstanbul pazarlarında dört

---

³² Bilgin, "Osmanlı-Avusturya Savaşları Sırasında İstanbul Piyasası (1693-1697)," 104-105; Bilgin, "Osmanlı İstanbul'unda Yemek Kültürü," 190.

³³ "Sebzевat-ı mezkureyi (lahana, pırasa, ıspanak, balkabağı...) ruz-ı kasıma dek minval-i muharrer üzere bey' eyleyüp bi-mennihi te'âlâ kesret buldukda tenzil..." Bkz. Kütükoğlu, haz., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, 9.

³⁴ "16 Temmuz 1693'te pazara gelen üzümün 1 kıyyesinin fiyatı 7-8 akçe olarak belirlenmiş, 21 Temmuz'da 4 akçeye, 4 Ağustos'da 2-3 akçeye, 23 Ağustos'ta 2 akçeye düşmüştür. Yine 23 Ağustos'ta pazara giren turfanda narın 1 kıyyesi 5-6 akçe olarak tespit edilmişken, 30 Eylül'e gelindiğinde bu fiyat 3-4 akçeye inmiştir." Detaylı bilgi için bkz. Bilgin, "Osmanlı-Avusturya Savaşları Sırasında İstanbul Piyasası (1693-1697)," 105-106.

çeşit sade yağ bulunmaktaydı. Bu yağlar, geldikleri bölgelere göre; Anadolu, Rumeli, Karakeçili ve Kefe sadeyağları olarak sınıflandırılmaktadır.³⁵ XVIII. yüzyılda İstanbul'a gelen Fransız seyyahı Antoine Olivier, seyahatnamesinde gıda ürünleri hakkında çeşitli bilgiler kaydetmiş ve özellikle başkentte tereyağı tüketiminin oldukça fazla olduğunu vurgulamıştır. Olivier, İstanbul'a tereyağının Anadolu ve Rumeli'den; zeytinyağının ise Midilli ve Girit adalarından geldiğini belirtmiştir.³⁶ Bu gözlemler, Osmanlı mutfak kültüründe kullanılan yağların çeşitliliği ve bu ürünlerin farklı bölgelerden temin edilerek İstanbul pazarlarında satıldığına dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Süt ürünleri açısından İstanbul, Eyüp ve Üsküdar gibi bölgelerle tanınmış, özellikle kaymak üretimi oldukça meşhur olmuştur. XVII. yüzyılda, Üsküdar'da kurulan pazarlarda, halk arasında "Üsküdar'ın tereşe kaymağı" olarak bilinen bir kaymak çeşidi büyük ilgi görmüştür. Bu kaymak dışında, İstanbul pazarlarında camus, çavuş ve koyun kaymağı gibi diğer kaymak türleri de talep edilmiştir. Kaymaklar, pazarda maşraba, tabak, kâse ve çanaklarla halka sunulmuştur. Aynı dönemde, peynir de hem saray hem de halk sofralarında vazgeçilmez bir gıda maddesi olarak dikkat çekmektedir. XVII. yüzyıldan itibaren İstanbul pazarlarında farklı peynir çeşitlerinin satıldığı görülmektedir; bunlar arasında Midilli loru, ezme peynir, kaba peynir ve Limni tulumu yer almaktadır. Ayrıca XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul pazarlarında kaşkaval peyniri de satışa sunulmuş ve bu peynir çeşidi İstanbul halkı tarafından rağbet görmüştür. Peynir, pazarlarda açık şekilde satılmasının yanı sıra, tabak ve kavanoz içinde de satışa sunulmuştur. Eyüp ve civarında beslenen hayvanlardan elde edilen sütler ve bunlardan yapılan yoğurtlar da oldukça yaygın şekilde tüketilmiştir. Kanlıca yoğurdu, Eyüp yoğurdu ve İstanbul çanak yoğurdu gibi çeşitli yoğurtlar, tas, çanak, torba ve kavanozlarda pazarlarda yerini almıştır. Bu süt ürünleri, İstanbul halkının günlük beslenmesinde önemli bir yer tutmuş ve pazar tezgahlarında yoğun bir şekilde bulunmuştur.³⁷

Narh listelerinde yer alan buğday, pirinç, arpa gibi tahıllar, her dönemde İstanbul pazarlarının temel gıda ürünlerinden biri olmuştur. Ayrıca, kuru baklagillerden mercimek, nohut ve bakla gibi çeşitler de İstanbul pazarlarında sıkça bulunan ürünler arasında yer

---

³⁵ Bilgin, "1525-1526 Tarihli İki Yeni Narh Listesi ve İstanbul Gıda Piyasası," 25.

³⁶ Guillaume Antoine Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul*, çev. Oğuz Gökmen C. 1 (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1977), 173.

³⁷ Bilgin, "Osmanlı-Avusturya Savaşları Sırasında İstanbul Piyasası (1693-1697)," 102-103; Bilgin, "Osmanlı İstanbul'unda Yemek Kültürü, 188-189.

almıştır.³⁸ Bu ürünler, İstanbul'da Unkapanı İskelesi'ne ulaştırılmış ve burada ilgili esnaf kolları tarafından diğer ilgili taifelere dağıtılmıştır. Bu dağıtım süreci, pazarın düzenli işleyişi için önemli bir rol oynamış, Unkapanı İskelesi, zahire ürünlerinin temin edildiği bir diğer önemli nokta olmuştur.³⁹ Bu durum, İstanbul pazarlarında gıda ürünlerinin çeşitliliğini ve dağıtım sisteminin nasıl işlediğini gösteren önemli bir unsurdur.

“Ma'rûz-ı dâ'i-i devletleridir ki;

Sâdır olan fermân-ı âlileri üzre derûn-ı arzuhâlde mastûr olan zehâyir sefineleri husûsu pazarbaşılar ve bakkal tâifesi ve pazarcı tâifesi ve sâir tüccârân-ı cem'-i gafîr ve cemm-i kesîr-i sikâtdan tefahhus ve istifsâr olundukda İstanbul'a gelen zehâyir sefineleri İstanbul ağası iskelesine yanaşmak kadîm olmayıp muhdes olmağın, zikr olunan zehâyir sefineleri kadîmü'l-eyyâmından Kapan-ı dakîk iskelesine yanaşıp getirdiği zehâyir kethüdâları ve ustaları ma'rifetiyle esnâfa tevzî' ve narh-ı cârî üzre ibâdullâha bey' oluna deydü ihbâr eylediklerinden mâ'adâ buğday döğücü tâifesinin yedine verilen nizâm defteri zeylinde narh-ı cârîleri icrâ olunmak üzre zehâyir sefineleri Kapan-ı dakîk'a yanaşıp herkes metâ'ını kethüdâları ma'rifetiyle ondan alıp, ibâdullâha bey' edip âhar yerden alınmayıp mazbûtü'l-hâl olmak için huzûr-ı âlilerine i'lâm olundukda maznûnu düstûrû'l-amel tutulmak üzre sicillâta kayd olunmak bâbında bâlâsına musahhah fermân-ı âlileri dahi ihsân olunmakla, imtisâlen-leh sicillâta kayd ve zahire sefineleri Kapan-ı dakîk iskelesine yanaşıp gayrı mahallere yanaşmamak üzre cümleye tenbîh dahi olunmuş idi. Fermân men lehü'l-emrindir.”⁴⁰

H. 1139/M. 1727 yılına ait İstanbul mahkemesinde bulunan bu kayıta, İstanbul'a gelen zahire gemilerinin Kapan-ı Dakîk (Unkapanı) İskelesi'ne yanaşarak malzeme ve ürünlerin burada yetkililere teslim etmeleri ve belirtilen fiyatlarla satmaları gerektiği belirtilmiştir. Gemilerin eskiye dayalı olarak sadece Unkapanı İskelesi'nde yüklerinin boşaltılacağı vurgulanmıştır. Bu kısım, zahire ürünlerinin Unkapanı İskelesi'ne ulaşması gerektiğini göstermektedir. Bu kararın belirtilmesi haricinde, buğday taşıyan gemilerin de belirli kurallara uygun şekilde hareket etmeleri, mallarını aynı yöntemle satmaları ve bu işlemler sırasında herhangi bir sapmaya gitmemeleri gerektiği ifade edilmiştir.

Gıda ürünlerinin yanı sıra, İstanbul pazarlarında kumaşlar, çiniler, seccadeler ve sabunlar gibi çeşitli mallar da satılmaktaydı. Bu ürünleri satan esnaf gruplarına, kumaşçılar, yıkayıcılar gibi meslek grupları da dahil oluyordu. Pazarlarda sadece ürün satışının yapılmasıyla sınırlı kalınmamış, aynı zamanda halkı eğlendirmek amacıyla da çeşitli gösteriler düzenlenmiştir. Tırsî, Eyüp Sultan civarında kurulan bir pazarda, halkı eğlendirmek için maymun ve şebek gösterileri yapan kişilerin bulunduğunu

³⁸ Bilgin, a.g.m., 186.

³⁹ Saim Çağrı Kocakaplan, “İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), 45., 197.

⁴⁰ İMŞSA. İK-24, vr. 62a-2. *İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M.1726-1738)*, 291.

aktarmaktadır.⁴¹ Bu tür eğlencelerin, pazarlara farklı bir canlılık kattığı ve halkın ilgisini çektiği anlaşılmaktadır.

3.3. Sonuç

İstanbul, Osmanlı Devleti içerisinde önemli bir yer tutan, saray, askeri kadro ve şehir halkının dahil olduğu kalabalık bir nüfusa sahip bir şehir olarak dikkat çekmektedir. Bu yoğun nüfusun iâşesinin sağlanması, öncelikle padişah ve diğer devlet yetkilileri için büyük bir öneme sahip olup, bu konu yönetimin en öncelikli meselelerinden biri olmuştur. Bu çerçevede, şehre ürün sevkiyatı gerçekleştirilmiş ve çeşitli bölgelerden temin edilen malzemelerle şehrin iâşe ihtiyacı karşılanmıştır.

Osmanlı İstanbul’unda ticaret, devletin yıkılışına kadar evrilen ve değişen pek çok kurum aracılığıyla şekillenmiştir. Bu ticari alanların her biri, kendine özgü ve özel bir konumda yer almıştır. İstanbul, başkent olma niteliğiyle, hem askerî ve idari kadroları barındıran bir tüketim merkezi olma özelliği taşıırken, aynı zamanda büyük bir şehir olmasının getirdiği nüfus yoğunluğu ile de dikkat çekici bir yapıya sahiptir. Bu dinamik, şehrin ticaretine ve ekonomik faaliyetlerine önemli ölçüde etki etmiştir.

Şehrin fethedilmesiyle birlikte ticaretin yapıldığı mekânlar, özellikle bedesten çevresinde oluşturulan arastalarla şekillenmeye başlamıştır. XV. yüzyılın sonlarından itibaren, Sirkeci, Eminönü ve Beyazıt bölgelerinde yer alan ticaret merkezleri, zamanla Fatih ve Karagömrük çevresine de yayılmıştır. Bu ticaret merkezleri, takip eden yüzyıllarla birlikte genişleyerek İstanbul’un hem sur içi hem de sur dışında bulunan ticaret bölgelerinin gelişimine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, ekonomik faaliyetleri teşvik etmek ve bu yapıları daha da büyütmek amacıyla kurulan diğer önemli yapılar ise pazarlar olmuştur.

Belirtmek gerekir ki, İstanbul’un başkent olması ve yüksek nüfus yoğunluğu, Osmanlı Anadolu’sunda kurulan haftalık pazarlardan farklı olarak, şehirde belirli ürünlere tahsis edilmiş ve şehrin sakinleri, tüccarları ve üst sınıf insanları tarafından yararlanılan sürekli pazarların kurulmasını beraberinde getirmiştir. Ancak bu bölümde, çalışmanın temel konusu doğrultusunda sürekli kurulan pazarların⁴² aksine İstanbul’un günlük ticari hayatı için önemli bir işlevi olan ve özellikle şehir sakinlerinin temel gıda ihtiyaçlarını

---

⁴¹ Aslan, “Tırsî Divanında Osmanlı Pazarı,” 380.

⁴² Bu pazarlara Bit Pazarı, At Pazarı, Tavuk Pazarı, Esir Pazarı şeklinde örnek vermek mümkündür.

karşıladığı haftalık pazarlar ve bu pazarlarda bulunan ürünler ele alınmıştır. İstanbul'da neredeyse her semtte ve haftanın her gününde hafta pazarları kurulmuş, bu pazarlarda çeşitli ürünler yer almıştır. Osmanlı Anadolu'sunda kurulan hafta pazarları ile İstanbul'daki pazarlar karşılaştırıldığında, her iki tarafta da pazarlara etrafında geniş bir işlevsellik sunan yapılar bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte, her iki pazarda da özellikle gıda ürünlerinin satıldığı konusunda bir değerlendirme yapmak güç değildir. Ancak İstanbul'un başkent olması, ticari bağlantıları ve sahip olduğu yoğun nüfus göz önünde bulundurulduğunda, şehrin içindeki pazarların ürün çeşitliliği açısından daha geniş bir yelpazeye sahip olduğunu, pazar tezgahlarında bulunan ürünlere ve çeşitliliğine daha rahat ulaşılabildiğini belirtmek gerekmektedir. Bu durum, İstanbul'un ticaretinin ve pazar yapısının, Anadolu'nun diğer şehirlerine kıyasla daha zengin ve kapsamlı olduğunu göstermektedir. İstanbul pazarları, şehrin sakinleri için önemli bir ihtiyaç olmasına rağmen, halkın bu pazarlara ne derece ihtiyaç duyduğuna dair belgelerde somut bir bilgi bulmak oldukça zor olmuştur. Oysa Anadolu'da kurulan haftalık pazarlar ile ilgili ulaşılabilen belgelere bakıldığında, bu pazarların halk için bir zorunluluk olduğu ve aksi takdirde insanların ihtiyaçlarını tedarik etme noktasında ciddi zorluklar yaşadığı sonucuna varılmaktadır. Bu durum, İstanbul'un başkent olmasıyla açıklanabilir; zira İstanbul, halkın ihtiyacını karşılayabilecek birden fazla ticaret mekânına sahip büyük bir şehir olma özelliği taşımaktadır.

Bir diğer önemli fark, Anadolu'da kurulan haftalık pazarlarda, toplumun alışveriş ihtiyacını karşılama amacının yanı sıra, köylülerin vergilerini ödeyebilmek için ürünlerini pazarda satmaya yönelmişler ve pazar gelirini toplayacak yetkililer bu pazarlarda yer almışlardır. Ancak İstanbul'da kurulan haftalık pazarlarda, bu anlayış ve uygulamanın benzerine rastlanmamıştır. İstanbul'daki pazarların, daha çok ticaretin çeşitliliği ve ticari işlemlerin yoğunluğuyla şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden Anadolu'da kurulan hafta pazarlarının işleyişi ile birebir örtüştüğünü söylemek güçtür.

4. OSMANLI BAŞKENTİ'NDE PAZARCI ESNAFI

İstanbul, tarih boyunca dünyanın en kalabalık şehirleri arasında yer almıştır. Her zaman diliminde olağanüstü nüfusa sahip olduğu için şehrin iâşesi yetkililer tarafından önemle üzerinde durulmuştur. Vezirazam başta olmak üzere, şehrin kadısı, muhtesib ve diğer yetkililer şehrin ekonomi hayatını üstlenmişlerdir.¹ Bunun yanı sıra İstanbul halkının ihtiyaç duyduğu her türlü mal ve hizmeti sağlayan tüccar ve zanaatkâr grup ticari hayatın asıl aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Şehri besleyen ve üretici nüfusunu oluşturan bu kesim, faaliyet alanlarına göre pek çok farklı esnaf örgütünde yer almışlardır. XVII. yüzyıl İstanbul'undaki esnaf gruplarının sayısı ve şehir ekonomisine olan katkıları hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olmamakla birlikte, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nde İstanbul'daki ticaret, gıda ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren esnaf gruplarının kapsamlı bir tasviri bulunmaktadır. Bu eser, XVII. yüzyılda İstanbul'daki hizmet ve ticaret sektöründeki meslek gruplarına dair en kapsamlı bilgiyi sunan kaynaklardan biri olarak öne çıkmaktadır.² Bu nedenle, Evliya Çelebi'nin sunduğu zengin veriler, şehrin esnaf ve tüccarları hakkında yapılan araştırmalar için önemli bir başlangıç noktası oluşturmakta, dönemin ekonomik yapısının ve meslek örgütlerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

XVII. yüzyıl esnafları hakkında bilgi sunan bir diğer önemli eser, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-Beyân* adlı çalışmasıdır. Hüseyin Efendi, İstanbul'da dükkânları bulunan 139 esnaf grubunun varlığından bahsetmiştir.³ Ancak döneme ait narh listelerinde farklı esnaf sayıları yer almakta, bu da esnaf yapısının zaman içinde değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Esnaf loncalarının kurulması ve eski yapıların kaldırılması, meslek gruplarındaki dağılımın düzenlenmesi konusunda yetkililerin genellikle bilinçli bir yaklaşım sergilemedikleri yönünde yorumlara yol

---

¹ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, C. 1, 270.

² Evliya Çelebi *seyahatnamesinde* İstanbul'dan bahsederken şehirde bulunan esnaf hakkında da bilgi vermeyi ihmal etmemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 1, 471-675.

³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyan fî Kavanin-i Ali Osman*, haz. Sevim İlgürel (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988).

açmıştır.⁴ Bu çerçevede, XVII.-XVIII. yüzyıl İstanbul’undaki pazarcı esnafını daha yakından tanımak amacıyla, Evliya Çelebi’nin *Seyahatnamesi*, tahrir defterleri, mahkeme ve arşiv kayıtları titizlikle incelenmiştir.

H. 1043/M. 1634 ve H.1044/M. 1635 yılına ait olan iki kayıt, pazarcı esnafının faaliyetlerinin sınırlılıklarına dair bilgi sunmaktadır:

“... Mahrûse-i mezbûrede vâkî bâzârcı ve sebzeçi ve şükûfeci tâ’ifesi südde-i saâdetime arzuhal sunup her sene bahçe-i hâssadan vesâir mîrî bağçelerden hâsıl olan şükûfe ve meyve vesâir sebzevât kadîmü’l- eyyamdan ilâ hâze’l-ân üzerlerine teklîf ve tevzî’olunmağla ba’d tekâlîf-i sâire celb ve teklîf olunmaya deyû mukaddemâ ellerine mu’af-nâme-i hümâyûn mücebince hatt-ı hümâyûn-ı sa’âdet makrûn verilmeğın hâliyâ vakî’ olan ihrâkda cümle temessükleri ihrâk olmağla gadr olub vech-i meşrûh üzere her sene has bağçelerden hâsıl olan mahsûlât ile mükellef oldukları hasebiyle gerü üslub-ı sâbık üzere ‘amel olunup tekâlîf-i sâire taleb ve teklîf olunmamak bâbında emr-i şerîfîm reca eyledükleri ecilden mâ-tekaddemden ellerinde olan hatt-ı hümâyûn ve emr-i şerîf mücebince ‘amel olunub dahi husûs-ı mezbûrda mukayyed olunup fi’l vakî’ i’lâm olunduğu üzere her sene hassa-ı bağçelerden hâsıl olan meyve ve şükûfe ve sâir sebzevât tâ’ife-i merkûme üzerine yine teklîf ve tevzî’olunmağla geri ol mukabelede mukaddemâ vârid olan hatt-ı hümâyûn-ı sa’âdet makrûn ve emr-i şerîfîme muhâlîf taife-i mezbureyi sair teklîf tahlîfî ile bir ferde rencîde ve remîde ettirmeyesiz deyû Mâliye tarafından emr-i şerîfîm virilmeğın buyurdum. ki;

Vusul buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere Mâliye tarafından verilen emr-i şerîfîm mücebince ‘amel idüb min-ba’d cevâz göstermeyesiz. Şöyle bilesiz ve ba’d-e’n-nazar bu hükm-i hümâyûnumu ellerinde ibka’ idüp alâmet-i şerîfe i’timad kılasız.”⁵

H. 1043/M. 1634 yılına ait Galata Mahkemesinde bulunan bu kayıta, pazarcı, sebzeçi ve şukufeci esnaf gruplarının padişaha sunmuş oldukları arzualde, her sene has ve miri bahçelerde yetişen meyve, sebze ve çiçeklerin geçmiş zamanlarda olduğu gibi bu zamanda da kendilerine tahsis edilmesinin ve dağıtılmasının devam ettiği belirtilmiştir. Söz konusu dağıtımın uygulaması, daha önceki yıllarda olduğu gibi, diğer yükümlülüklerden muafiyet tanınarak ve padişahın verdiği hatt-ı hümâyûna dayanarak sürdürülmüştür. Ancak sonrasında meydana gelen yangın neticesinde, mevcut olan senetlerin yanmış olması nedeniyle pazarcı, sebzeçi ve çiçekçi esnaf grupları, geçmişte olduğu gibi bahçelerden elde edilen ürünlerin kendilerine tahsis edilmesine ilişkin olarak yeniden hatt-ı hümâyûn verilmesini talep etmişlerdir. Daha önce kendilerine verilen hatt-ı hümâyûn ve emirler doğrultusunda hareket edilerek bu bağlamda söz konusu esnaf gruplarının yeni bir yükümlülük altına sokulmaması gerektiği ifade edilmiştir. Esnafın, merkezin belirlediği emirler ve izinler çerçevesinde hareket etmeleri gerektiği

⁴ Eunjeong Yi, “XVII. Yüzyılda İstanbul’da Lonca Üyeliği: Dernek İçi Değişimler,” *Ortadoğu’da Zanaatlar ve Zanaatkârlar* içinde, ed. Suraiya Faroqhi, Randi Deguilhem (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 71.

⁵ İMŞSA. GK-80, vr. 91-a2.

vurgulanmış, herhangi bir ek yükümlülük getirilmeden eski düzenin devam etmesi istenmiştir.

Burada belirtilen yangının, 1633 yılında gerçekleşen Cibali Yangını olduğu düşünülebilir, zira gönderilen emirler ve senetlerin yangınlarda yok olduğu bilinmektedir.⁶ Esnaf gruplarının, mahkeme kayıtlarında yer alan, mevcut düzenlemeye uygun olarak yeni bir hatt-ı hümayûn talebinin, yangın sırasında senetlerin kaybolmuş olmasından kaynaklanan suistimalleri engellemeye yönelik bir adım olduğu ihtimali de göz önünde bulundurulabilir. Şayet böyle bir suistimal yaşandıysa bu durum, pazarcı, sebzeçi ve çiçekçi esnaf gruplarının, uğradıkları haksız muamelelerin önüne geçilmesi amacıyla aynı minvalde bir düzenleme yapılarak ilgili hatt-ı hümayûnunun tekrar verilmesini talep ettiklerini düşündürmektedir.

Ancak bu mahkeme kaydında vurgulanması gereken asıl konu, pazarcı esnafının faaliyetlerinin tanımlamalarıdır. Her ne kadar bu kayıta pazarcılar dışında sebzeçi ve çiçekçi esnaf gruplarının isimleri geçerek meyve haricinde sebze ve çiçeklerden de bahsedilmiş olsa da bu ürünlerin her bir esnaf grubuna ait olmayıp ayrı ayrı tahsis edilmesi gerektiği düşüncesi göz önünde bulundurulmalıdır. Zira bölümün ilerleyen başlıklarında, pazarcılarla ilgili yapılan düzenlemelere ve özellikle gıda ürünleri satan esnaf gruplarının alım-satım faaliyetlerine dair kurallara bakıldığında her grubun faaliyet alanlarının net bir şekilde belirlendiği görülmektedir. Yani pazarcılar yalnızca meyve; sebzeçiler sebze ve çiçekçiler ise çiçek satmakla sınırlı bir faaliyet yürütmektedirler.

Aynı mahkeme defterinde, H. 1044/M. 1635 yılında, pazarcı esnafının, hatt-ı hümayûn ve emr-i şerif gereği sicile kaydedilen hücceti tespit edilmiştir.

“Dârüssaltanat-ı ‘âliyyeti’l Konstantiniyyeti’l-mahmiyyede bâzarcı, ve sebzeçi ve sükûfeci tâ’ifelerinden Ali bin el-Hâc Bayram nâm Bâzârbaşı nâm el-Hâc Ahmed bin (...) ve Murtaza Çelebi ve es-Seyyid Mustafa ve el-Hâc Mahmud ve el-Hâc Osman bin Mahmud ve el-Hâc Mustafa bin Süleyman ve Abdülgaflar ve Mehmed bin Selim ve el-Hâc Osman bin Mustafa meclis-i şer’î şerîf-i şâmihü’l-erkân ve mahfel-i münîf-i râsihü’l-bûnyanda her biri takrîr-i kelâm ve ta’bîr-i ânî’l merâm idüb kadîmü’l-eyyâmdan ilâhaze’lilâ hâzihi’l-ân mahmiye-i mezbûrda olan hâssa- i hadîka-i sultâniyyede ve etrafında etrâfında olan hadâ’ikde hâsıl olan meyve ve sebze ve şükûfe mahmiye-i İstanbul ve Galata ve Üsküdar’da olan ehl-i zimmetden teklîf ve tevzi’ olunagelmekle sâ’ir tekâlîfden bi’l külliye-i cümleten mu’âf olub kıbel-i saltanat-ı ‘âliyyeden yedimize hatt-ı hümayûn-ı sa’âdet makrûn ile mu’âfname-i hümayûn verilmiştir. Nazar olunub mücebince kıbel-i şer’iden dahi temessük virilmek matlûbumuzdur deyû mazmûnu takrîr-i meşrûhlarına mutâbık emr-i şerîf-i cihân-mutâ’ ibrâz etdiklerine

⁶ Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri: Vakıflar, Toplum ve Ekonomi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017), 67-68.

binâ'en mücebince ba'de'l-yevm amel olunmak üzere kibel-i şer'iden dahi işbu hurûf ketb olunub ve yedlerine def'u teslim teslim olundu.”⁷

Galata Mahkemesine ait olan bu hüccet kaydında, has bahçeden ve civardaki bostanlardan temin edilen meyvelerin geçmiş zamanlardan itibaren İstanbul, Galata ve Üsküdar'da bulunan pazarcı esnafına tahsis edildiği ve bu hususta merkezi otorite tarafından izinlerinin oldukları belirtilmiştir.

Bu mahkeme kayıtlarıyla aynı dönemde yazılmış olan *Seyahatname*'nin İstanbul cildinde; pazarcıların, 1007 dükkân ve 3000 neferâtta oluşan büyük bir esnaf grubu oldukları ifade edilmiştir. Bu rakamların doğruluğu şüpheli olsa da esnaf grubunun büyüklüğüne dair bir fikir sundukları yadsınamaz bir gerçektir. Osmanlı'da her meslek grubunun bir piri olduğu kabul edilmiştir. Bu bağlamda Evliya Çelebi, bu pazarcı esnafının pirinin, Nebbâş oğlu Azi olduğunu belirtmektedir. Evliya Çelebi, pazarcı esnafını “yaş meyve satarlar, gayrı şey satmazlar” şeklinde tanımlamaktadır.⁸

Evliya Çelebi, bu zanaat ehlinin eli silahlı olup ve arabalarının üzerine kurdukları dükkanlarını (muhtemelen seyyar tezgahlar) süsleyerek halka sunduklarını kaydetmiştir. Evliya Çelebi, pazarcıların elma, nar, turunç, şeftali gibi çeşitli meyvelerle süsledikleri bu tezgahların, güzellikleriyle göz alıcı bir şekilde sergilendiğini vurgulamaktadır.⁹

“Yine kızaklar üzere büyük süslü köşklerde havuz ve şadırvanlar akıp köşklerin dört tarafında limon, turunç, kebbât¹⁰, kestane ve narları iplere dizip köşkleri süsleyip içlerinde pazarcılar oğlanlarıyla pazar edip halk üzere limon, turunç ve kestane saçarak geçerler. Bazıları pestilden elbiseler giyip kuru kestaneleri iplere dizip kendileri kestaneden elbiseler giyip kimi kestane yiyip ellerinde nardan, limon ve turunçtan, elmadan teşbihler ile geçerken “*Meyve(ler), mer'a(lar) bitirdik) hem size hem davarlarınıza faide olarak.*” (Abese, 31-32) ayetini okurlar. Bazısı ise ellerinde kuru üzümünden tesbihler ile geçerler ki “*Üzüm(ler), yonca(lar), zeytinlik(ler), hurma(lar)*” (Abese, 28-29) ayetin okuyup muhteşem geçerler.”¹¹

Evliya Çelebi, pazarcıların, genellikle arabalar üzerine kurdukları dükkanlar veya belirli bölgelerdeki sabit satış yerlerinden bahsetmektedir. Özellikle Tophane ve Kasımpaşa gibi bölgelerde meyve satan pazarcı dükkânlarının varlığından söz

⁷ İMŞSA. GK-80, vr. 91b-1.

⁸ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 1, 557.

⁹ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 1, 557.

¹⁰ Ağaç kavununa benzer bir çeşit büyük ve yumuşak bir limon olup, dilim dilim kesilerek tatlısı yapılmaktadır. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansikloedik Lugat* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 575.

¹¹ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 1, 558.

edilmektedir.¹² Pazarıcı esnafının yerleşik olarak dükkanlara sahip olmaları ile hafta pazarlarını dolaşan ve bu pazarlarda tezgâh açan pazarıcılar da bulunmaktadır.¹³

Evliya Çelebi, İstanbul ticaretinin gündelik hayatla olan etkileşimini aktarmakla kalmamış, aynı zamanda bu ticaretin içerisindeki esnaf gruplarına dair önemli gözlemler de sunmuştur. Pazarıcı esnafının faaliyetleri, bu gözlemler arasında yer almakta ve şehrin ekonomik yaşamını yansıtan önemli örneklerden birini teşkil etmektedir. Özellikle taze meyve taşıyan gemilerden söz ederken pazarıcı esnafının hareketliliğine ve onların pazarda sergiledikleri tutumlara da değinmiştir. Çelebi, pazarıcıların genellikle kavgacı bir esnaf grubu olduklarını belirterek bu gruptaki bireylerin birbirleriyle ve bazen de müşterileriyle gerginlik yaşadıklarını vurgulamıştır. Bu durum, pazarıcıların İstanbul'daki ticaret hayatındaki rolünü ve karakteristik özelliklerini yansıtan önemli bir detaydır:

“Kızaklar üzere gemiler yapıp her birini biner adam çekerek giderken bu gemiler cümle meyve ile dopdolu olup çarmıhları ve direkleri seren (...)leri, kıcı ve başlan hepsini meyveler ile süsleyip her birinin içine nice manav pazarıcıları meyve almaya ve satmaya girip her biri birer sele ve sepet meyvelere yapışıp biri de zorla alırım diye gemiler içre bir hay-hu, kavga, feryat, ana, ata ve avratlarına cereb-i şirinler basıp meyve alırken birbirlerinin başlarını yarıp kanları akarak Alay Köşkü dibinden böyle geçer. Gerecekte bir meyve gemisi gelse denizde iken bütün pazarıcılar üşüşüp birbirlerini öyle yaralayarak (başlarını yarıp kanlar içinde) meyve alırlar, mahkemeye varsalar davaları dinlenmek yasaktır. Ta bu derece kavgacı kavimdir. Bu tur şaka ile Alay Köşkü'nden geçtiklerinde padişah hoşlanıp iki ellerini dizlerine vurup kakhaha ile gülmüşlerdir.”¹⁴

XVII. yüzyıla dair kullanılan hüccet, mahkeme kaydı ve *Seyahatname*'nin aktardığı bilgiler, pazarıcı esnaf grubunun tanımı ve sosyo-ekonomik hayattaki görünürlükleri hakkında bilgi sunmaktadır. Bu bilgilerden hareketle, pazarıcı esnafının meyve satmakla özdeşleştiği şeklinde bir yoruma gidilebilir. Ancak böyle bir argüman geliştirmeden önce daha dikkatli ve etraflı bir inceleme yapılması gerektiği açıktır. Bölümün ilerleyen başlıklarında, bu inceleme derinleştirilerek ele alınacaktır. Dolayısıyla şimdilik XVII. yüzyıl çerçevesinde kalarak pazarıcı esnafının faaliyet alanı incelendiği gibi bakılması gereken diğer bir husus pazarıcı esnafının İstanbul'un hangi bölgelerinde konumlanmış olduklarıdır. Bu soruya cevap bulmak amacıyla H. 1093/M. 1682 tarihli tahrir defteri detaylı bir şekilde incelenmiştir.¹⁵

¹² Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 1, 406.

¹³ Kal'a haz., *İstanbul Külliyyatı I İstanbul Ahkam Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi II*, 145-146.

¹⁴ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 1, 558.

¹⁵ BOA. MAD.d. 526., BOA. MAD.d. 514. Bu defter, Mehmet Demirtaş tarafından transkribe edilerek yayımlanmıştır. Bkz. Mehmet Demirtaş haz., *İstanbul Esnaf Defterleri 1093/1682* (İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2023).

4.1. H. 1093/M. 1682 Tarihli Esnaf Tahririnde Pazarcı Esnafı

Osmanlı Devleti'nde esnaf, teşkilatlı bir yapı oluşturarak halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu amaç İstanbul'da ihtiyaç durumuna göre esnafa ait yeni dükkanların açılabilmesini beraberinde getirmiştir. Ancak zaman zaman hem esnaf grupları içerisinde hem de dükkân sayısında kontrol dışı artış yaşanmıştır. Bu artışın yaşanmasında, ehil olmayan kişilerin esnaflık yapması etkili olmuştur. Bu durum üretilen ve satılan ürünlerin kalitesini düşürdüğü gibi esnaf grubunun gelirinin azalmasına ve ehil olmayan kimselerin haksız yere kazanç sağlamasına sebebiyet vermiştir. Bu tür olumsuzluklara engel olmak için esnaf tahrirleri gerekli görülmüştür. Esnaf tahrirleri, esnaf gruplarını üyeleriyle beraber sıralayan defterlerdir. Bu defterlerin oluşturulmasının başlıca amaçlarını; ihtisabiye olarak bilinen verginin kolayca toplanılmasını sağlamak, vergilerden kaçan esnaf grubunu belirlemek ve esnafın şehir içindeki yerini görmek oluşturmaktadır. Bu temel amaçların haricinde düzenlenen şenliklerde İstanbul esnafının da katılması gerekli görülmüştür. Hangi esnaf grubunun geçitlerde bulunduğunu saptamak amacıyla da listeler tutulmuştur.¹⁶ Çalışmamızla ilgili olan 1681-1682 tahriri, sadece yiyecek içecek üreten gıda ile ilişkili esnafı içermekte ve bu esnaf grupları hakkında detaylı bilgi sunmaktadır.

İstanbul'un iâşe teminini sağlamak için gelen ürünler, iskeleler ve kapanlar üzerinden çarşı ve dükkanlara dağıtılmıştır.¹⁷ İstanbul'da, 15 kol olarak adlandırılan bölgelerde¹⁸ faaliyette bulunan bu dükkanlar, dükkanların hangi esnafa ait olduğu, işletmecisinin kim olduğu, hangi dine mensup olduğu ve günlük kaç akçe vergi vermekle mükellef olduğu defterin sunmuş olduğu bilgiler arasındandır.

Bu tahrir sonucuna göre, sur içinde ve sur dışında bulunan 15 mahalde toplam 735 pazarcı esnafı yer almıştır. Pazarcı esnafı belirtilen bu mahallerde mesleklerini dükkanlarda icra etmiş ve pazarcı dükkânı ismiyle anılmıştır. Bu dükkanlardan 37 tanesi *koltuk bazarî*, 4 tanesi *tabla bazarî*, 1 tanesi *bazar'î ma'a koltuk tabla*, kalan 693 tanesi ise *bazarî* olarak tasnif edilmiştir. Bu dükkanların 11 tanesinin sahibinin kadın olduğu tespit edilmiştir. Bu sınıflandırmadan çıkarılabilecek bir diğer önemli sonuç, her pazarcının bir dükkanının bulunmadığıdır. Zira defterde İstanbul'un çeşitli yerlerinde

¹⁶ Demirtaş haz., *İstanbul Esnaf Defterleri 1093/1682*, 30-37.

¹⁷ Melih Şabanoğlu, "İstanbul'un Osmanlı Dönemi İâşesi," *Eminönü Sirkeci: İstanbul'un Ticaret Merkezi* içinde, ed. Nuri Çolakoğlu (İstanbul: İstanbul Yayınları, 2020), 91.

¹⁸ Esnaf tahririnin yapıldığı bu dönemde, İstanbul vergi bölgesi anlamına gelen 15 kola ayrılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Eşref Eşrefoğlu, "İstanbul İhtisâb Mevzûatı ve 1682-1684 Senelerinde İhtisâb Mukataası ile İlgili Bir Belge", *Edebiyat Fakültesi Matbaası*, İstanbul 1974, 199-209.

faaliyet gösteren pazarcı esnafının bir kısmı, “koltuk bazarî” ve “tabla bazarî” şeklinde kaydedilmiştir. “Koltuk” terimi, esnafın belirli ve sınırlı sayıda dükkânlarının dışında, şehrin çeşitli mahallelerinde açtıkları tezgâhları ifade etmektedir ve bu tezgâhlar, esnaf grubunun yetkilendirdiği bir tür şube olarak değerlendirilmektedir. “Tabla” ifadesi ise, seyyar satıcılıkla ilişkilendirilerek ürünlerin bir tabla üzerinde satılmasını tanımlamaktadır. Bununla birlikte, her iki grup için de kefalet uygulaması söz konusu olup, kefilsiz bir kişinin tablakarlık veya koltukçuluk yapması yasaklanmıştır. Sonuç olarak defterde “koltukçu” ve “tablakar” olarak kaydedilen pazarcıların, şehrin çeşitli noktalarında tezgâh kurarak veya tabla üzerinde satış yaptıkları anlaşılmaktadır.¹⁹

Defterde “Bazarî” şeklinde kaydedilen pazarcıdan genellikle günlük ikişer akçe daha az olmak üzere de birer akçe alınmıştır. “Koltuk bazarî” ve “tabla” olarak kaydedilen pazarcıdan günlük birer akçe; koltuk ve aynı zamanda tablakârlık yapan esnaftan günlük ikişer akçe vergi toplanmıştır. Pazarcı esnafının hangi ürünü sattığı ile ilgili detaylı bir bilgi sunulmamıştır. Yalnızca iki yerde, Kol-ı Langa’da “tablakâr-ı incir” ve “tablakâr-ı kavrulmuş fındık” şeklinde bilgiler belirtilmiştir. 103 dükkânla en fazla pazarcının faaliyette bulunduğu yer, Kol-ı Langa; en az faaliyet gösterdiği yer ise Kol-ı Tahtakaledir.²⁰

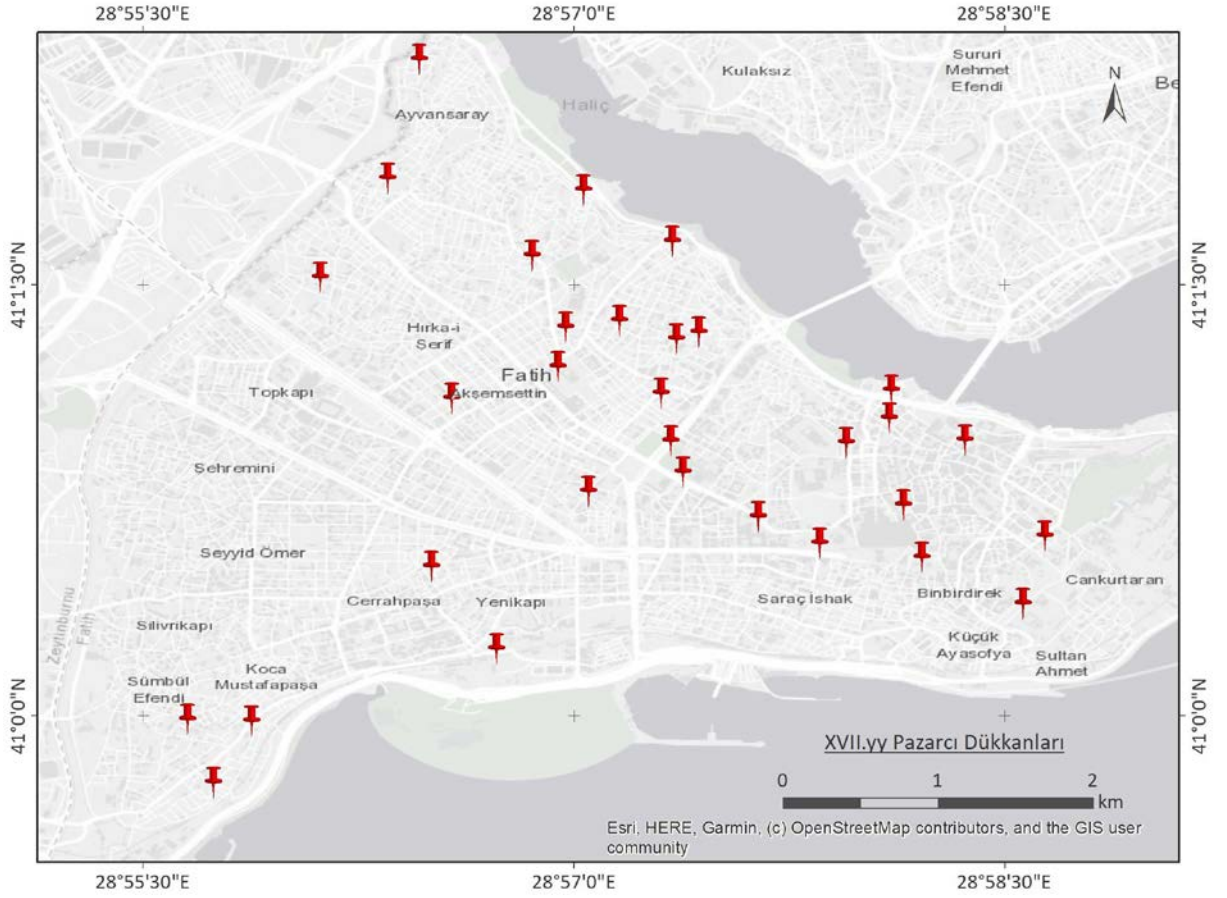
¹⁹ Demirtaş haz., *İstanbul Esnaf Defterleri 1093/1682*, 168-169.

²⁰ Demirtaş haz., *İstanbul Esnaf Defterleri 1093/1682*, 47-48.

**Tablo 2. H. 1093/M. 1682 Yılında İstanbul’da bulunan Pazarcı Esnafının
Dükkanlarının Bölgelere Göre Dağılımı**

Esnaf-ı Bazarcıyân	
Kol İsmi	Dükkân Sayısı
Kol-ı Tahtakale	9
Kol-ı Eksük	23
Kol-ı Taraklı	26
Kol-ı Ayasofya	59
Kol-ı Tavukbazarı	58
Kol-ı Kadiasker	37
Kol-ı Langa	103
Kol-ı Yedikule	86
Kol-ı Karaman	37
Kol-ı Edirnekapusu	56
Kol-ı Balat	37
Kol-ı Unkapanı	56
Kol-ı Râh-ı Cedîd	75
Kol-ı Aksaray	54
Kol-ı Cebe Ali	19
Toplam	735

Harita 1. H. 1093/M. 1682 Yılında İstanbul'da bulunan Pazarcı Esnafının Dükkanlarının Bölgelere Göre Dağılımı²¹

4.2. İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesine Göre (H. 1138-1151/M. 1726-1738) XVIII. Yüzyılda Pazarcı Esnafı

XVIII. yüzyılın ilk zamanlarından itibaren esnaf grupları, İstanbul'da gerek hacim gerekse sayı olarak önemli bir büyüme göstermişlerdir. Bu dönemde, İstanbul'daki hem tüccar hem de esnaf grupları bir değişim içerisine girmişlerdir. Osmanlı Devleti, İstanbul'da meydana gelen siyasi ve askeri kargaşalar sebebiyle de tüm esnaf gruplarına yönelik nizâm verme gayreti içerisinde bulunmuştur. Yetkililer, genel itibarıyla esnaf gruplarının sayısını, teşkilatlanma biçimlerini ve esnaf gruplarının başında bulunan idarecilerinin isimlerini öğrenmek istemiştir. Bu doğrultuda, H. 1138/M. 1726 yılında

²¹ Esnaf tahririnin gerçekleştiği zamanda İstanbul, vergi bölgesi anlamına gelen 15 kola ayrılmıştır. Bu kollara göre İstanbul İhtisabı pazarcı esnafının toplandığı dükkanları belirtmiştir. Bu kollarin konumları hakkında verilen bilgiler Eşref Eşrefoğlu tarafından yapılan çalışmadan alınmıştır. Eşref Eşrefoğlu, "İstanbul İhtisab Mevzuatı ve 1682-1684 Senelerinde İhtisab Mukataası ile İlgili Bir Belge," 199-209.

İstanbul Kadısı Kethüda-zâde Said Mehmed Efendi nezaretinde, İstanbul suriçi, Üsküdar, Galata ve Eyüp semtlerinde faaliyet gösteren esnaflara dair talep edilen hususlar tespit edilip kayıt altına alınmıştır.²² Bu defterin önemli bir özelliği, sadece ilâm ve hüccet kayıtlarını içermekle kalmayıp, aynı zamanda narh kayıtları ile esnaf ustalarının gruplarını ve ilgili listeleri de barındırıyor olmasıdır.²³

İstanbul Mahkemesi tarafından hazırlanan H. 1138-1151/M. 1726-1738 yıllarını içeren ve tümüyle esnafla ilgili olan kadı sicilinde; 1681-1682 yıla ait esnaf tahririnde bulunan on beş kol şeklinde adlandırılan bölgelerden söz edilmemiştir. Bu dönemde sayım yapan görevliler, muhtemelen belirli güzergahları takip ederek şehirdeki esnaf gruplarının yerlerini tespit etmeye çalışmışlardır. İstanbul Kadısı Mehmet Efendi'nin denetlediği bu esnaf kollarında İstanbul'un tüm esnaf grupları yer almamıştır. Zira İstanbul'da bu dönemde birtakım zanaatkârlar için lonca kurma sürecinin devam edildiğini ve devletin bu sürece destek verdiği dile getirilmiştir. Ancak tutulan defterden elde edilen bilgiler esnaf tarihi için önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Esnaf sayımlarında esnaf grupları, genelde faaliyet içerisinde oldukları kadılıklara göre tasnif edilmiştir. Bazı esnaf grupları ise kendi içlerinde bölünerek sayıma dahil edilmiştir. Pazarcı esnaf taifesi de bu özel sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. İstanbul Kadı Siciline göre pazarcı esnafının iç örgütlenmesine bakıldığında ilk olarak XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul'un pazarcı esnafı, faaliyet sahası anlamına gelen, *çeyrek*'lere ayrıldığı belirtilmelidir. İstanbul'un bölgeleri bölük ve çeyrekler üzerinden tarif edilmiştir. Bu bölgelendirmeye göre pazarcı esnafının İstanbul Kadılığı içerisinde faaliyet gösterenleri 5 bölük, 20 çeyrek; Galata, Tophane, Eyüp, Kasımpaşa ve Üsküdar bir bölük olarak ayrılmıştır. Bir bölgedeki dükkanların tamamına çeyrek denmiştir. Bu çeyreklerde faaliyette bulunan pazarcıların isimleri İstanbul Kadısı Mehmet Efendi tarafından kayıt altına alınmıştır. Bu kayıta İstanbul, Galata, Tophane, Eyüp, Kasımpaşa ve Üsküdar'da bulunan pazarcılara yer verilmiştir. Tutulan bu kayıta Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan pazarcı esnafının örgütlü bir esnaf kolu olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

---

²² İMŞSA., *İK-24. İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011).

²³ Kenji Fujiki, "İstanbul Mahkemesi Şer'iyye Sicil Defterlerinin Üsküdar Esnaf Tarihi İçin Önemi" (VI. Uluslararası Üsküdar Sempozyumunda sunulan bildiri, İstanbul, Üsküdar, 1-9 Kasım 2008).

²⁴ Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, 137; Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Esnaf Sayımları" (Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Seminerinde sunulan bildiri, İstanbul, 9-10 Mayıs 2002), 408-409.

“Defter odur ki;

İstanbul ve Galata ve Tophane ve Eyyûb ve Kasımpaşa ve Üsküdar’da vâki bey’eden pazarcı esnafının pazarbaşıları olan Yahya Nazmi’nin vekili olan Mehmed ve sâir ihtiyâr ustaları ma’rifetleriyle, fimâ ba’d ibâdullâha enfâ’ ve evlâ olmak için kendilere mahûs olan metâ’ı getiren bâzırganlardan narh-ı câri üze iştira ve kâdimü’l- eyyamdan olageldiği (üzre) İstanbul beş bölük yirmi çeyrek ve Galata ve Tophâne bir bölük ve Eyyûb ve Kasımpaşa bir bölük i’tibariyle cümle dekâkine tevzi ve narh-ı cârîsi üre ibâdullâha bey’ ve narh-ı cârîden ziyadeye bey’ etmeyip ve dükkânlarda dahi mir damgalı tuç okkad ve dirhemden mâ’adâ demir okka ve dirhem isti’mal emeyip ve pazarbaşı ihtiyarları ma’rifetleriyle beynlerinde hâm-dest olup üstada hizmet edip ve kavî kefil alınmadıkça başka dükkân ihdas etmemek üzere birbirlerine kefil ve mezbûrûna dahi pazarbaşı vekili merkum Mehmed kefil olduğu defterlerdir ki ale’l-esâm’i ber vech zikrolunur.”²⁵

H. 1138/M. 1726 yılına ait olan pazarcı esnafının nizamından anlaşılan o ki, İstanbul kadılığına bağlı olarak faaliyet gösteren pazarcı esnafı, İstanbul genelinde beş bölük ve yirmi çeyrek, Galata ve Tophane’de bir bölük, Eyüp ve Kasımpaşa’da ise bir bölük olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca, defterden pazarcıların faaliyetlerine ilişkin düzenlemeleri hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu düzenlemelere göre, pazarcıların yalnızca belirlenen narh üzerinden ürün satış yapmaları, narh dışında herhangi bir fiyattan satış yapmamaları ve dükkânlarında kullanılan ölçü aletlerinin mir damgalı tuç okka ve dirhem kullanmaları gerekmektedir. Nizamda yer alan bir diğer önemli husus, pazarcı esnaf grubu içinde “hâm-dest” olarak tanımlanan, henüz mesleki bilgi ve beceriye sahip olmayan, ustaya hizmet etmeyen ve güçlü bir kefil temin edemeyen kişilerin dükkân açmalarına izin verilmemiş olduğudur. Bu durum, Osmanlı Devleti’ndeki esnaf faaliyetlerinin ihtisab kanunnameleri doğrultusunda düzenlendiğini ve esnafın, gerekli bilgi ve beceriye sahip olmasının yanı sıra, ekonomik güç ve yetkinlik açısından da belirli bir seviyeye ulaşmış olmalarının zorunlu kılındığını ortaya koymaktadır. Bu nizamda, pazarcı esnafının tanımı hakkında bir bilgiye yer verilmemiştir. Dolayısıyla pazarcı esnafının mesleki kimliğine dair bir argümana ulaşabilmek ve sosyo-ekonomik hayattaki görünürlüklerini tespit etmek amacıyla esnaf grubunun farklı açılardan ele alınması gerekmektedir. Bu yüzden esnafın faaliyet alanları, işleyiş biçimleri, başka esnaflarla olan iletişimleri incelenerek daha kapsamlı bir analiz yapılacaktır.

4.3. Pazarcı Esnafının Faaliyet Alanına Müdahale

Osmanlı Devleti’nde, üretim yapan esnaf gruplarına, ürettikleri ürünlerin hammaddelerini temin etme hakkı verilmiştir. Mamul malların satışı ise, bu ürünleri

²⁵ İMŞSA. İK-24, vr. 31-a. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738)*, 176-177.

üreten esnaf birliklerine ait olmuştur. Diğer bir yandan, tüccarlardan mamul ürünleri alarak perakende satış yapan esnaf grupları da mevcuttur. Bu grupların, başka bölgelerde üretilen belirli ürünleri toplu olarak tüccarlardan temin etme ve sonrasında bunları perakende olarak müşterilere sunma yetkisi bulunmaktaydı.²⁶

Bu bağlamda pazarcı esnafının yaşadığı, farklı esnaf grupları tarafından alanına müdahale edilmesiyle ilgilidir. Osmanlı esnaf nizamına göre her meslek grubunun yapacağı iş birbirinden ayrılmış, kimin hangi malı satacağı belirlenmiş ve birbirlerinin alanına müdahil olmaları yasaklanmıştır. Esnaf arasında rekabeti önlemek, aralarında birinin sivrilip daha fazla ticaret yapıp kazanç sağlamasına engel olmak için “hurfet erbabı” ve merkezi otorite gerekli gördüğünde müdahalede bulunarak söz konusu esnafın veya ehil olmayan satıcının haksız kazanç elde etmesini önlemeye çalışmıştır.²⁷

1726 yılına ait bir nizamda açık bir şekilde, taze meyvelerin yalnızca pazarcı esnafına satılacağı ve diğer esnaf gruplarının bu ticarete karışmalarının engellenmesi gerektiği ifade edilmiştir. İstanbul’daki pazarcı esnafına yönelik taze meyvelerin alım-satımı ve dağıtımıyla ilgili nizamda, taşradan tüccarlar ile İstanbul’a gelen taze meyve gibi ürünlerin pazarbaşı ve ustaların aracılığıyla pazarcı esnafına, belirlenen narh-ı cari üzerinden satılması belirtilmiştir. Bu düzenleme, başka esnaf gruplarının bu ticari faaliyete müdahale etmemeleri gerektiği vurgulanmıştır.²⁸

“ (...)

Mahmiye-i İstanbul ve mahruse-i Galata ve medine-i hazret-i Eba Eyyub-i Ensari ve Üsküdar ve tevabı’inde olan pazarcı taifesinin nizam-ı kadimleri: Taşradan İstanbul’a gelen gerek meyve ve gerek hurfetimize mahsus olan metamız pazarbaşı ve ustalarımız ma’rifetleriyle narh-ı cari üzre ahabından iştirâ ve dükkânlarımıza tevzi ve taksim ve dükkânlarda olan esnafımız dahi ibadullahâ narh-ı cari üzre bey’ edip meta-ı mezkurlarımıza ahar esnaftan müdahale olunmayıp ve san’atımızda alakası olmayan küfeci ve Niğdeli taifesinin dahi alaka ve medhalleri olmamakla karışagelmeyip nizam-ı halimiz bu vech üzre muntazam iken bu yakinde bakkal ve helvacı ve şerbetci ve kadayıfçı taifeleri kendi kar u kisblerine kana’at etmeyip, pazarcı taifesine mahsus olan meyve-i ter makûlesini hücum ile dükkânlarında ve dükkânları önlerinde narh-ı cariden ziyade diledikleri baha ile bey’ ve keزالik esnafımızdan olmayıp meta-ı mezkurda alaka ve medhalleri olmayan küfeci ve Niğdeli taifeleri dahi metamızı alıp tabla ve sepet ve küfeler ile murur ve ubur eden ibadullahın tarikleri üzre diledikleri baha ile bey etmeleriyle narh-cariye mura’at asir olduğundan ma’ada nizam-ı kadimimiz muhtel ve müşevveş ve zabtları dahi

²⁶ Ahmet Kal’a haz., *İstanbul Külliyyatı VIII: İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I*, (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire İşleri Başkanlığı Yayınları, 1998), 231.

²⁷ Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, 166. İdeal yaklaşımın bu yönde olması olduğu bilinmekle birlikte uygulamada bu ilkenin her zaman hayata geçirilemediği ve esnaf grupları arasında belirgin bir rekabetin mevcut olduğu esnafa ilişkin çeşitli hükümlerde fark edilmektedir.

²⁸ Kal’a haz., *İstanbul Külliyyatı VIII: İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I*, 235-236; İstanbul’a gelen meyvelerin dağıtımının yüzyıllar boyunca bir sorun olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Çalışmanın yüzyıl aralığı gereği örnek olarak verilmemiştir. Ancak XVI. yüzyılda da gemi reislerinin getirdikleri yaş meyveleri pazarcı esnafı haricinde kimseye satmamalarına dair ferman çıkmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Refik Altınay, *Asırlar Boyunca İstanbul Hayatı*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020), 82.

mümkün olmamakla, bin yüz otuz dört ve otuz beş senelerinde mezburlardan teşekki ve Divan-ı Ali'ye arzuhal eylediğimizde yaş yemişçilerin kârına helvacılar ve şerbetçiler müdahale etmeyip her kangı hırefden ise kendi karına meşgul olup ahar hırfetin alıp satdığı meta karışmamak üzere tenbih ve men' ve mucebince yedimize iki kıt'a emr-i alişan ihsan olunmuş iken mutenebbih ve memnular olmayıp ke'l-evvel metamızı hücum ile alıp tarh-ı cariden ziyade baha ile kaldırım üzerlerinde ibadullaha bey' ve ızrar ve nizam-ı kadimimizi muhtel ve muşevveş eylediler ba'de'l-yevm taife-i mezkurlar pazarcı taifesine mu'ayyen ve mahsus olan meyve-i ter istirasına? karışmayıp vech-i muharrer uzre mukaddemleri (...) ve mukarrer ve ke'l-evvel men'olunmak babında iftiharu'l-emacid ve'l-ekabirim izzetlu yeniceri ağasına hitaben emr-i şerif-i alişan ihsan buyurulmak için husus-ı mezburu Divan-ı Ali'ye arz ve i'lam ediver deyu ilhâh ve iltimas ve iki kıt'a emr-i şerif-i vacibu'limitisal ibraz eylediler. Ba'de'l-yevm taife-i mezburdan bir ferd noksan dirhem ve terazi ve taş ve demir ve kıyye isti'mal etmeyip cumle dirhemleri tucdan ve miri damga ile damgalanmış ola ve narh-ı cariden ziyadeye bey' u şıra ile ibadullahı ızrar etmemek üzere birbirlerine kefil ve cümlesine pazarbaşıları ve bölükbaşıları kefiller olup eğer hilafı zuhur ederse ala kadri meratibihim haklarından gelinmek şartıyla mezburların meramlarına musâ'ade buyurulursa nizamları muntazam ve narh-ı cari mura'at ile ibadullahı zarardan halas edip indallahı'l-meliki'l-Celil nail-i ecr-i cezil olurlar. Ferman men lehu'l-emrindir.”²⁹

H. 1138/M. 1726 yılına ait olan bu ilâmda, pazarcı esnafının faaliyetlerine dair belirlenen düzenlemeye nasıl uyulması gerektiği açıklanmıştır. Pazarcı esnafının nizam-ı kadimlerine göre, İstanbul'un çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren ve pazarbaşına bağlı olan pazarcı esnafından kendilerine tahsis edilmiş taze meyveyi, pazarbaşı ve ustalar vasıtasıyla gerçek fiyatları belirlendikten sonra geçerli narh üzerinden satın almaları, kendi aralarında ölçülü bir şekilde bölüşerek akabinde halka narha çerçevesinde satmaları beklenmiştir. İlâmda, bakkal, helvacı, şerbetçi ve kadayıfçı gibi esnaf gruplarının, pazarcı esnafının alanına müdahale etmemeleri gerektiği belirtilmiştir. Bu grupların, pazarcıların sattığı taze meyveyi kendi dükkanlarında veya dükkânlarının önünde belirlenen narh fiyatından yüksek bir bedelle satma girişimleri ve pazarcı esnafının alanına müdahaleleri yasak kılınmıştır. İlâmda belirtilen diğer bir husus, Niğdeli taifesi olarak bilinen grubun, narha uymayarak ürünleri diledikleri fiyatlarla satmak amacıyla tabla, sepet ve küfelerle yol üzerinde satış yapmasıdır. Niğdeli grubunun pazarcı esnafı arasına dahil olması; Osmanlı esnafının şikayetçi olduğu konularının başında gelen; meslek ehli olmayan, iş bilgisi zayıf ve acemi kimselerin esnaf arasına dahil olarak esnaf nizamını bozması ile ilişkilendirilebilir. Zira pazarcı esnafı açısından bakıldığında diğer esnaf grupları ile Niğdeli taifesinin faaliyet alanlarına müdahalesi bir hak ihlali olarak görülmekte ve haksız rekabete neden olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu tür uygulamalar, pazarcı esnafı tarafından sadece bir müdahale olarak değil aynı zamanda kendi düzenlerinin

²⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738)*, 122-124. Osman Nuri Ergin de eserinde İstanbul'a gelen sebze ve meyvelerin hangi esnafa dağıtıldığını ele aldığı bölümde, pazarcı esnafının nizam-ı kadimleri başlığı altında söz konusu mahkeme kaydından yararlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye* (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), C. 2, 782-783.

karışması ve bozulması olarak değerlendirilmektedir.³⁰ Ancak diğer esnaf gruplarının perspektifinden bakıldığında, bu durum pazarcı esnafı ile aralarında bir rekabetin varlığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca, pazarcı esnafının kendi faaliyet alanlarına yalnızca kendilerinin dâhil olmasını talep etmeleri, tekелci bir yaklaşımla hareket ettiklerini ve bu anlayışı sürdürmeye yönelik bir çaba içerisinde olduklarını da göstermektedir.

İlâmda ayrıca, H. 1134-1135/M. 1721-1722 yılında da pazarcı esnafının alanına müdahil olduğundan dolayı bir arzuhalin Divan-ı Âli'ye sunulduğu yer almaktadır. Bu arzuhale göre, helvacı ve şerbetçi esnaf gruplarının, pazarcıların alanına dahil olarak pazarcılara tahsis edilmiş olan taze meyveyi zorla alarak narh harici bir fiyat ile kaldırımlarda sattıkları ve yapılan bu faaliyetin düzeni bozduğu belirtilmiştir. Bu arzuhale karşılık, merkezden pazarcı esnafının taze meyve satışı faaliyetlerine helvacıların ve şerbetçilerin dâhil olmamalarını içeren bir emr-i şerif talep edilmiştir. Pazarcı esnafının bu türden bir belge talebinde bulunması, ticari tekel alanlarını koruma amacına yöneliktir. Dolayısıyla pazarcı esnafının kendi uygulamalarını meşrulaştırmak ve kendi ekonomik alanlarını güvence altına almak adına başvurdukları bu tür belgeler, tekелci bir yaklaşımın yansımasıdır. Diğer esnaf gruplarının kendi faaliyet sahalarının dışına çıkarak pazarcıların faaliyet alanlarına müdahil olmaları, pazarcı esnafı tarafından kendi düzenlerinin bozulması ve rekabet ortamının oluşması şeklinde değerlendirilmiş; bu durum, açık biçimde ifade edilmiştir.

Bu fermanın çıkarılabilecek sonuç, pazarcı esnafının özellikle taze meyve satışıyla özdeşleşmiş olduğu ve bu faaliyetlerinin belirli bir nizama oturtulduğudur. Pazarcı esnafı, yalnızca kendilerine tahsis edilen ürünleri belirli kurallar ve narh çerçevesinde alıp satmakla yükümlüdür. Bakkal, helvacı, şerbetçi, kadayıfçı gibi çeşitli esnaf kolları ve dışarıdan gelen gruplar tarafından pazarcı esnafının faaliyet alanına müdahalesi, pazarcı esnafı tarafından hem mevcut düzenlerinin bozulması hem de düzenlerine dışarıdan müdahil olunması şeklinde yorumlanmıştır.³¹

---

³⁰ "...ibadullah bey' ve ızrar ve nizam-ı kadimimizi muhtel ve muşevveş eylediler ba'de'l-yevm taife-i mezkurlar pazarcı taifesine mu'ayyen ve mahsus olan meyve-i ter iştirasına karışmayıp vech-i muharrer uzre mukaddemleri..."

³¹ Bölümün kapsamı İstanbul'da bulunan pazarcı esnafı olduğu için metinde yer verilmemiştir. Ancak yine bakkal esnafının, pazarcı esnafının alanına müdahil olduğuna dair diğer bir örnek Edirne'de gerçekleşmiştir. H. 1123/M. 1712 yılına ait bir hükümde Edirne'de bulunan pazarcı esnafının nizamına ait olan taze meyveleri, bakkal esnafının satmasının uygun olmadığını dile getirilmiştir zira bu durum satış nizamına aykırıdır. Detaylı bilgi için bkz. BOA. MD. 118/1763.;

Başkentte meyve, diğer temel ihtiyaç malları gibi devletin kontrolü ve desteği ile toplanmıştır. Şehre dışardan kayıklarla gelen armut, erik, ceviz, Amasya üzümleri genellikle Gemlik, Değirmendere, Katırlı ve Bozburun taraflarından; elma ve kestane Bursa ve Karadeniz bölgesinden getirilmiştir. Bu bağlamda gelen ürünlerin sevki hususunda şehirde sebzehane ve Yemiş İskelesi faaliyet göstermiştir. Olağan şartlarda, taşradan gelen meyve, sebzehaneye ve Yemiş İskelesi'ne ulaştırılarak yetkililerin gözetimi çatısında ilgili esnafa dağıtılmıştır. Pazarcılar özellikle taşradan İstanbul'a gelen meyveyi pazarbaşıları vasıtasıyla belirlenen narh üzerinden satın alarak halka satmışlardır. Ancak zaman zaman bir önceki verilen örnekte de olduğu üzere başka esnaftan bazı kimseler ve birtakım gruplar satış hakları olmadığı halde pazarcı esnafının faaliyet alanına müdahale edilmiştir. Pazarcı esnafı tarafından aykırılık olarak değerlendirilen bu durum, diğer yandan pazarcı esnafının kendi işeşlerini koruma çabası şeklinde de yorumlanabilir. Ayrıca pazarcı esnafının faaliyet alanlarına dahil olan kimseler açısından bu durumu rekabet unsuru olarak okumak mümkündür.

“Ma'rûz-ı dâ'i-i devletleridir ki;

Mahmiye-i İstanbul'da yaş yemiş pazarbaşı vekili Mehmed Çelebi b. el-Hâc Ahmed ve pazarcı tâifesinden kırk dokuz nefer kimesneler, meclis-i şer' de mahmiye-i mezbûrede kuru yemişçi tâifesinden el-Hâc Mustafa b. Ahmed mahzarında: Bizim nizâm-ı kadîmimiz taşradan Gemlik ve Katırlı ve Değirmenderesi ve Bozburun ve sâir tarafından gelen üzüm fiçı ile sefinelere tahmîl ve doğru sebze hâne önüne gelip pazarbaşı ve bölükbaşı ve esnâf-ı mezbûre ustaları ma'rifetiyle narh-ı câri üze pazarcı tâifesine alenen tevzî' ve taksîm oluna gelip bunun hilâfına bir vechile ruhsat ve cevâz gösterilmekden ihtirâz ve icinâb olunmak bâbında târih-i i'lâm senesi Zilkâ'desinde yedimize tuğrâ-yı garrâ-yı sultânî ile mücellâ işbu emr-i şerîf-i vâcibü'l-imtisâl ihsân olunup hilâfına kat'â vaz' u hareket iktizâ etmez iken, mezbûr el-Hâc Mustafa itâ'at-i fermân-ı âlî etmeyip hilâf-ı nizâm Gemlik'den getirdiği üzümü küfelere koyup gece ile hafiyyeten dükkâna ve mahzenine vaz' ve ihtikâr ve yine hafiyyeten narh-ı câriden ziyâde bahâ ile koltukçu tâifesine bey' etmekle, beynimizde bâ'is-i ihtilâl ve ibâdullâhî ızrâr ve hilâf-ı fermân hareket eder deydü teşekkî ve mazmûn-ı münîfi takrîr-i meşrûhlarına muvâfık emr-i şerîf-i vâcibü'l-imtisâl ibrâz ettiklerinde, mezbûr el-Hâc Mustafa ikrâr ve i'tirâf etmekle, ba'de'l-yevm nizâm-ı kadîmleri üze İstanbul'a gelen üzümü fiçı ile doğru sebze hâne önüne getirip pazarbaşı ustaları ma'rifetleriyle narh-ı câri üze esnâf-ı mezbûreye tevzî' edip bâ'is-i ihtilâl olmamak üze mezbûr el-Hâc Mustafa'ya taraf-ı şer' den tenbîh olunup itâ'at-ı fermân-ı âlî etmediği için ta'zîr-i şedîde müstahik olup ta'zîri hazret-i veliyyü'l-emrindir.”³²

H. 25 Zilhicce 1138/M. 24 Ağustos 1726 tarihine ait şikâyetten anlaşıldığı üzere Gemlik, Katırlı, Değirmenderesi, Bozburun gibi yerlerden gelen üzüm fiçıları, çeşitli diğer ürünlerle birlikte sebze hâne önüne getirilip pazarbaşı ve bölükbaşı ustaları

118/1766. Bir başka örnek ise Bursa'ya aittir. Bursa'da bakkal esnafının taze meyve; pazarcı esnafının kuru meyve satmaları yasaklanarak taze meyvenin pazarcılar; kuru meyvenin ise bakkallar tarafından alınıp satılmasına karar verilmiştir. Bkz. Çiftçi, “Osmanlı'da Meyve Alım Satımı: Mekânlar, Görevliler, Vergiler ve Standartlar,” 458.

³² İMŞSA. İK-24, vr. 39a-2. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738)*, 208.

tarafından, belirlenen fiyatlarla pazarcılara dağıtılmakta ve bu işlem düzenin bir parçası olarak değerlendirilmekteydi. Ancak buna aykırı bir şekilde üzümün belirli fiyatının serbestçe belirlenmesi ve satılması için ruhsat verildiği durumda, bunun önlenmesi gerektiği belirtilmiştir. El-Hâc Mustafa b. Ahmed bu emri yerine getirmemiş, Gemlik'ten getirdiği üzümleri dükkânına gizlice koyarak fiyatların üzerinde bir bedelle koltukçu ismiyle anılan gruba satmıştır. Merkez tarafından önüne geçebilmek adına, nizama uygun olarak İstanbul'a gelen üzümleri fiçılarla birlikte doğrudan sebze hâne önüne getirip, pazarbaşı ustalarının bilgisiyle belirlenen fiyat üzerinden pazarcı esnafı arasında dağıtılması belirtilmiş ve bu şekilde herhangi bir karışıklık çıkmaması için, El-Hâc Mustafa'ya şer'i açıdan uyarı yapılmıştır.

İstanbul'da sermayeci olarak tanımlanan ve isimleri defterde kaydedilmiş olan bezirgânlar (bazergânlar) bulunmaktadır. Bu bezirgânlar İstanbul'a dışarıdan getirdikleri taze meyveyi pazarcılara satma görevini yürütmüşlerdir.³³ Dışarıdan gelen malların esnafa dağıtılmasında pazarcılara esnaf kethüdaları ve yiğitbaşlarının eşlik etmesi mecbur tutulmuştur. Bu kurala aykırı hareket ederek herhangi bir esnaf grubunun bezirgândan veya pazarcıdan ürün alması yasak kılınmıştır.³⁴ Bu bağlamda pazarcı esnafı açısından müdahale olarak değerlendirilen bir diğer örnek; esnaf dışından olan kimselerin pazarcı esnafının arasına ve faaliyet alanlarına dahil olarak çalışmalarıdır. Dolayısıyla İstanbul'da pazarcı olmadığı ve herhangi bir kefil bulunmadığı halde pazarcılık işini yapan birçok "sahtekâr"³⁵ kimseler ortaya çıkmıştır. Bu sorunun oluşmasında ehil olmadığı halde, daha az ücrete çalıştırıldıkları için esnaf dışından kişilere görmezlikten gelen pazarcıların da etkisi olmuştur. Zira mahkeme kaydında bezirgânlar ve pazarcıların, esnaf grubu haricinde kimseleri aralarına dahil etmeme hususunda, birbirlerine beyanda bulundukları fark edilmektedir.³⁶

"...Bâlâda tahrîr olunan sermayeci tâifesi mahallinden getirdikleri metâ'ı doğru kadîmü'l-eyyâmdan geldikleri sebze hâne önüne yanaşıp ve getirdikleri meyve-i terî mukaddemâ sâdır olan fermân-ı âlî mücebince kemâlini bulmadıkça iştirâ etmemek üzere ve getirdikleri meyveyi ihtikâr edip mahzenlere ihtifâ ve san'at-ı mezbûrede alâkası olmayanlara narh-ı câriden ziyâde bahâ ile bey' ve beynlerinde san'atda alâkası olmayan pazarcı ve gedik sermayeci tâifesinden hâm-dest olup üstâda hizmet edip başka çıkıp kefil alınmadıkça ve ondalıkçı ta'bîr olunan muhtekirler dahi men' ve sermayecilerden mâ'adâ mahallinden iştirâ ve sebze hâne önünde pazarbaşı ma'rifetiyle ibâdullâha narh-ı cârî üzere bey' ve san'at-ı mezbûrede alâkası olmayanları min ba'd karışdırmamak üzere ta'ahhüd ve ittifâk ve ahd ü mîsâkları mütekarrir olup sa'âdetlü efendim

³³ İMŞSA. İK-24, vr. 33b-1. *İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738)*, 189.

³⁴ Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, 136-137.

³⁵ Söz konusu ifade, esnafa ait bir söylem olup esnafın kendi tekeline koruma çabası çevresinde şekillenmiştir. Bkz. Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, 137.

³⁶ Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, 137.

sultânım hazretlerine fukarâ ve zu‘afânın du‘â-i hayırları isticlâbına sebep olmağla bu nizâm düstûrû’l-amel olması için hükm-i hümayûn ısdârı bâbında emr ü fermân men lehü’l-emrindir.”³⁷

Mahkeme kaydında bezirgânların, kendi bölgelerinden getirdikleri ürünleri, geçmiş zamanlarda olduğu gibi sebzehaneye getirip taze meyveleri mevcut ferman gereği tam olgunlaşmadan satışını gerçekleştirmemeleri gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu bezirgânlar, getirdikleri meyveleri tabir yerindeyse karaborsaya sokarak depolarda bulundurmamaları ve meyve satışı ile ilgisi olmayanlara, belirlenen fiyat haricinde daha yüksek bir bedel üzerinden satmamaları hususunda da ikaz edilmişlerdir. Aynı şekilde bu kayıta, bezirgânların ve pazarcıların kendi aralarına, meslekle ilgisi olmayan pazarcıları ve gedik sermayecileri almaları gerektiğinin sözü verilmiştir. Ondalıkçı olarak değerlendirilen grubun kaldırılması, sermaye sahiplerinden ve belirli bir bölgeden alışveriş yapmamaları gerektiği vurgulanmıştır.

Bu mahkeme kaydından anlaşılan bir diğer husus ise, getirdikleri meyveleri belirlenen bedel haricinde bir fiyata satarak narh ihlali gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Bu bağlamda karşımıza çıkan, H. 1179/M. 1765 yılına ait bir mahkeme kaydında da bezirgânların narh ihlaline gittikleri yer almaktadır.

“Langa Yenikapısı iskelesinde sermayeci tâifesinden Hasan Yazıcı ve İmam Mustafa nâm kimesneler Amasya ve yerli üzümünü her yüz vakiyesinde narhdan on para ziyâdeye fûrûht etmekle bundan akdem taraf-ı şer‘den tenbîhe binâen pazarcılar bölükbaşısı kendüye tekrâr tenbîh etdikde itâ‘at etmeyip hâkim ve zâbit tarafından gelene durmuşumdur deyü ta‘annüt ve adem-i itâ‘ati müş‘ir kelimât ettiğini haber verilmekle ahz olunup taraf-ı dâ‘ilerinden li-ecli’l-istiknâh mu‘temed kulları irsâl olundukda iskele-i merkûmede mahzen sâhibleri ve yazıcılarından yirmi nefer kimesne merkûmların ne vech narha adem-i itâ‘atlerini ve üzümü dövegün? vech-i meşrûh üzere narhdan ziyâdeye bey‘lerini ve isrâr ve ta‘annütlerini haber vermeleriyle muhızır ağa kulları habsine irsâl olunmağla Boğazkesen kal‘asına vaz‘ ile te’dîb buyrulmak bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir.”³⁸

H. 1179/M. 1765 yıllarına ait olan bu mahkeme kaydına göre, Langa Yenikapısı iskelesinde bezirgân Hasan Yazıcı ve İmam Mustafa, Amasya ve yerli üzümü, her yüz vakiyyesini³⁹ belirlenen narhtan on para fazlasına satmaya başlamışlardır. Her ne kadar bir uyarı yapılmasına rağmen, pazarcıların bölükbaşları tarafından yeniden uyarılmış fakat uymamışlardır. Ayrıca bu uyarılara itaat etmeyeceklerini bildirip kötü sözler sarfetmişlerdir. Bunun üzerine, taraflarından, meseleyi çözmek için yetkililer

³⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738)*, 189.

³⁸ İMŞSA. İK-25, vr. 169-2. Coşkun Yılmaz ed., *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180/M. 1765-1767)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 346.

³⁹ Okka, dört yüz dirhemlik tartı. Detaylı bilgi için bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2013), 1323; Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C.1, 387.

gönderilmiştir. Gönderilen kişiler, iskeledeki mahzen sahipleri ve yazıcılardan oluşan yirmi kişilik bir grup ile görüşmüşlerdir. Bu kişiler, fiyat tarifesini ihlal eden ve üzümünü fiyatın üstünde satan bu kişilerin ısrarcı tutumlarını ve fiyatları aşmalarını bildirmişlerdir. Sonrasında bu kişiler, Boğazkesen Kalesi'ne gönderilerek orada cezalandırılmak üzere tutuklanmışlardır. Metinde açıkça belirtildiği üzere, bu tür ihlalleri gerçekleştiren kişilerin cezalandırılmasının gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum, dönemin ekonomik yapısı ve denetim mekanizmaları açısından önem arz etmekte olup, düzenin sağlanması adına cezai yaptırımların uygulanmasının gerektiği düşünülmektedir. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisat anlayışında, ürünlerin üreticiden tüketiciye en kısa bir şekilde ulaşması esas alınmıştır. Bu anlayış doğrultusunda, ürünlerin pazara ulaşmadan önce satın alınması yasaklanmış ve bu tür müdahaleler engellenmeye çalışılmıştır.

Aynı şekilde bezirgânların pazarcılara karşı işlemiş olduğu bir diğer suç ise, daha fazla ürün satmak ve para kazanmak amacıyla tam olgunlaşmayan meyveleri İstanbul'a getirerek satmaları olmuştur. Meyvelerin tam olgunlaşmamış halleriyle İstanbul'a getirilip satmaları yasak kılınmıştır.⁴⁰

Bezirgânlara ilgili olarak tespit edilen bir diğer ihlal, H. 1206/M. 1791 yılına ait bir ilâmda, aralarında kendilerini ondalıkçı olarak adlandırdıkları, devlet ve halk açısından muhtekir ve madrabaz olarak nitelendirilen kişilerin, “hem nizam-ı kadime hem de şer’i şerife” aykırı bir şekilde, narh dışında belirlenen fiyatlarla meyve satışı yapmaları ve bu faaliyetlerini küfürlü bir dil kullanarak sürdürmeleri ile halkı zarara sokmuşlardır.⁴¹ Bu durumun yasaklanması için ilgili mahkemeye bildirilmiştir.⁴²

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İstanbul'unun iâşe temini konusunda devletin müdahaleleri artmış, bu doğrultuda doğrudan ve merkezi düzenlemelere başvurulmuştur. Bu tür müdahaleler, genellikle devletlerin güç ve otorite kaybı yaşadığı dönemde, sosyo-ekonomik hayata daha fazla müdahale etme eğilimlerinin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde de benzer bir süreç

---

⁴⁰ “...İstanbul'a getüren sermayeci ta'bîr olunan bâzergânların her birinin isimleri tahrîr ve defter olunup ve zikrolunan sermayeci taifesi mahallinden getirdikleri metâ'ı bâlâda zikr olunduğu üzere kâdimü'l-eyyâmdan berü doğru sebzehaneye önüne yanaşup ve getirdükleri meyve-i ter mahallinden kemâlin bulmaktıkça iştirâ ve ihtikâr ile mahzenlerde ihfâ ve narh-ı câriden bahâ ile bey etmeyüp...” bkz. Kal'a, İstanbul Külliyyatı I İstanbul Ahkam Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi, C. 2, 144; Demirtaş, Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza, 209.

⁴¹ “... ba'z-ı muhtekir madrabaz makulesi zuhur ve hilâf-ı şer'i şerîf ve mugâyir-i nizâm-ı kadîm ağzı açık şârîka (?) küfeler peydâ ve ihdâs ve aveng üzümü ve sâ'ir meyve-i teri toptan iştirâ ve ihtikâr ve ham meyve kesüb İstanbul'a götürüb gâlî bahaya bey' birle ibadullaha gûn-a gûn izrâr ile...”

⁴² BOA. C. İKTS. 8/382.

yaşanmış, özellikle bu yüzyılda meydana gelen toprak kayıpları, Karadeniz üzerinden ürün temininin zorlaşması gibi faktörler, devletin ekonomik alanda daha fazla müdahale etmesini gerekli kılmıştır.⁴³

Devletin benimsediği iase politikası çerçevesinde, özellikle fiyatların sabit tutulması ve önceden belirlenmesi gibi ekonomik önlemler alınmış, ancak bu tür müdahaleler iase temininde zorlukların yaşanmasına neden olmuştur. Devlet, uyguladığı fiyat denetimleri ve kontrollerle ekonomik düzeni sağlamaya çalışırken bu durum bazı sorunlara yol açmıştır. Özellikle muhtekir ve madrabaz olarak değerlendirilen tüccarların İstanbul çevresinde kaçakçılık faaliyetlerini yaygınlaştırmaları, bu müdahalelerin sonuçlarından biridir. Bu tüccarların İstanbul'a getirilen ürünleri gizlice satın alarak, yüksek fiyatlarla satabilmeleri, dönemin fiyat kontrollerinin bir sonucu olarak görülmüş, bu tür yasadışı faaliyetlerin yayılmasına zemin hazırladığı şeklinde değerlendirilmiştir.⁴⁴

Pazarcı esnafının ihlal ve müdahale olarak gördüğü ancak aynı zamanda tekell alanlarının korunması çabası bağlamında da değerlendirilebilecek bir diğer durum, manavcı esnafı ile ilişkilidir. Manavcı esnafı içerisinde bazı kişilerin, küfe ve tablalar ile kaldırımlarda satış yapmaları, Osmanlı idaresinin belirlediği düzenlemelere aykırı bir davranış olmuştur. Zira, manavcı esnafının nizamları gereği ürünlerini yalnızca dükkânlarında satmaları gerektiği belirtilmiştir.⁴⁵ Osmanlı idaresi, manavcı esnafından bazı şahısların bu ihlali gerçekleştirmemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra manavcı esnafının bir diğer ihlali, Üsküdar'da cuma günleri kurulan pazarda, yalnızca pazarcı esnafının küfe ve tablalar ile yol üzerinde satış yapmalarına izin verilmesine rağmen manavcı esnafının bu düzenlemeyi ihlal etmesidir. Manavcı esnafının, küfe ve

---

⁴³ Uzun, "İstanbul'un İaşesi," 78.

⁴⁴ Uzun, "İstanbul'un İaşesi," 78.

⁴⁵ Pazarcı esnafının, manav esnafı çatısı altında değerlendirilebileceği düşüncesi akla gelebilir. Ancak her iki esnaf grubunun işleyiş düzenleri incelendiğinde, aralarında belirgin farklar olduğu görülmektedir. Bu farklardan ilki, manav esnafının ürün çeşitliliğinin pazarcı esnafına kıyasla daha geniş bir yelpazeye sahip olmasıdır.

Manav esnafının satışını yaptığı ürünler arasında, sebzeci esnafıyla ortak olarak satılan hıyar, bakla ve taze bağ yaprağı ürünleri bulunmaktadır. Ancak bunun dışında, sadece manav esnafına tahsis edilmiş olan birçok ürün mevcuttur. Bu ürünler arasında; taze lor peyniri, kaba lor peyniri, taze basma tulum peyniri, taze dil peyniri, taze kaşkaval, yumurta, asma yaprağı, kuş üzümü, enginar, taze bakla, taze fındık ve Canik elması gibi ürünler yer almaktadır. Manav esnafına tahsis edilmiş ürünler hakkında detaylı bilgi için bkz. Deniz Özeren, "Osmanlı'da Manav Esnafı: Eyüp Örneği," *Yemek ve Kültür* 77 (2024): 40-45; Kal'a, *İstanbul Külliyyatı I İstanbul Ahkam Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi*, C. 1, 222., C. 2, 40.

Ayrıca manav esnafının, satış tekeli kapsamında zaman zaman kendi dükkânlarında balıkçı esnafına tahsis edilmiş balık ile yalnızca sebzeci ve bakkal esnafına ait ürünleri satışa sunmaları söz konusu esnaf gruplarıyla ihtilafa düşmelerine neden olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Kal'a, *a.g.e.*, C. 1, 92., 123.-124., C. 2, 40-41. 125-126.

tablalarla tezgâh açmamaları gerektiği ve sadece pazarcı esnafının bu şekilde satış yapabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca manav esnafının küfe ve tablalarla yolu işgal ederek düzeni bozup ihlalin devam etmesi durumunda gerekli cezaların uygulanacağı bildirilmiştir.⁴⁶

Osmanlı esnaf nizamında üretimi ve satışı kendisine tahsis edilmiş olmayan bir ürünü veya hizmeti üretip satmak suç sayılmıştır. Esnaf gibi herhangi bir kimsenin de kendi mesleği olmayan bir iş sahasında faaliyet göstermesi yasak kılınmıştır. Üretimi ve satışı yetkisi dahilinde olan bir ürünün ehli olmayan herhangi biri tarafından üretilip satılması, herhangi bir esnafın yetki ve faaliyet alanının gasp edilmesi uygun görülmemiş, en yaygın esnaf suçları arasında değerlendirilmiştir. Meslekte ehil olmaya önem verilmiş olmasına rağmen bu suçlardan mağdur olan esnaf grupları olmuştur. Pazarcı esnafı da kendi faaliyet alanına müdahale edilmesinden şikayetçi olan esnaf gruplarından.⁴⁷

İstanbul'un ticaret hayatı içerisinde küçük tüccar, perakendeci tüccar bulunduğu gibi seyyar satıcılar da yer almıştır. Bu seyyar satıcılar, Osmanlı esnafının en çok şikâyetle bulundukları grup olmuşlardır. Seyyar satıcıların işlerini yürütebilmek için gedik sahibi olmalarına gerek bulunmaması ve dükkân ile pazaryeri tezgahlarından alınan vergilerden kaçınılabilir olduklarından esnaf grupları, bu durumun haksızlık olduğunu belirtmiştir. Ayrıca seyyar satıcılar rekabet boyutunu daha da ileriye taşıyarak rakip olarak gördükleri dükkânlarının önünde ürünlerini satma eğiliminde bulunmuşlardır. Koltukçu olarak değerlendirilen bu faaliyet, görevliler tarafından önüne geçmek, vergilendirmeyi ve denetlemeyi sağlayabilmek amacıyla seyyar satıcılardan satış yapacakları yerin kiralanması zorunlu hale getirilmeye çalışılmıştır.⁴⁸

Seyyar satıcıların işledikleri suçların başında kendi yetkilerinin bulunmadığı malları satmaları gelmiştir. Yakalandıklarında çeşitli cezalara çarptırılmış olsalar da onların faaliyetlerinin tam anlamıyla ortadan kalkmasına yetmemiştir. Her ne kadar halkın gündelik ihtiyaçlarını karşıladığı çarşı ve pazarlar bulunsada dahi bu durum seyyar satıcıların sırtlarında mevsimine uygun meyve ve sebzeler ile dolu olan küfeleri ile dolaşmaktan alıkoymamış, vergiye tabi olmadıkları için ellerindeki ürünleri daha ucuza

---

⁴⁶ Kal'a, *İstanbul Külliyyatı I İstanbul Ahkam Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi II*, 145-146.

⁴⁷ Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, 143. İdeal düzen bağlamında sunulan resim bu şekilde olmakla birlikte sosyal hayattaki uygulamalara bakıldığında bu ideale ne ölçüde uyulduğu, söz konusu idealin toplumsal yaşama nasıl yansıdığı ya da yalnızca halk açısından değil, devletin bu ideali ne ölçüde benimsediği ve hayata geçirdiği hususlarının sorgulayıcı bir bakış açısıyla ele alınmasında fayda olduğu yeniden belirtilmelidir.

⁴⁸ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, 345.

satmışlardır. Bu faaliyet esnafa mensup olmayan kişiler açısından hayatta kalma ve geçimlerini sağlama çabalarının bir örneğini teşkil ederken aynı zamanda pazarcı esnafı açısından yetki alanlarının sınırlandırılması şeklinde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla İstanbul ticaretinin bu cephesinde seyyar satıcılar ve pazarcılar arasında bir rekabet oluşmuştur. Bu rekabet genelde sebzeler, meyveler ve yoğurt üzerinden meydana gelmiştir. Bu seyyar satıcıların sayı açısından kalabalık olmaları oldukça muhtemel olduğu belirtilmiştir. Ancak yine de bu satıcıların sayısı hakkında net bir bilgi yoktur. Ayrıca bir esnaf loncası içerisinde bulunmamışlardır ki kaynaklarda ve Evliya Çelebi'nin bahsettiği esnaf grupları arasında da yer almamıştır. Bir esnaf grubuna kayıtlı olmamak, bir vasfı bulunmayan ve taşradan İstanbul'a daha iyi bir gelir sağlamak amacıyla gelen kişiler tarafından tercih edilen bir iş kolu olmasına olanak sağlamıştır. Seyyar satıcıların sayısı, özellikle meyve ve sebzelerin bol olduğu yaz aylarında artış göstermiştir. Sabahın erken saatlerinden itibaren, sebze ve meyvelerle doldurulmuş küfeleri ve yoğurt kaplarıyla satışa çıkan bu satıcılar, aynı zamanda ekonomik durumlarına bağlı olarak çocuklar için şekerleme, pabuç, kâse ve çeşitli kumaşlar da satmışlardır.⁴⁹

XVII. yüzyıla ait kaynaklarda, seyyar satıcıların toplumsal karışıklığa yol açtığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Seyyar satıcılara yönelik yasaklar, çarşı ve pazar dışında satış yapmalarına engel olsa da yönetim ve asayiş tarafından genellikle hoş karşılandıkları anlaşılmaktadır. Bunun başlıca nedeni, seyyar satıcıların sundukları ürünlerin sayısının sınırlı olması ve dolayısıyla toplam satışlarının büyük bir ekonomik etki yaratmaması, bu durumun da yerleşik esnafı zarara sokmamasıdır. Ayrıca, seyyar satıcıların sattığı ürünler genellikle daha düşük fiyatlarla sunulmakta, bu da halkın alışveriş tercihlerinde yerleşik esnaf yerine seyyar satıcılara yönelmesine yol açmıştır.⁵⁰

Pazarcı esnafının faaliyet alanına girenler, yalnızca farklı esnaf grupları ya da seyyar satıcılarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda askeri birliklerin de bu esnaf grubu içerisinde yer aldığı gözlemlenmiştir. Özellikle bazı askeri birlikler, örneğin cebeci, topçu, acemi oğlanları, yeniçeri ve diğer askeri sınıflardan kişiler, çeşitli esnaf gruplarına katılarak ticaret yapmaya başlamıştır. Bu durum, merkez tarafından engellenmeye çalışılmış ve konuya ilişkin çeşitli düzenlemeler getirilmiştir.⁵¹ Ancak, XVII. yüzyıldan

---

⁴⁹ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, C. 2, 47-48.

⁵⁰ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, C. 2, 48.

⁵¹ Mehmet Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2014): 142.

itibaren asker sınıfına ait kişilerin esnaf gruplarındaki faaliyetlerinin daha belirgin hale geldiği ve bu faaliyetlerin sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, pazarcı esnafı içinde asker sınıfının varlığı ve narh düzenlemelerine aykırı hareket etmeleri söz konusu olmuştur. Askerlerin pazarcılık yapmalarının engellenmesi amacıyla, bu gruba yönelik çeşitli uyarılar yapılmış ve askerlerin esnaf faaliyetlerinden uzak durmaları gerektiği vurgulanmıştır.⁵²

Pazarcı esnafı bağlamında, çeşitli askerî grupların bu esnaf sınıfı içerisinde yer alıp almadıklarına bakıldığında, H. 1027/M. 1618 tarihli bir hüküm dikkat çekmektedir. Bu hükümde, bazı askerî sınıf mensuplarının bakkal ve pazarcılık yaptığı; bu kişiler arasında narh uygulamasının geçerli olmadığı ve bu nedenle defalarca uyarıldıkları ifade edilmektedir. Ancak askeri sınıfa mensup kişilerin bu uyarılara itibar etmedikleri, bu durumun narh sisteminde ciddi karışıklıklara yol açtığı belirtilmiştir. Bunun üzerine, söz konusu kişilerin bakkallık ve pazarcılık yapmalarının yasaklanması ve bu faaliyetlerden menedilmeleri yönünde bir hüküm yayımlanmıştır.⁵³ Bu hükmün yansırı XVII. ve XVIII. yüzyılda İstanbul'un pazarcı esnafının kimlerden oluştuğuna, nerede bulunduklarına ve nizamlarının ne olduğuna dair bilgi sunan birincil kaynaklarda⁵⁴ beşe gibi askeri unvanlara sahip kimselerin, bu esnaf grubu içerisinde yer aldığını göstermektedir.⁵⁵

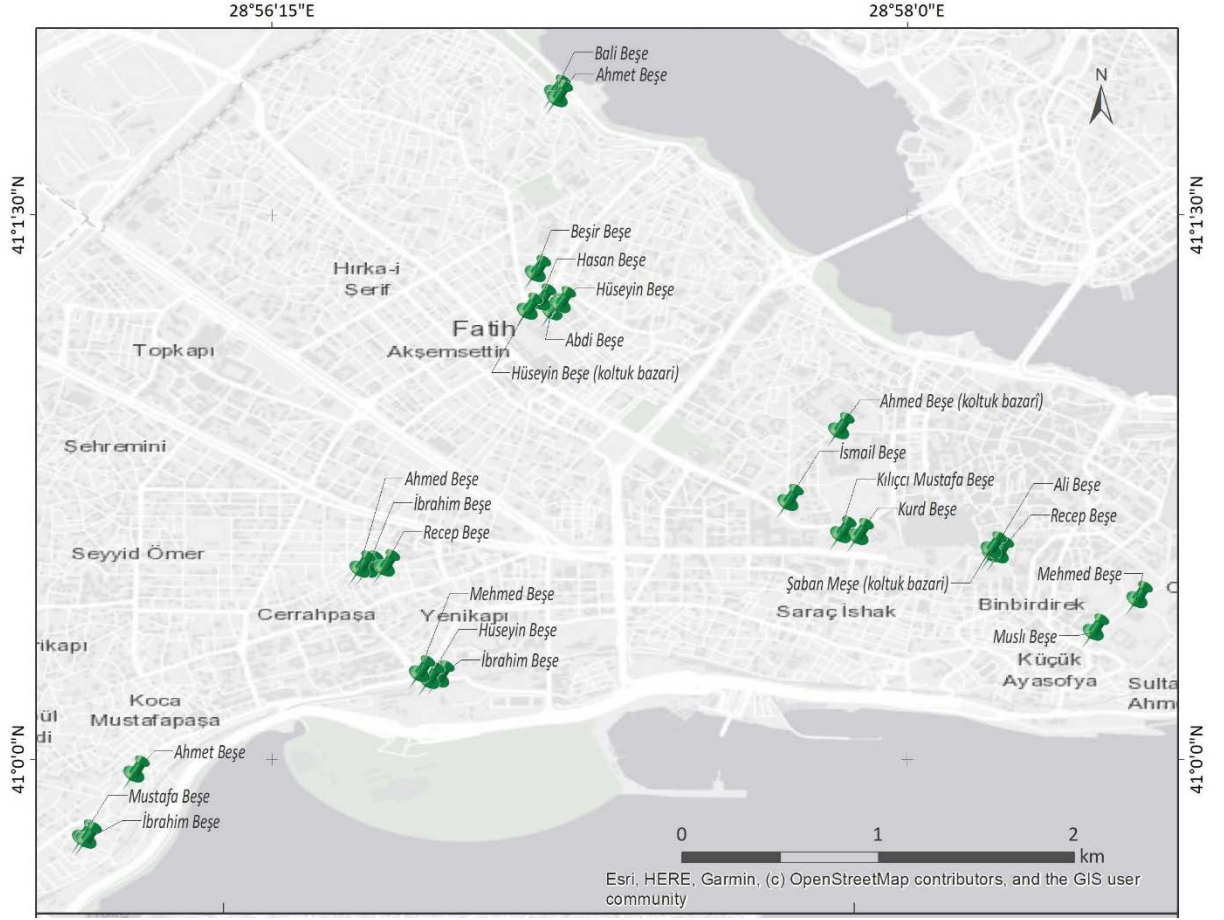
⁵² Osmanlı Devleti için temel sorun, gerileme paradigmasından hareketle öne sürülen, askeri birliklerin ticaret ve zanaat ile ilgilenmeleri olmayıp aksine askeri kimliklerinden güç alarak esnaf ve pazar nizamını bozmaları ve esnaf mensuplarıyla aynı şartlar altında çalışmalarıdır. Detaylı bilgi için bkz. Abdülmennan Altıntaş, "İstanbul Loncaları ve Yeniçeriler: Kayıkçı Esnafı Üzerine Bir Deneme (1677-1752)," *Payitaht Yeniçerileri: Padişahın "Asi" Kulları, 1700-1826* içinde, ed. Aysel Yıldız, Yannis Spyropoulos, Mehmet Mert Sunar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2022), 133-137; BOA. MD., 82/367.

⁵³ "Mahmiyye-i mezbûrede ba'zı ehl-i sefer askerî tâifesi bâzârcılık u bakkâllık idüb mâbeynlerinde narh cârî olmayub nice def'a şer '-i şerîf tarafından tenbîh ü te'kîd olundukda itâ'at itmemele narh husûsına küllî ihtilâl geldiği istimâ' olunmağın, ehl-i sefer askerî tâ'ifesi min-ba'd bakkâllık u bâzârcılık itmeyüb men'u def ' bâbında fermân-ı âlî-sânûm sâdır olmuştur. Buyurdum ki: Vusûl buldukda, bu bâbda sâdır olan emrüm mücebince amel idüp dahı min-ba'd ehl-i sefer askerî tâ'yifesinden bir ferde bakkâllık u bâzârcılık itdürmeyüp men'u def'eyleyesin." BOA. MD. 82/367. Bkz. Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler," 142.

⁵⁴ Demirtaş haz., *İstanbul Esnaf Defterleri 1093/1682, İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H.1138-1151/M.1726-1738)*.

⁵⁵ Güncel literatür, beşe unvanının doğrudan yeniçerilerle özdeşleştirilmesinin kapsamlı bir değerlendirme olmadığı ortaya koymaktadır. Bu unvanların yeniçeriler tarafından yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmekle birlikte, her durumda yeniçeri mensubiyetini ifade etmedikleri anlaşılmaktadır. Zira, diğer askeri birlikler de bu unvanları sıklıkla kullanmışlardır. Ayrıca, bu unvanların yalnızca askeri birliklere ait olmadığını, aynı zamanda yerelleşmiş bir unvan olarak çeşitli esnaf gruplarına mensup kişiler tarafından da kullanıldığını belirten çalışmalar mevcuttur. Dolayısıyla iç içe geçmiş bir yapı bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Turan Açık, "Beşe Unvanı

Harita 2. H. 1093/M. 1682 Tarihli İstanbul Esnaf Defterinde Beşe Unvanı ile Kaydedilen Pazarcı Esnafı⁵⁶

Hakkında,” Tarih Dergisi 65 (2015): 37-64.; Aysel Yıldız, Yannis Spyropoulos, Mehmet Mert Sunar ed., *Payitaht Yeniçerileri: Padişahın “Asi” Kulları, 1700-1826* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2022); Yi, 17. Yüzyıl İstanbul’undan Lonca Dinamikleri, 153-170.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, bu tezde yer alan bu bölümde, beşe unvanını doğrudan yeniçerilerle ilişkilendirme düşüncesinden kaçınılmıştır. Bu unvanlarla pazarcı esnafı arasında yer alan kişiler, yeniçeri veya başka askeri birliklere mensup olabilirler. Bunun yanı sıra beşe unvanı çatısı altına girip askeri bir yanı da olmayabilir. Elde edilen kaynaklarda doğrudan “yeniçeri” ya da “yeniçeri bölüğüne mensup” ifadeleri yer almadığı için bu bölümde genel anlamda askeri birliklerin veya herhangi bir askeri birliğe sahip olmayan ama beşe olarak kaydedilen kimselerin pazarcı esnafı içinde yer aldıkları yönünde bir değerlendirme yapılmıştır.

⁵⁶ Demirtaş haz., *İstanbul Esnaf Defterleri 1093/1682*, 109-125.

Tablo 3. İstanbul Mahkemesinde (H. 1138-1151/M. 1726-1738) Beşe Unvanı İle Kaydedilmiş Pazarcılar⁵⁷

H. 11138/M.1726 tarihli 24 Numaralı Kadı Siciline Göre İstanbul, Galata, Tophane, Eyüp, Kasımpaşa ve Üsküdar'da Bulunan Beşe Unvanı ile Kaydedilmiş Pazarcıların İsimleri	Bulundukları Mahaller
İbrahim Beşe	Çeyrek-i Hamis
Mustafa Beşe	Çeyrek-i Sadis
Ali Beşe	Çeyrek-i Sadis
Çeyrekbaşı Veli Beşe	Çeyrek-i Tâsi
Cafer Beşe	Çeyrek-i Tâsi
Osman Beşe	Çeyrek-i Tâsi
Hüseyin Beşe	Çeyrek-i Tâsi
Musa Beşe	Çeyrek-i Hâdî Aşer
Bekir Beşe	Çeyrek-i Sâni Aşer
Hasan Beşe	Çeyrek-i Sâni Aşer
Çeyrekbaşı Çorbacı Veli Beşe	Çeyrek-i Hâmis Aşer
Veli Beşe	Çeyrek-i Hâmis Aşer
Çeyrekbaşı Mahmud Beşe	Çeyrek-i Sâdis Aşer
Ömer Beşe	Çeyrek-i Sâdis Aşer
Süleyman Beşe	Çeyrek-i Sâdis Aşer
Nasûh Beşe	Çeyrek-i Sâdis Aşer
Çeyrekbaşı Mustafa Beşe	Çeyrek-i Sâbi Aşer
Osman Beşe	Çeyrek-i Sâmin Aşer;
Hasan Beşe	Çeyrek-i Sâmin Aşer;
Ömer Beşe	Çeyrek-i Sâmin Aşer;
Veli Beşe	Çeyrek-i Sâmin Aşer;
Veli Beşe	Çeyrek-i İşrîn
Çeyrekbaşı Ramazan Beşe	Çeyrek-i Tâsi Aşer
Azebkapısı'nda Mehmed Beşe	Galata
Mehmed Beşe	Tophane
Hamza Beşe	Eyüp
Topçu Hüseyin Beşe*	Kasımpaşa
Mehmed Beşe	Üsküdar
Veli oğlu Mustafa Beşe	Üsküdar
Ahmed Beşe	Üsküdar
Ali Beşe	Üsküdar
İbrahim Beşe	Üsküdar

⁵⁷ İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H.1138-1151/M.1726-1738), 177-187.

Anlaşılan o ki, XVII. ve XVIII. yüzyıla ait veriler, İstanbul'un çeşitli bölgelerinde bu unvanlara sahip kişilerin pazarcı esnafı içerisinde bulunduklarını ortaya koymaktadır. Bunun ötesinde iki döneme ait veriler, aslında askeri birlikler ile pazarcı esnaf grubu arasında bir kaynaşmanın yaşandığını, söz konusu kişilerin bu esnaf grubunun bir parçası olarak değerlendirildiğini açıkça göstermektedir.

Pazarcı esnafının faaliyet alanına doğrudan müdahale veya tekel koruma ihtiyacı olarak görülmesi de uğradıkları olay, tekel ihlali bağlamında değerlendirilebileceğinden bu başlık kapsamında verilebilecek son örnek, muhtesiplerin gerçekleştirmiş olduğu usulsüzlüktür. Narhların denetimi ve çeşitli esnaf gruplarının gözetiminden görevli olan muhtesipler, zaman zaman bu görevlerini kötüye kullanmakla suçlanarak esnaf grupları tarafından şikâyet konusu olmuşlardır. Nitekim pazarcılar, muhtesibin gerçekleştirdiği denetimler sırasında ürünlerin eşit bir şekilde esnaf grupları arasında dağıtılmadığını, terazi getiren kişilere pazarcılardan akçe ve her meyveden birer mendil miktarında alarak onlara verildiğini belirtmiştir. Yaşanan bu olay, pazarcılar nezdinde adaletsizlik ve ekonomik zarara neden olduğu şeklinde değerlendirilerek meyve fiyatları yeniden araştırılmış ve bu araştırma neticesinde tüm meyvelerin kanuna ve ihtisaba aykırı olduğu fark edilmiştir. Bu yüzden yeniden tüm meyvelere narh konulmuştur.⁵⁸

4.4. Narh, Ölçü ve Kalitede Pazarcı Esnafının İhlalleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesiyle birlikte, İstanbul gibi büyük şehirlerin nüfusu artmış ve temel gıda ürünlerinin tüketimi de önemli ölçüde yükselmiştir. Devlet, gıda fiyatlarının makul seviyelerde tutulmasına özen göstermiş ve bu bağlamda XV. yüzyılda fiyatların üst sınırını belirleyen narh sistemini geliştirmiştir. Narh uygulamasının bir diğer amacı ise piyasa rekabetinin düzenlenmesidir. Zira narhın belirlenmesi için sadece tüketici grupları değil, esnaf kesimleri de hammadde ve ürünleri için narhın uygulanmasını talep edebilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu için büyük önem taşıyan bu uygulama, narhın tespitinde titiz bir yaklaşım benimsenmesine yol açmıştır.⁵⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun narh sistemi, arz ve talep koşullarına dayalı olarak tekelleci eğilimleri ortadan kaldırmayı amaçlayan bir düzenleme biçimi olarak

---

⁵⁸ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 2, 194-200.

⁵⁹ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı," *Osmanlı Devleti Tarihi II* içinde, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: Zaman Yayınları, 1999), 562.

şekillenmiştir. Bu çerçevede, ihtisab denetiminin en önemli unsurları, narh koyma ve bu koyulan narhın uygulanması olmuştur. Genel olarak, narh konulmadan ürün satışının yapılması yasaklanmış olup piyasadaki bazı ürünler narha tabi tutulmuştur. Merkezi otorite, muhtesib ve kol oğlanlarının alışverişi denetlemesini sağlamıştır.⁶⁰

İstanbul pazarlarında narh denetiminin ne kadar sıkı olduğu ve esnafın belirlenen fiyatlara ne ölçüde riayet ettiği konusu, netlikten uzak bir mesele olarak kalmaktadır. Kol oğlanları, 15 vergi koluna ayrılmış bölgelerdeki dükkanlardan yevmiye-i dekâkin almış olsalar da pazar esnafının her alışverişini belirlenen narha uygun şekilde gerçekleştirdiğini söylemek oldukça zor görünmektedir. Çünkü belgeler, pazar esnafının yalnızca kol oğlanlarının denetimi altında olduğu zamanlarda sabit fiyatlara riayet ettiğini, denetim dışında ise ürünlerini daha yüksek fiyatlarla sattığını ve bu nedenle çeşitli cezalarla karşılaştıklarını göstermektedir.⁶¹ Bu durum, esnafın narhın uygulanmasına her zaman tam olarak uymadığını ve uygulamanın zaman zaman denetim eksikliklerinden kaynaklanan zorluklarla karşılaştığını ortaya koymaktadır. Narh ihlaline ve akabinde işlenen suça karşılık verilen cezaya örnek olarak; H. 1134/M. 1722 yılında Seddülbahr Kalesi'nin bekçisi Ali tarafından yazılan arzda, Çarşamba Pazarında sattığı simidin dirhemi eksik tutan esnafın, Seddülbahr Kalesi'nde kalebendilik cezasına çarptırıldığı gösterilebilir.

“Ma'rûz-ı kullarıdır ki;

Dersâdet'de Cıharşenbe bâzârında Simitçi Hasan nâm şahıs dört paraelik simide on beş dirhem noksaniyla ibâdullaha bey'a ictisâr etmekle li eclî't-te'dîb Seddülbahr Kal'ası'na nefy ve kal'a-bend olunmak bâbında sudûr buyrulan bir kıt'a emr-i 'âlî ve mahbûs-ı merkûm kapu kethüdâsı mübâşeretîyle tarafımızdan lede'l-vürûd ve emr ü ferman buyrulduğu vech üzere kal'a-i merkûmeye vaz' ve muhkem haps olunub bilâ-ferman ıtlakından ve bir takrîb firâr itmemesine ihtimâm [u] dikkat olunacağı beyanıyla pâye-i serîr-i 'a'laya 'arz olundu. Bâkî' el- emr li hazret-i men lehü'l emrindir.⁶²

Narh kuralları her zaman titizlikle uygulanmamıştır. Örneğin, bazı ürünlerin fiyatları, devletin denetim ve gözetimi dışında, esnaf grupları arasındaki anlaşmalarla belirlenmiştir. Ancak narha uymak, ahlaki bir meşruiyet aracı olarak kabul edildiğinden, esnaf grupları kendilerini, devlet görevlilerine narha uygun şekilde ürün satan ve vergilerini ödeyen kişiler olarak tanıtmaya eğiliminde olmuşlardır. Halk açısından ise narh dışında fiyatlarla ürün satan pazar esnafına karşı olumsuz bir tutum sergilenmiştir. Resmi fiyatlar belirlendikten sonra devlet narhın uygulanması konusunda katı bir tavır

⁶⁰ Yi, 17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri, 207-208.

⁶¹ Yi, 17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri, 208-210.

⁶² BOA. C. ZB. 3/119.

sergilemiş ve bu kurallara uyulması sağlanmaya çalışılmıştır. Esnaf grupları, devletin belirlediği fiyatlardan memnun kalmadıklarında, fiyatların değişmesini talep etmek yerine, genellikle muhtesibin denetiminden kaçmayı tercih etmiş veya lonca içinde kalarak iş yapmanın daha kârlı yollarını aramışlardır. Ayrıca, zaman zaman pazar esnafının, muhtesibin denetiminde belirli durumları göz ardı etmesi için rüşvet verdiği de görülmüştür.⁶³

Ekmek, buğday, un gibi temel gıda ihtiyaçlarının başı çektiği resmi makamlar tarafından belirlenen narh, bir ürüne uygulanan azami fiyat olarak değerlendirilmiştir. Narh sisteminin Osmanlı ticari düzeninde; esnaf gruplarının stokçuluk faaliyetleri, fazla ücret talebi ve halkın zarara uğraması gibi davranışlarının önüne geçmek için ortaya çıkmıştır. Narh tespit edilirken ürünün fiyatına etki eden tüm faktörler göz önünde bulundurulmuş, zam yapılması gerekli görüldüğü zaman yeniden narh belirlenmiştir. Tespit edilen narh fiyatlarının uygulanması hususunda devlet ehemmiyet göstermiş olsa da narha riayet etmeyen esnaf her zaman olmuştur. Özellikle gıda ürünlerinin hizmetini sağlayan esnaf grupları arasında fiyat ihlali, narh ve kalite konusunda ihlal yaygın bir şekilde görülmüştür. Bu bağlamda pazarcı esnafı da bu ihlali gerçekleştiren esnaf gruplarındandır. Pazarcıların narhı ihlal etmelerindeki bir örnek hileli ölçü ve tartı aletleri kullanmasıdır. Çünkü merkezi otorite, kantar ile diğer tartı ve ölçü aletlerinin nizamına uygun olmasına önem vermiş esnafı denetlerken görevlilerin en çok dikkat etmeleri gereken hususların başında gelmiştir. Ancak sicilde belirtildiği üzere pazarcıların nizamlarında “mîr damgalı tunç okka ve dirhemden mâ’adâ demir okka ve dirhem isti’mal”⁶⁴ etmeleri hileli tartı aleti kullanarak narh ihlalinin yaşandığını göstermektedir. Aynı şekilde pazarcı esnafının mevcut fiyatı ihlal ederek ürünleri daha yüksek fiyata satmaları işlemiş oldukları bir diğer suç olarak belirtilmiştir.⁶⁵ Hatta pazarcılar, yaratılış olarak insafsız bir zümre olarak nitelendirilmiş ve narh harici yüksek bir fiyattan bir ürünün satılmasının halkı güç durumda bıraktığından dolayı narhtan ziyade satmamaları

---

⁶³ Yi, *17. Yüzyıl İstanbul’unda Lonca Dinamikleri*, 210-213.

⁶⁴ İMŞSA. İK-24, vr. 30b-2. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738)*, 177. Pazarcı esnafının ağırlık ölçülerini kullanımı konusunda yapılan okumalar neticesinde, birtakım ihlallerde bulundukları anlaşılmaktadır. Bölümün kapsadığı yüzyıl gereği metin içerisinde yer verilmesi de 1565 yılına ait bir emirde pazarcıların ağırlık ölçülerine riayet etmeyerek fiyatlara uymadıkları ve bu durumun hem çarşı esnafını hem de halkı zor durumda bıraktığı ifade edilmiştir. Bkz. Çiftçi, “Osmanlı’da Meyve Alım Satımı: Mekânlar, Görevliler, Vergiler ve Standartlar,” 463.

⁶⁵ Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, 116.

gerektiği ifade edilerek aksi durumda bunu yapan esnafın uzak yerlere sürgün edileceği İstanbul kadısına bildirilmiştir.⁶⁶

H. 1091/M. 1681 yılına ait ihtisaba dair oluşturulan kanunlarda pazarcı esnafının uyması gereken bir kanun şöyle yer almıştır:

“Ve dahi yaş ve kuru fevâkih ve sâir me’kûlât üzüm ve incir gibi ve onun emsâli onu on bir akça üzerine satıla. Bir defa yaş yemişe narh olunduktan sonra bitirüp çürüdü deyü tekrar gelüp narh talep etmeyeler. Tayin olunan narh üzre satarlar. Tekrar narh vermeyeler. Ve müşteri elünde tura bilinüp tutulup eksigi talep olunan kişinin günahını setr için ben şuna aldım dediğine itibar olunmaya. Tartıp tahkik olunup eksigi olacak satanın hakkında geline. T’azir olına. Ve yükle yemiş ki hadâyıktan gelir. Bozulma olmaya. Ağzı niçe ise aşağısı dahi öyle ola. Ve kavun ve karpuz ve hıyar görüle ve bunların emsali yemiş dahi görüle. Karışdırma olmaya. Ve pazar yerinden gayri yerde bey eylemeyeler. Ve eğer iktibal ederler ise muhtesib tutub siyâset ede.”⁶⁷

Görülmektedir ki, Osmanlı İstanbul’unda taşradan gelen her türlü meyve, şehirdeki pazarlarda alınıp satılacak bir ürün olarak kabul edilmiştir. Şehirli nüfus ile pazarcı esnafı, dışarıdan gelen bu ürünleri ihtiyaçları doğrultusunda temin etmiş ve halka sunmuşlardır. Ancak zamanla, bu durumun pazarcı esnafının lehine, şehir halkının aleyhine değiştiği gözlemlenmiştir. Çünkü pazarcılar, aralarındaki anlaşmalarla, meyveleri henüz pazara ulaşmadan satın alıp kendi belirledikleri fiyatlar üzerinden satma yoluna gitmişlerdir. Kanunnamede, belirlenen fiyat üzerinden satış yapılması gerektiği, yeniden narh verilmemesi gerektiği ve taze meyvelerin bozulmadan satılması gerektiği açıkça ifade edilmiştir. Bu bağlamda, meyvenin üst tarafının nasıl görünüyorsa, alt tarafının da aynı şekilde olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca kavun, karpuz, salatalık gibi ürünlerin birbirine karışmaması gerektiği belirtilmiş ve bu tür yemiş olarak sınıflandırılması gerektiği ortaya konulmuştur. Pazar dışında satış yapılmaması gerektiği de bir diğer önemli husustur; eğer satış pazar dışında gerçekleştirilirse muhtesib tarafından denetlenerek gerekli yaptırımların uygulanacağı ifade edilmiştir. Belirtilen ifadelerin her biri ticaretin düzgün ve nizama uygun bir şekilde yapılmasını sağlamak amacıyla olup pazarcıların narh hususunda ihlal yaptıklarını göstermektedir. Nitekim 1594 tarihine ait bir hükümde de bu durum ortaya konmuştur. İstanbul’a gelen meyvelerin, pazarcılar tarafından narh dışı bir fiyattan satıldığı ve meyvelerin iskeleye ulaşmadan gemilerden alarak dükkanlara götürüldüğü belirtilmiştir. Bu yüzden gelen gemilerin ihtisab iskelelerine yanaşmaları, pazarbaşı gelmeden meyvelerin çıkarılmaması

⁶⁶ Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da Yerel Yönetim İhtisab Müessesesi*, (İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1987), 88-89.

⁶⁷ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995) C. 1, 393.

ve meyvelerin narh haricinde bir fiyattan satılmaması gerektiği vurgulanarak aksi halde gerekli işlemlerin yapılması yönünde ferman buyrulmuştur.⁶⁸

Osmanlı yönetimi, bu tür olumsuzlukların önüne geçmek amacıyla pazar düzenlemelerine büyük bir önem vermiştir. Pazar fiyatlarının denetimi, gıda güvenliğinin sağlanması ve tüketicilerin haklarının korunması adına muhtesibin rolü kritik bir hal almıştır. Muhtesib, pazarlara gelen her ürünün, özellikle de meyvenin taze ve olgun olmasını kontrol etmiş, ürünlerin kalitesinin düşmemesi için özen göstermiştir.⁶⁹ Osmanlı esnafının işlediği ihlaller arasında ürünün kalitesini düşürmek yer almaktadır. Her meslek grubunda görülmekle birlikte çoğunlukla gıda ürünlerinin ticaretini yapan esnaf gruplarında yaygın bir şekilde görülmüştür.⁷⁰ Kalite konusunda ihlal yapan esnaflardan biri de pazarcılar olmuştur. Pazarcıların, meyveleri olgunlaşmamış bir halde toplayıp ham olarak pazarlarda halka sunmalarına devlet sert bir şekilde karşı çıkmış bu işi yapanlara ceza uygulamıştır. Zira kaynaklar, pazarcı esnafının sıkı denetimlere rağmen çeşitli hileli yöntemlere başvurduklarını ortaya koymaktadır.⁷¹

Osmanlı Devleti, fiyat istikrarını sağlamayı iktisadi hayatında ön planda tutmuştur. Bu bağlamda tekelci eğilimler engellenmeye çalışılmış, ürünler piyasaya gelmeden alması, depolanması veya pazara azar azar gönderilmesi yasaklatılmış, esnaf

---

⁶⁸ BOA. MD. 71/325.; Ayşegül Acar, “71 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi (s. 128-277).” (Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2025).

Çalışmanın zaman kapsamı ve ele aldığı şehir itibarıyla metinde yer verilmemiş olsa da 1502 tarihli Bursa’ya ait bir kanunnamede, pazarcıların bir süredir meyve satışlarında narh dışında kendi belirledikleri fiyatları uyguladıklarına dair bir ihlal yer almıştır. Bu durum yetkililer tarafından araştırılarak meyvelere yeniden narh verilmesi ile sonuçlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz.

“Ve bazarcılar dahi ihzar olunub ehl-i hibresinden ve sair şehir halkından fevaki cinsinden kanun-ı kadim istifsar olundukda ayıtdılar ki: Evailde bazar yerine her cins meyve gelse şehirlü ve bazarcı olsun her kişi müradınca alurdu. Dört beş yıl var ola bazarcılar ittifak idüb şehre gelen fevakihi ve etraf-ı şehirde olan bağ ve bağçe ve bostanları yerlü yerinde götürü tutub alub meyvelerin dükkâna getirüb zabt itdikden sonra muhtesib ittifakıyla her birine bir narh olunub getirüb muhkem sicillata kayd itdirürler. Amma taşrada kendüler müradlarınca satub muhtesible bitürüşürler didiler. Bu halkın sözleri sahih ve sıhhati ma’lum olmağçün sicillâta nazar olandı ve imtihan içün pazardan bazı fevakihi getürdülüb görüldi. Halkın didiklerine muvafık olıcak bazarcılara sual olunub niyçün eksük satarsız dinildi. Muhtesib hazır iken yüzine karşı bunların marifetiyle sataruz didiler. Öyle olsa muhtesibe bu halkın didikleri malum oldu cemi bu halkın didikleri vakı imiş niyçün gözlemezsiz eksük satılanı hod gözlemek hidmetinüdir didikde evvel ben bi-haberin deyü inkar idüb sonra yine ol meclisde ben de geldim şöyle buldum ya beğlik akçayı ne yerden virsem gerekdir didi. Ve katibi ve kethudası dahi bile eksük satarlar deyü itiraf itdiler...” Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 2, 194.

⁶⁹ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi: Osmanlılarda Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat* (İstanbul: Zafer Yayınları, 1987), 109-112.

⁷⁰ Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, 204.

⁷¹ Çiftçi, “Osmanlı’da Meyve Alım Satımı: Mekânlar, Görevliler, Vergiler ve Standartlar,” 465.

gruplarının tespit edilen fiyat üzerinden ürünlerin satılacağına dair fetvalar da bulunmuştur. Pazarcı esnafının da bu bağlamda yapmış olduğu hile kavun ve karpuz başta olmak üzere birtakım meyveleri, dört beş yıldır toptan alıp depolayarak pazara azar azar göndermeye başlamış olmalarıdır. Bu durum, halkın mağduriyet yaşamasına neden olmuştur.⁷²

4.5. Pazarcı Esnafının Faaliyet Alanı İhlali

Her ne kadar pazarcı esnafı, farklı esnaf kolları tarafından alanına müdahil olunmasından şikayetçi olsa da kendileri de başka esnaf gruplarının arasına karışmış, nizama aykırı hareket etmiştir. Nizamları başta olmak üzere çalışmada kullanılan mahkeme ve arşiv kayıtlarından hareketle taze meyve satmakla özdeşleşen pazarcı esnafının zaman zaman sebze sattıkları görülmüş ve bu durumu mevcut düzeni ihlal etmek olarak değerlendirilmiştir. Zira şehrin sebze ihtiyacı sebze esnafı tarafından karşılanmıştır.⁷³ H. 1097/M. 1685 yılına ait bir mahkeme kaydı, kadimden beri sebzeçilerin; kabak, patlıcan, kıvrık, kelem (lahana), isfenah, şalgam, havuç, turp, taze sarımsak, bağ yaprağı, hıyar, marul, tere ve tarhun sebzelerini sattıkları belirtilmiş ve pazarcı esnafının alıp satmaması hakkında merkezden emir gönderilmiştir. Ancak emir sebzeçileri lehine olmasına rağmen pazarcıların bazıları bu ürünleri satmaya devam etmişlerdir. Bu yüzden pazarcı esnafı ile bir antlaşma yapılmıştır:

“Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Kostantiniyye el-mahmiyye'de sebzeçiler hırfetinin hâlâ kethüdâları olan Ramazan Çelebi b. Ahmed ve yiğitbaşları diğer Ramazan b. Abdullah ve ihtiyârlarından Şaban b. Mehmed ve Oruc Beşe b. Sinan ve Ebûbekir Beşe b. Mehmed ve es-Seyyid Ahmed Çelebi b. Mustafa nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde mahmiye-i mezbûrede pazarcılar tâifesinden pazarbaşı Ahmed Ağa b. Ali ve Hasan Bey b. Şaban ve Nasuh Beşe b. Şaban ve Ahmed Yazıcı b. Mehmed ve Hanefi Bölükbaşı b. Abdullah nâm kimesneler mahzarlarında her biri takrîr-i kelâm ve ta'bîr anî'l-merâm edip kadîmden alıp dükkânlarımızda sattığımız kabak ve bazincan ve kıvrık ve kelem ve isfenah ve şalgam ve havuç ve turp ve tâze soğan ve sarımsak ve bağ yaprağı ve hıyar ve marul ve tere ve tarhun ve kerefs [kereviz] ve sebzevât makûlesini pazarcı tâifesi ve koltukçular alıp satmayalar deyû kîbel-i saltanat-ı aliyyeden yedimizde emr-i şerîf ihsân olunup hüccetimiz dahi var iken mücebinece ba'zıları memnû' olmayıp bizim metâ'ımızı alıp satmalarıyla ba'de'l-yevm pazarcı tâifesi ve koltukçular yedimizde olan hüccet-i münîfe ve emr-i hümayûna muhâlif zikr olunan metâ'ımızı ve sebzevât makûlesini alıp satmamak üze mezbûrlar ile

⁷² Ömer Lütfi Barkan, “Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar II,” *Tarih Vesikaları* 7 (1942): 21.

⁷³ Sebzeçi esnafına tahsis edilmiş nizama bakıldığında İstanbul'a gelen sebzelerin (kabak, patlıcan, lahana, ısfenah, şalgam, havuç, turp, kereviz, turşu yaprağı, fasulye, enginar, pancar, frenk patlıcanı, semizotu, maydanoz, bamya, karnabahar, bal kabağı, taze soğan, sarımsak, pırasa, pancar, semizotu vs.) satışının sebzeçi esnafına ait olduğu görülmektedir. Sebzeçi esnafının alım-satım, tevzi ve narh nizamı hakkında detaylı bilgi için bkz. Kal'a, *İstanbul Külliyyatı I İstanbul Ahkam Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi*, C. 1, 52., 122-125., 158. 203., 222., C. 2, 230-231., 260-261. Özellikle manav ve bakkal esnafının sebzeçi esnafının alanına müdahil olmamaları gerektiği yönünde hükümler bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Kal'a haz., *İstanbul Külliyyatı VIII: İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları II*, 125., 126., 210.

beynimizde kavl ve ittifâk ve ahd ü mîsâk eyledik dediklerinde gıbbe't-tasdikî's-şifâhî işbu vesîka-i enîka hıfzan li'l-makâl bi't-taleb ketb olunup yedlerine def' ve i'tâ olundu.”⁷⁴

Söz konusu anlaşma, sebzeciler esnafının kethüdâları ile pazarcı esnafının pazarbaşıları arasında yapılmıştır. Sebzeciler, geçmişten itibaren dükkânlarında sattıkları çeşitli sebzelerin (kabak, patlıcan, şalgam, havuç, turp, taze soğan, sarımsak, hıyar, marul...), pazarcılar ve koltukçular tarafından satılmaması gerektiğini kendilerinde bulunan emr-i şerifi delil göstererek vurgulamışlardır. Sebzecilerin ellerinde bu konu hakkında merkezden gönderilmiş emir bulunmasına rağmen pazarcılar ve koltukçular bu ürünleri satmaya devam etmişlerdir. Bu durum üzerine, sebzeciler ile pazarcılar ve koltukçular arasında, pazarcı ve koltukçuların belirtilen sebzeleri alıp satmamaları hususunda bir anlaşma sağlanmıştır.⁷⁵

Pazarcıların alanlarına dahil olduğu tespit edilen bir diğer esnaf grubu, muytâb taifesidir. Muytâb, kıl dokuyan, kıldan çul ve yem torbası ve benzeri eşya yapan dokumacı esnaf grubudur. Bu taifenin nizamına bakıldığında, heybe, pâybend, köstek gibi ürünlerin alım ve satımının kendilerine tahsis edildiği görülmektedir. Ancak H. 1199/ M. 1785 yılına ait ilgili hükümde, Bitpazarı ahalisinin ve birtakım esnaf gruplarının (bakkal, çömlekçi, sabuncu ve attâr) muytâb taifesine tahsis edilen ürünleri satışa sundukları görülmektedir. Bu durum, muytâb taifesi arasında hem karışıklığın yaşanmasına hem de kazançlarının haksız bir şekilde zarar görmesine neden olmuştur.⁷⁶ Muytâb taifesinin faaliyetlerine karşı söz konusu esnaf gruplarının yaptıkları müdahalenin önüne geçilmesi bildirilmiştir.⁷⁷ Muytâb taifesinin faaliyet alanına müdahale eden bir diğer esnaf grubu ise pazarcılardır.⁷⁸ Bu hüküm örneği, pazarcı esnafının ihlalde bulunduğu esnaf grubunu

⁷⁴ İMŞSA. *Bab Mahkemesi*-46, vr. 107a-3. *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil* (H. 1096-1097/M. 1685-1686), 516-517.

⁷⁵ Bu örnek, sebzecilerin pazarcılarla yaşadığı ilk ihtilaf değildir. 1502 yılına ait kanunnamede, kabak, havuç gibi ürünlerin uzun zamandır sebzecilerin sattığını ancak son zamanlarda pazarcıların da bu ürünleri sebzecilerle birlikte sattığı belirtilmiştir. Bu durum, sebzecilerin mağduriyet yaşamasına ve onların daha yüksek fiyatlarla alıp satmalarına yol açmıştır. Yalnızca sebzecilerin bu ürünleri satması gerektiği yeniden vurgulanmıştır. Bkz. Barkan, “Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar II,” 23.

⁷⁶ Hükümde muytâb esnafının yaşadığı “mağduriyeti” ifade etmek amacıyla şu terim yer almaktadır: “...beynlerinde ihtilâle bais ve kâr u kisblerine gadr eyledüklerin...”

⁷⁷ Kal’a haz., *İstanbul Ahkam Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi II*, 346.

⁷⁸ Hükümde bâzârcı/pazarcı teriminin kullanılması çalışmamda odaklandığım taze meyve satan pazarcı esnafını mı kastetmektedir sorusunu gündeme getirmiştir. Buna karşın, bakkal ve attâr gibi gıda ürünleriyle ilişkilendirilen esnaf gruplarının da ilgili müdahale kapsamında yer alması, bâzârcı ifadesinin, çalışmamda ele alınan taze meyve satan esnaf topluluğunu kapsadığı yönündeki değerlendirmeyi desteklemekte ve bu grubun söz konusu hükümde yer aldığı sonucuna ulaşılmasını mümkün kılmaktadır.

göstermesinin yanı sıra kendilerinin tahmin edilenin aksine yalnızca gıda ürünleriyle ilişkili esnaf gruplarının alanlarına müdahale etmediklerini de ortaya koymaktadır. Yani pazarcı esnafı, sadece gıda satışı yapan gruplarla sınırlı kalmayıp farklı esnaf gruplarının faaliyet alanlarına da müdahale etmiştir.

4.6. Sonuç

Bu bölümde, XVII. ve XVIII. yüzyılda İstanbul'da faaliyet gösteren pazarcı esnafı incelenmiştir. Her iki yüzyıl içerisinde pazarcı esnaf grubunun sayıları, İstanbul'un hangi bölgesinde konumlandıkları hakkında H. 1093/M. 1682 tarihli tahrir kaydı ve H. 1138-1151/ M. 1726-1738 tarihli İstanbul mahkeme defterinden yararlanılmıştır. H. 1093/M. 1682 yılına ait esnaf tahriri, yiyecek ve içecek üreten esnaf gruplarına odaklanmış olup bu esnaf grupları içerisinde pazarcı esnafı da yer almıştır. Bu bağlamda, pazarcı esnafının tanımlanmasına dair ilk bulgu, bu şekilde ortaya çıkmaktadır. H. 1093/M. 1682 yılına ait esnaf tahriri kayıtları ve kayıtlarda yer alan ifadeler doğrultusunda XVII. yüzyılda, İstanbul'un hem Suriçi hem de Surdışı bölgelerinde 735 pazarcının faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Kayıtlarda, pazarcıların bazarî, koltuk bazarî, ve bazarî ma'a koltuk tabla gibi sınıflandırmalarla vergilendirildiği görülmektedir. Başvurulan bu esnaf defterinde pazarcıların ne sattığına dair bilgiye ulaşılması oldukça faydalı olabilirdi. Ancak bu eksikliğe rağmen, XVII. yüzyılda pazarcıların İstanbul'un hangi bölgelerde konumlandıkları ve dükkânları üzerinden ne kadar vergiye tabi olduklarına dair bilgilerin sunulmuş olması, bu bölüm kapsamında yanıtlanması hedeflenen sorulardan birine katkı sağlamıştır.

Bu bağlamda, aynı sorular kapsamında XVIII. yüzyılda pazarcı esnafı üzerine bir inceleme gerçekleştirildiğinde H. 1138-1151/ M. 1726-1738 tarihli İstanbul Mahkeme Defteri'nin ilgili bölümünde, İstanbul'un farklı bölgelerinde (Suriçi, Galata, Tophane, Ortaköy, Kasımpaşa, Üsküdar) bulunan pazarcıların isimleri yer almaktadır. XVII. yüzyıla dair esnaf tahrir kaydında olduğu gibi, XVIII. yüzyıl esnaf gruplarına ilişkin tutulan bu defterde de pazarcılarla ilgili olan bölümde pazarcıların hangi ürünleri sattığına dair doğrudan bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Ancak bu defterde pazarcı esnafına dair ulaşılan en kapsamlı bilgiler; pazarcı esnafının teşkilat yapısı, İstanbul'un hangi bölgelerinden faaliyet gösterdikleri ve beşe unvanı taşıyan askeri sınıfa mensup olduğu tahmin edilen kişilerin pazarcı esnaf grubu içerisinde aktif bir şekilde bulunduklarıdır. Gerek XVII. gerekse XVIII. yüzyıla dair yararlanılan bu iki kaynakta da bu mesleği icra edenlerin hem Müslüman hem de gayrimüslim olduğuna dair veriler mevcuttur. Özellikle

Ortaköy ve Balat'ta bulunan pazarcıların tamamının gayrimüslim olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca, vergi miktarının dini aidiyet dikkate alınmaksızın belirlendiği dikkate değerdir.

Bu bölüm kapsamında yanıtlanması hedeflenen bir diğer soru, pazarcı esnafının tanımı ve sosyo-ekonomik yaşam içindeki görünürlükleridir. Bu bağlamda bahsi geçen kaynaklar haricinde mahkeme kayıtları, arşiv belgeleri, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi* gibi farklı kaynaklar kullanılarak pazarcı esnafının tanımı üzerine bir inceleme yapılmıştır. Ayrıca bu soruya daha kapsamlı bir cevap bulabilmek amacıyla, pazarcı esnafının diğer esnaf gruplarıyla olan iletişimi de ele alınmıştır. Pazarcı esnafının, farklı esnaf gruplarının faaliyet alanlarına yönelik müdahaleleri ile bu esnaf gruplarının pazarcı esnafına yönelik müdahaleleri incelenmiştir. Yapılan bu incelemeler sonucunda elde edilen kayıtlar, pazarcı esnafının faaliyet alanının daha açık ve net bir biçimde belirlenmesine imkân sağlamıştır. Bu doğrultuda yararlanılan hem XVII. hem de XVIII. yüzyıla dair mahkeme kayıtları, pazarcı esnafının taze meyve satan bir esnaf grubu olarak tanımlamıştır. İncelenen dönemlerde kullanılan mahkeme kayıtlarının değindiği ortak husus; taze meyve satışının eski zamanlardan beri pazarcılara ait olduğunu vurgulamalarıdır. Mahkeme kayıtlarından çıkarılan bir diğer sonuç ise; bakkal, şerbetçi, helvacı ve kadayıfçı gibi esnaf grupları ile kimi zaman Niğdeli taifesi olarak bilinen bazı kimselerin pazarcılara mahsus taze meyveleri zorla alarak dükkanlarında ve dükkanlarının önlerinde narh dışı fiyatlarla satışa sunmalarıdır. Bu durum, pazarcı esnafı tarafından, söz konusu esnaf kolları ve bazı şahıslar tarafından faaliyet alanlarına müdahale edildiği ve mevcut düzenlerinin bozulduğu şeklinde yorumlanmış; bu çerçevede, tekellerini koruma ihtiyacıyla söz konusu müdahalelerin engellenmesine yönelik taleplerde bulunmuşlardır.

Günümüzde, “pazarcı” kavramı genellikle pazarda tezgâh açan herhangi bir kişi için kullanılmakta olsa da bu bölümde, Osmanlı yönetimi ve toplumunun, pazarcı olarak tanımladığı kitlenin bu kadar geniş bir faaliyet alanına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bölümde referans verilen kaynakların her biri, taze meyvelerin yalnızca pazarcılara ait bir ürün olarak satılması gerektiğine işaret etmektedir. Başka esnaf gruplarının taze meyve satmaları, pazarcı esnafı tarafından ihlal ve müdahale olarak değerlendirilmiş ve bu durum, mahkeme kayıtlarına yansiyarak taze meyvelerin satışının yalnızca pazarcılara ait olduğu vurgulanmıştır. Bu tanımlamaya ulaştıran en belirgin kaynak, gıda ürünlerini satan esnaf gruplarının alım-satım düzenlemelerini içeren nizamlardır. Söz konusu esnaf gruplarının nizamları, tekellerini korumaya yönelik faaliyetleri ve yaptıkları ihlaller

incelendiğinde pazarcı esnafının taze meyve satan esnaf grubu olarak değerlendirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Pazarcıların diğer esnaf gruplarına karşı gerçekleştirdiği birtakım müdahaleler de kendi faaliyetlerinin tanımlarına dair bir bilginin oluşmasını ortaya koymaktadır. Bu bölümde incelenen örneklerden biri, pazarcı esnafının sebzeçi esnafına ait olan ürünleri satmasıyla sebzeçi esnafının bu hususta kendi faaliyet alanlarına karşı bir ihlal yapıldığını belirtmiş olmasıdır. Bu örnek, iki esnaf grubu arasındaki faaliyet alanlarının sınırlarını göstermekte ve sebzeçi esnafı tarafından pazarcıların, faaliyet alanı ihlali yaptığı şeklinde yorumlanmaktadır.⁷⁹ Bunun yanı sıra pazarcı esnafının narh ve ürün kalitesi hususunda yapmış olduğu ihlallerin, taze meyveler üzerinden olduğu fark edilmektedir. Narh uygulamasına dair pazarcı esnafının gerçekleştirdiği ihlaller hususunda sunulan bilgiler, bu esnaf grubunun sosyo-ekonomik düzeyde nasıl konumlandığını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Pazarcıların, satışı kendilerine tahsis edilen ürünleri, belirli bir süre stoklamaları veya narh haricinde bir fiyata satmaları, halkı ve çarşı esnafını zor durumda bırakmıştır. Buradan hareketle pazarcılar, insafsız bir grup olarak nitelendirilmiştir. Pazarcı esnafının sosyo-ekonomik hayat içindeki konumuna dair Evliya Çelebi, bu grubu “kavgacı” bir topluluk olarak tanıtmaktadır. Evliya Çelebi’nin anlatımında pazarcılar, meyve yüklü gemilerden ürün alabilmek için birbirleriyle kavga edip birbirlerini yaralamışlardır. Bu anlatım pazarcıların, yalnızca diğer esnaf gruplarıyla faaliyet alanları bağlamında bir rekabet yaşamadıklarını aynı zamanda pazarcı esnafının kendi içinde de ürün temin etme sürecinde yoğun bir rekabet içerisinde olduğunu göstermektedir.

Sunulan tüm bu bilgiler, pazarcı esnafının faaliyet alanına ulaşma noktasında önemli bir belirleyici işlev görmüştür. Bölümün kapsamı İstanbul ile sınırlı olmakla birlikte, konu ile ilgili yapılan okumalar esnasında Bursa ve Edirne şehirlerini içeren bazı çalışmalara da rastlanmıştır; bu çalışmalarda taze meyve satışının sadece pazarcılara ait olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

---

⁷⁹ Bu noktada okuyucunun zihninde, “manav esnafı kimdir ve sebzeçi ile pazarcı esnafı arasında nasıl bir konuma sahiptir?” sorusu belirebilir. Konuya açıklık getirmek amacıyla, bölümün 45. dipnotunda manav esnafının satışını gerçekleştirdiği ürünlere yer verilmiştir. Manav esnafının faaliyet alanları incelendiğinde hem pazarcı hem de sebzeçi esnafına kıyasla daha geniş bir ürün yelpazesine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, pazarcıların satış nizamnâmelerinde yalnızca taze meyve, sebzeçi esnafınıninkinde ise yalnızca sebze yer alırken manav esnafının satış nizamnâmelerinde belirli bir ürün grubuyla sınırlı kalınmadığı, dolayısıyla tek bir ürün grubu tanımlanamayacak kadar çeşitli ürünleri bünyelerinde barındırdıkları görülmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, XVII. ve XVIII. yüzyılda Osmanlı'nın Anadolu bölgesinde kurulan hafta pazarlarının yapısı, işleyişi, kültürü ve İstanbul'daki pazarcı esnafı incelenmiştir. Amaç, hafta pazarlarının sosyo-ekonomik ve idari açıdan görünümelerini ve pazarcı esnafının kimlerden oluştuğunu, hangi toplumsal gruplara ait olduklarını, işledikleri suçları ve karşılaştıkları cezalar gibi çeşitli unsurlar üzerinden pazarcıların toplumsal konumlarını analiz etmektir. Çalışma kapsamında, hafta pazarları için Anadolu'nun çeşitli yerlerine; pazarcı esnafı içinse özellikle suriçi İstanbul'u başta olmak üzere, İstanbul'un farklı semtlerine odaklanılmıştır.

Osmanlı şehirlerinde, toplumun alışveriş ihtiyaçlarını karşılayan çeşitli isimlerle bilinen çarşılar, genellikle “sûk” veya “kapan” gibi isimlerle anılmıştır. Ancak, mevcut çarşıların, şehir halkının ve kırsal nüfusun tüm ihtiyaçlarını eksiksiz bir şekilde karşıladığına dair belirli bir kanaate varmak zordur. Özellikle kırsal alanlarda, hafta pazarlarına duyulan ihtiyaç daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁸⁰ Hafta pazarlarının kurulması için çeşitli hususların dikkate alındığı anlaşılmıştır. İlk olarak, bölge halkının temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bölge sakinleri tarafından pazarın kurulması talep edilmiş ve büyük ölçüde bu talepler doğrultusunda pazarın kurulmasına müsaade edilmiştir. Bu çalışmada yararlanılan belgelerden, bölge halkının pazarları bir gereklilik olarak gördüğünü ve pazarların bulunmayışının sosyo-ekonomik açıdan çeşitli zorluklara yol açtığı sonucu çıkarılmıştır. Kurulan haftalık pazarlar, sadece ihtiyaçların temin edildiği yerler değil, aynı zamanda halkın kendi ürünlerini satabildiği ticaret alanlarıdır. Dolayısıyla pazarın kurulması hem üretici hem de tüketici kimliği ile hareket eden toplum için çift taraflı bir önem taşımaktadır. Bu sebeplerle merkeze iletilen pazar kurulması talepleri genellikle olumlu karşılanmıştır. Merkez tarafından pazarın kurulmasına izin verilmiş olunması, pazarın bölgenin ekonomik hayatını destekleyebileceği ve devlet için vergi geliri sağlayabileceği yönünde bir kanaatin oluştuğunu göstermektedir.

Pazarların kurulmasında dikkate alınan diğer bir önemli etken ise pazar kurulmasıyla sağlanacak olan çıkarlardır. Zira pazarlar, aynı zamanda maaşlarını aynı bir şekilde alan sipahilerin ihtiyaçlarını karşılamak açısından da işlevsel görülmüştür. Bu bağlamda pazarların kurulması, sadece halkın taleplerini değil aynı zamanda askeri ve idari yapının

---

⁸⁰ Halk tarafından merkeze iletilen arzlarda hafta pazarı kurulması yönündeki taleplerin “eşedd-i ihtiyaç” terimiyle ifade edilmesi, söz konusu hafta pazarının ne derece gerekli görüldüğünü ve halkın nazarında hafta pazarına nasıl bir önem atfedildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

da ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik planlanmıştır. Son olarak, pazarların kurulmasının; bölgenin şenlenmesi, sosyal hareketliliğin oluşması ve ekonomik canlılığının gelişmesi açısından önemli bir rol oynadığı ve gelişimine katkı sağlayacağı umudu pazar kurulması hususunda belgelerin aktardığı dikkate alınan ltlerdendir.

Bu bağlamda, kurulmasına izin verilen pazarlar genellikle, köy ya da kaza merkezlerinde teşekkül etmiştir. Bununla birlikte, cami ve hamam gibi sosyal meknların bulunduğu, halkın sıklıkla kullandığı meknların etrafında pazar kurulması yönündeki talepler; bu alanların pazar yeri olarak tercih edilmesini meşrulaştıran gerekçeler arasında değerlendirilmiştir. Özellikle, Müslüman nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde, hafta pazarının Cuma günü kurulması yaygın bir uygulama olarak kendini göstermiştir. Böylece halk hem Cuma namazını eda etme hem de alışveriş ihtiyaını giderme imkânı bulmuştur. Ancak bu uygulamanın her zaman arzu edilen şekilde işlediğini söylemek mümkün değildir. Çünkü Cuma günü pazara gelen halkın namaza katılmaması pazarın başka güne alınması talebini doğurmuştur. Pazar gününün belirlenmesinde ve değerışmesinde dikkat edilen diğer bir husus da gayrimüslim nüfusun ibadet ve tatil günleri olmuştur. Pazarın gününün değerışmesini talep eden belgelerin birçoğunda pazarın Pazar günü kurulmasıyla gayrimüslimlerin ayin ve tatil gününe denk geldiği için hem gayrimüslim nüfusun alışveriş ihtiyaçlarını karşılayamamalarını hem de pazara katılımının azalmasına neden olarak bölgenin ekonomik faaliyetinin zayıflamasını beraberinde getirmiştir. Pazar gününün değerştirilmesinin bir diğer nedeni ise, aynı bölgede aynı gün kurulan hafta pazarlarının pazar esnafı açısından çakışmasıdır. Bu durum, pazar esnafının kurulan her bir pazara katılımını engellemiştir. Bu sebepler doğrultusunda pazarın başka bir güne alınmasını beyan eden arzlar merkeze iletilmiştir. Merkez bu talepleri değerlendirirken sadece bölge halkının yaşadığı mağduriyeti değer; aynı zamanda evre bölgelerde başka pazarın kurulup kurulmadığı ve gün değerikliğine gidilmesinin tımar, iltizam ve vakıf gelirlerine olumsuz yönde etki edip etmeyeceği gibi hususları da göz önünde bulundurarak bir karara varmıştır.

Diğer bir taraftan, bazı durumlarda pazara yönelik şikayetler, pazarın kapatılmasına yol açmıştır. Özellikle aynı bölgede yeni kurulan pazar, daha geçmiş bir zamanda aynı bölgede kurulmuş pazarın hem işlevini yitirmesine hem de pazar gelirini toplayan sipahinin mağduriyet yaşamasına neden olacağı için eski pazarın varlığının devam etmesine ve böylece yeni pazarın kaldırılmasına yönelik talepler oluşmuştur. Bu çerçevede şu iki yorum yapılabilir: İlki, bir bölgede kurulan pazarın geçmişe dayalı

varlığı ne kadar güçlü bir şekilde belgelenebilirse, pazarın varlığını devam ettirme şansı da o kadar yüksek olmaktadır. İkincisi ise aynı bölgede yeni kurulan pazarın, eski pazarın gelirinden sorumlu olan sipahinin maddi anlamda mağduriyet yaşamasına neden olması durumunda, merkez yeni pazarın kaldırılmasına daha sıcak bakmaktadır. Pazarın kaldırılmasına neden olan bir diğer etken ise pazarın tabir yerindeyse “kötülük yuvası” haline gelmesidir. Pazarın kalabalığı etrafından toplaması, alışveriş yapılan yer işlevinin ötesine geçerek çeşitli eğlencelerin ve çatışmaların yaşandığı mekâna dönüşebilmiştir. Bu tür gelişmelerin, bölge halkı üzerinde çeşitli açılardan olumsuz etki doğurması nedeniyle⁸¹ pazarın kapatılması yönünde karar alınmıştır. Bu bölümü değerlendirme kapsamında belirtilmesi gereken son husus, halkın pazara dair kullandığı ve günümüzde kullanımına pek rastlanılmayan bazı kelimelerdir. Hafta pazarının kurulmasına ilişkin olarak ilgili kaza ya da köy sakinleri tarafından kaleme alınan çeşitli türdeki belgeler incelendiğinde, taleplerin ifade edilmesinde *hafta bâzârı durur/durulmak*, *bâzâr durur*, *bâzâr tutulmak*, *ikâmet-i bâzâr* ifadelerinin kullanıldığı görülmüştür.

Bu çalışmada karşılaştırmalı pazar kültürü okuması yapabilmek için Avrupa’da kurulan hafta pazarlarına ve bu pazarların yapısına da değinilmiştir. Ancak burada belirtilmesi gereken ilk husus, Avrupa şehirlerinde kurulan hafta pazarlarının ve bu pazarların oluşturduğu sosyo-ekonomik ortamın çalışmanın ana konusu olmaması sebebiyle detaylı bir şekilde ele alınmamış olmasıdır. İkinci olarak, bu alanda rastlanılan çalışmaların çoğunun İngiltere merkezli olması nedeniyle, ilgili bölümde hafta pazarlarına ve işleyişine verilen örnekler, ağırlıklı olarak İngiltere üzerinden sunulmuştur.

Bu bağlamda Avrupa şehirlerinde kurulan hafta pazarları ve işleyişi ile Anadolu’nun çeşitli yerlerinde kurulan pazarlar karşılaştırılarak değerlendirilmeye gidilirse pazarların fonksiyonu ve işleyişi açısından benzerlikler bulunduğu görülmektedir. Her iki coğrafyada da pazar yerleri küçük ölçekte ticari hayatın merkezi olmasının yanı sıra sosyo-kültürel hayatın şekillendiği, toplumsal olayların yaşandığı, mahkemelerin ve cezalandırmaların sergilendiği alanlar olarak işlev görmüşlerdir. Pazarların denetimi, güvenliği ve vergilendirilmesi Avrupa’da merkez tarafından görevlendirilen yetkililer ile sağlanırken Osmanlı’da bu görevler, pazarbaşı, muhtesip ve kadı tarafından yerine getirilmiştir. Bir diğer benzerlik ise pazar yerlerinin düzeni, pazarda satılacak ürünlerin

---

⁸¹ “...karye-i mezbûr ahâlileri mal ve beden en mutazarır ve mütezzîler olub bâzâr-ı merkûmun men’u def’i vâcib mertebesinde olmağın...” bkz. BOA. AE. SAMD. III. 1/38.

fiyatlarının belirlenmesi ve bu ürünlerin çeşitli açılardan kalite kontrolüne yönelik gerçekleştirilen teftişlerdir.

Avrupa pazar kültürünün, Osmanlı pazar kültürüne kıyasla daha geniş bir şekilde güncel literatürde ele alınmış olması, temel farkların başında gelmektedir. Eğlenceye daha açık ve geniş alanlara sahip olan Avrupa pazarları adeta bir yaşam alanı olarak değerlendirilmiştir. Bu özellik, Avrupa pazar kültürünün Osmanlı pazar kültüründen belirgin bir şekilde ayrılmasına neden olan başlıca farktır. Sosyal işlev açısından ise Avrupa pazarları çok daha geniş bir kullanım alanına sahipken belgeler Osmanlı’da pazar yerlerinin daha sınırlı bir sosyal işlevsellik sunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak belgelerin sunmadığı bu açıklığı Evliya Çelebi’nin *Seyahatnamesi*’nden gidermek mümkündür. Bulunduğu pazarlarda gördüğü manzaraları kaydetmesi biraz olsun Osmanlı pazarlarının sosyal hareketliliği hakkında bilgi sunmaktadır.

İstanbul’un hem Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti hem de büyük bir nüfusa sahip olması, şehrin iâşe ihtiyaçlarının temin edilmesinde kurumsal ve idari düzenlemelerin geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda özellikle temel gıda maddeleri başta olmak üzere halkın ihtiyaç duyduğu ürünlerin erişilebilir, uygun fiyatlı ve kaliteli bir şekilde temin edilmesi, bu tedarik zincirinde herhangi bir aksaklık yaşanmaması ve olası sorunların çözülmesi, merkezi yönetimin belirlediği öncelikli politikalardan biri haline gelmiştir. Bu çerçevede, İstanbul sakinlerinin gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla geniş bir iâşe ağı oluşturulmuştur. Temin edilen ürünlerin halkla buluşabilmesi için çeşitli pazarlar ve dükkanlar kurulmuş, ayrıca vakıflar ticari faaliyetleri teşvik etme işlevini üstlenmiştir. Şehrin farklı bölgelerinde kurulan hafta pazarlarında, İstanbul’a ulaşan ürünler satışa sunulmuş, böylelikle şehir halkının ihtiyaçları karşılanmıştır. Esnaf grupları, şehre ulaşan ürünlerin pazarlarda ve dükkanlarda yer alarak halka sunulmasında önemli bir rol oynayarak iâşe sürecinin bir parçası olarak işlev görmüşlerdir.

Bu çatı altında yer alan esnaf gruplarından biri, pazarcı esnafıdır. Bu bölümle ilgili olarak belirtilmesi gereken ilk ve en önemli husus, bu bölümde kullanılan kaynaklar ve ele alınan zaman dilimi bağlamında “bâzârcı/pazarcı” kavramının günümüzdeki anlamıyla, pazarda tezgâh açan her esnafı kapsamadığıdır. Pazarcı esnafının faaliyetlerine dair yapılan araştırmalar, arşiv belgeleri, mahkeme kayıtları, seyahatnameler ve edebi metinlerden elde edilen veriler ışığında, pazarcıların temelde taze meyve satan bir esnaf grubu oldukları anlaşılmaktadır. Bu görüşü destekleyen en güçlü delil, mahkeme

kayıtlarında yer alan ve meyve dışında başka ürünler satan pazarcıların, diğer meslek gruplarının faaliyet alanlarına müdahale ettikleri gerekçesiyle karşılaştıkları sorunlardır. Merkezi yönetimin, bu tür müdahaleleri önlemeye yönelik bir çaba içinde olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, sebzeçi esnafı tarafından yapılan bir şikâyetle, pazarcı esnafının kendi alanlarına müdahale ederek kabak, havuç ve kıvırcık gibi sebzelerin satılmasını sorun olarak gündeme getirdiği kaydedilmiştir. Benzer şekilde, diğer esnaf gruplarının da pazarcı esnafının faaliyet sahalarına girerek satışı pazarcılara ait olan taze meyveleri sattıkları belirtilmiştir. Pazarcı esnafı, başka esnaf grupları tarafından yapılan bu müdahalenin aykırı ve mevcut düzenlerini bozduğunu belirterek bu durumun önüne geçilmesini talep etmiştir. Pazarcıların “müdahale, hak ihlali veya nizamın bozulması” söylemleri çerçevesinde dile getirdikleri bu talep, bir diğer açıdan pazarcıların tekellerini koruma yönündeki çabalarını da yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra pazarcı esnafının narh ve ürün kalitesi ile ilgili yaptığı ihlaller ve bu ihlallere yönelik çıkan hükümler incelendiğinde söz konusu ihlallerin ve hükümlerin taze meyve üzerinden gerçekleştiği anlaşılmıştır. Bu durum, pazarcı esnafının tanımı ve sınırlılıkları hususunda önemli bir değerlendirmeye imkân sağlamıştır.

Pazarcı esnafının gıda ile ilişkili esnaf gruplarından biri olduğu bilgisinden hareketle gıda iâşesini sağlayan esnaf gruplarının faaliyet düzenlerine, iş bölümüne ve birbirleri arasında yaşanan olaylara bakıldığında, pazarcıların temelde taze meyve sattığı sonucuna varılmaktadır. Zira gıda ile ilişkili esnafın sattığı ürünlerin belirli nizamlar ve sınırlamalar dahilinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, pazarcı esnafının sosyal hayattaki görünürlükleri, işledikleri ihlaller ve diğer esnaf gruplarının faaliyet alanlarına müdahale etmeleri gibi unsurlar, dönemin yönetimi tarafından bu tür müdahalelerin önüne geçilmesine yönelik çıkarılan fermanlarla da desteklenmiştir. Her ne kadar gelecekte yapılacak çalışmalar ya da ulaşılacak yeni kaynaklar, pazarcı esnafının faaliyet alanının ve bu esnaf grubunun nasıl değerlendirildiğinin yeniden ele alınması ihtimalini mümkün kılrsa da bu çalışma kapsamında yararlanılan kaynaklardan hareketle pazarcı esnafının esas olarak taze meyve satan bir esnaf grubu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Kaynakları

1. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Evrak Tasnifi

- Cevdet Belediye (C.BLD.), 99-4921, 28 Şevval 1132/ 2 Eylül 1720.
- Cevdet Zaptiye (C.ZB.), 3-119, 25 Rebiyülahir 1134/ 12 Şubat 1722.
- Cevdet Evkaf (C.EV.), 268-13692, 17 Cemaziyülahir 1135/25 Mart 1723.
- Cevdet Evkaf (C.EV.), 392-19877, 16 Rebiyülevvel 1177/ 24 Eylül 1763.
- Cevdet Dahiliye (C. DH.), 213-10629, 29 Zilkade 1175/ 21 Haziran 1762.
- Cevdet İktisat (C. İKTS.), 5-223, 9 Rebiyülahir 1199/ 19 Şubat 1785.
- Cevdet Askeriye (C.AS.), 942-40883, 5 Zilhicce 1205/5 Ağustos 1791.
- Cevdet İktisat (C. İKTS.), 8-382, 15 Rebiyülahir 1206/ 12 Aralık 1791.
- Cevdet Adliye (C.ADL.), 12-774, 23 Şevval1206/14 Haziran 1792.
- Cevdet Belediye (C.BLD.), 84-4152, 11 Recep 1207/ 22 Şubat 1793.
- Cevdet Belediye (C.BLD.), 93-4638, 27 Rebiyülevvel 1210/ 11 Ekim 1795.
- Cevdet Belediye (C.BLD.), 144-7164, 17 Ramazan 1210/ 26 Mart 1796.
- Cevdet Belediye (C.BLD.), 15-720, 10 Ramazan 1215/ 25 Ocak 1800.
- Cevdet İktisat (C. İKTS.), 14-676, 8 Cemazeyilevvel 1216/ 16 Eylül 1801.
- Cevdet Dahiliye (C. DH.), 6-280, 15 Zilhicce 1216/ 18 Nisan 1802.
- Cevdet Belediye (C.BLD.), 32-1592, 6 Rebiyülevvel 1232/ 23 Şubat 1817.
- Cevdet Belediye (C.BLD.), 114-5683, 22 Zilhicce 1235/ 30 Eylül 1820.
- Cevdet İktisat (C. İKTS.), 29-1432, 7 Şevval 1246/ 21 Mart 1831.

Ali Emiri Evrak Tasnifi

- Ali Emirî Sultan II. Ahmed (AE. SAMD.II.), 22-2269, 29 Ramazan 1103/ 7 Haziran 1692.
- Ali Emirî Sultan III. Ahmed (AE. SAMD. III.), 1-38, 9 Şaban 1131/27 Haziran 1719.
- Ali Emirî Sultan III. Ahmed (AE. SAMD. III.), 132-12946, 22 Rebiyülevvel 1134/ 10 Ocak 1722.
- Ali Emiri I. Mahmud (AE. SMHD. I.), 86-5866, 23 Safer 1163/ 1 Şubat 1750.
- Ali Emiri I. Abdülhamid (AE. SABH. I.), 31-2370, 29 Zilkade 1180/ 28 Nisan 1766.

İbnül Emin Evrak Tasnifi

İbnülemin Dahiliye (İE. DH.), 23-2127, 1 Rebiyülahir 1139/ 26 Kasım 1726.

Hattı Hümayûn Evrak Tasnifi

Hatt-ı Hümayun (HAT.), 1447-5, 11 Rebiyülahir 1116/ 13 Ağustos 1704.

Hatt-ı Hümayun (HAT.), 1457-45, 29 Zilkade 1209/ 17 Haziran 1795.

Hatt-ı Hümayun (HAT.), 1461-20, 29 Şevval 1210/ 7 Mayıs 1796.

Hatt-ı Hümayun (HAT.), 1583-18/ 24 Ağustos 1830.

Hatt-ı Hümayun (HAT.), 1585-35, 10 Rebiyülahir 1247/ 18 Eylül 1831.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak Tasnifi

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı (TS. MA.e.), 1291-48, 10 Safer 1029/ 16 Ocak 1620.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı (TS. MA.e.), 4-97, 29 Zilhicce 1227/ 3 Ocak 1813.

Defter Tasnifi

Mühimme Defteri (MD.), 71-325, 1002/1594.

Mühimme Defteri (MD.), 72-587, 1002/1594.

Mühimme Defteri (MD.), 82-367, 1026/1617.

Mühimme Defteri (MD.), 118-1763, 1124/1713.

Mühimme Defteri (MD.), 118-1766, 1124/1713.

BOA. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü İkâme-Pazar ve Panayır Belgeleri (TK.GM.İKP).

2. İstanbul Müftülük Arşivi

Eyüp Mahkemesi, 61 Numaralı Sicil (H. 1065-1066/ M. 1655).

Galata Kadılığı, 80 Numaralı Sicil (H. 1067/ M. 1656-1657).

Bab Mahkemesi, 46 Numaralı Sicil (H.1096-1097/M. 1685-1686).

İstanbul Kadılığı, 24 Numaralı Sicil (H.1138-1151/M. 1726-1738).

İstanbul Kadılığı, 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180/M. 1765-1767).

Yayınlanmış Kaynaklar

Acar, Ayşegül. “71 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi (s. 128-277).” Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2025.

Comidas De Carbognano, Cosimo. *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul*. Çevirmen Erendiz Özbayoğlu. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

Çelebi, Kâtip. *Cihannüma*. Ed. Said Öztürk. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.

Çelebi, Evliya. *Seyahatname*. Editörler: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman. Cilt 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Çelebi, Evliya b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Editörler: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman. Cilt 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999

Çelebi, Evliya b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Editörler: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff. Cilt 9. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Demirtaş, Mehmet, haz. *İstanbul Esnaf Defterleri 1093/1682*. İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2023.

Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*. C. 1. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*. C. 2. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1995.

Grelot, Josephus. *İstanbul Seyahatnamesi*. Çev. Maide Selen. İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret, 1998.

Hüseyin Efendi, Hezarfen. *Telhisü'l-beyan fî Kavanin-i Ali Osman*. Haz. Sevim İlğürel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Kiraz, Seda, haz. “118 Numaralı Mühimme Defterinin Tasnifi ve Değerlendirmesi (s.388-516).” Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, 2022.

Kuran, Timur, ed. *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Lubenau, Reinhold. *Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1573-1589*. Çevirmen Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Olivier, Guillaume Antoine. *Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul*. Çevirmen Oğuz Gökmen. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1977.

Seyyid Vehbi, Sûrnâme “*Sultan Ahmed’in Düğün Kitabı*.” Hazırlayan Mertol Tulum. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.

Şahin, Zafer haz., “72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (VR. 231-473) İnceleme ve Metin.” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.

Tırsî, İbrahim. *İbrahim Tırsî ve Divanı*. Haz. Kadriye Yılmaz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Villalon de Cristobal. *Türkiye seyahati: Kanuni Sultan Süleyman Devrinde İstanbul: 1557 Yılında Bir El Yazması*. Çevirmen Yeliz Demirören İstanbul: Erko Yayıncılık.

Yılmaz, Coşkun, ed. *İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüp Mahkemesi 61 Numaralı Sicil (H. 1065-1066/M. 1655-1656)* İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Yılmaz, Coşkun, ed. *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097/M. 1685-1686)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Yılmaz, Coşkun, ed. İstanbul Kadı Sicilleri. *İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108/M. 1695-1697)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Yılmaz, Coşkun, ed. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Yılmaz, Coşkun, ed. İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180/M. 1765-1767). İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

İkincil Kaynaklar

Akarlı, Engin Deniz. “Gedik: Implements, Mastership, Shop Usufruct, and Monopoly Among Istanbul Artisans 1750-1850.” *Jahrbuch* 5 (1986): 223-232.

Aktepe, Münir. “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’un Nüfus Meselesine Dâir Bâzı Vesikalar.” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 13 (1958).

Altınay, Ahmed Refik. *Asırlar Boyunca İstanbul Hayatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020.

Altıntaş, Mustafa. *Osmanlı İstanbul’unda Ta’âm Bişirüb Satanlar: Aşçılar, Başçılar, Biryancılar, Börekçiler, Tatlıcılar (1500-1800)*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.

And, Metin. *Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri, Geçit Alayları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

And, Metin. *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Arı, Bülent. “Türk-İslâm Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık’ın Çalışmaları.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3 (2005): 27-56.

Artan, Tülay. “Osmanlı Elitinin Yemek Tüketiminin Bazı Yönleri: Değişken Bir Yüzyılda Temel Gıdalar, Lüks Tatlar ve Tadımlıkların İzinde.” *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922* içinde, ed. Donald Quataert. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

Aslan, Murat. “Tırsî Divanında Osmanlı Pazarı.” *Pazar Kitabı* içinde. Editör Emine Gürsoy Naskali, 377-397. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020.

Aynural, Salih. “19. Yüzyıla Girerken İstanbul Esnafının Hiyerarşik Yapısı.” *Sosyal Siyaset Konferansları*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1992.

- Aynural, Salih. "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Esnafında Üretim Anlayışı ve Organizasyonu." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 46 (1996): 355-362.
- Baer, Gabriel. "The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds." *International Journal of Middle East Studies* 1 (1970): 28-50.
- Balcı, Ercüment. "Osmanlı Devleti'nde Panayır ve Pazar Kurumlarının İdari ve Sosyo-Ekonomik Temelleri." *Zeyrek Tarih Araştırma Dergisi* 2 (2025): 87-164.
- Barkan, Ömer Lütfi. "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar." *Tarih Vesikaları Dergisi* 7 (1942): 15-40.
- Başaran, Betül. Kırılı, Cengiz. "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı." *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret* içinde, haz. Fatmagül Demirel, 7-20. İstanbul: Tarih Vakfı, 2012.
- Baykara, Tuncer. "Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir." *Tarih Enstitüsü Dergisi* 6 (1975): 75-104.
- Bilge, Sadık Müfit. "Osmanlı İstanbul'unda Bakkal Esnafı." *Osmanlı İstanbul'unda Esnaf ve Ticaret* içinde, haz. Sadık Müfit Bilge, 1-36. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018.
- Bilge, Sadık Müfit. "Osmanlı İstanbulu'nda Börekçiler ve Çörekçiler (Fetihten 20. Yüzyıla İstanbul Esnaf ve Sosyal Hayat Tarihine Bir Katkı)." *Osmanlı İstanbul'unda Esnaf ve Ticaret* içinde, haz. Sadık Müfit Bilge, 37-74. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018.
- Bilgin, Arif. "1525-1526 Tarihli İki Yeni Narh Listesi ve İstanbul Gıda Piyasası." *Yemek ve Kültür* 60 (2020): 10-28
- Bilgin, Arif. "From Artichoke to Corn: New Fruits and Vegetables in the Istanbul Market (Seventeenth to Nineteenth Centuries)." *Living the Good Life: Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century* içinde, ed. Elif Akçetin ve Suraiya Faroqhi, 259-283. Leiden: Brill, 2018.
- Bilgin, Arif. "Narh Listeleri ve Üsküdar Mal Piyasası." IV. Üsküdar Sempozyumu'nda sunulan bildiri, İstanbul, 2-5 Kasım 2006.
- Bilgin, Arif. "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları." *Yemek ve Kültür* 20 (2010): 86-97.
- Bilgin, Arif. "Osmanlı Sarayının İaşesi (1489-1650)." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2000.
- Bilgin, Arif. "Osmanlı-Avusturya Savaşları Sırasında İstanbul Piyasası (1693-1697)." *Türklük Araştırmaları Dergisi* 17 (2005): 97-125.
- Bilgin, Arif. "XVII. Yüzyılın Ortalarında İstanbul'daki Gıda Esnafı." *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* içinde, ed. Coşkun Yılmaz ve Mehmet Akif Aydın, C. 4: 181-191. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

- Boyar, Ebru. Kate Fleet. *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*. Çevirmen Serpil Çağlayan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.
- Braudel, Fernand. *Maddi Uygarlık: Mübadele Oyunları*. Çevirmen Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitapevi, 2017.
- Braudel, Fernand. *Maddi Uygarlık: XV-XVIII. Yüzyıllar: Gündelik Hayatın Yapıları*. Çevirmen Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitapevi, 2017.
- Brown, Jonathan. *The English Market Town: A Social and Economic History 1750-1914*. London: The Crowood Press, 1986.
- Büke, Hoşgör, Sümeyye. "Bakkal Terekeleri Işığında İstanbullu Mutfağına Bir Bakış." *Kebikeç* 42 (2016): 129-146.
- Cerasi, Maurice. *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*. Çevirmen Aslı Ataöv. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Çağman, Engin. "18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un İaşesinde Balkanlar ve Karadeniz'in Önemi." *Avrasya Etüdleri* 50 (2016): 127-151.
- Çakır, Coşkun. Yakup Akkuş. "Osmanlı İstanbul'unda Ticaret." *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* C. 6, 2015.
- Çiftçi, Cafer. "18. Yüzyılda Şehir Halkına Tevzi Edilen Şehir Masrafları." *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2004): 67-86.
- Çiftçi, Cafer. "Osmanlı'da Meyve Alım Satımı: Mekânlar, Görevliler, Vergiler ve Standartlar." *Meyve Kitabı* içinde, ed. Emine Gürsoy Naskali ve Dilek Herkmen, 455-473. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Davis, James. *Medieval Market Morality: Life, Law and Ethics in the English Marketplace 1200-1500*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Demirtaş, Mehmet. *Osmanlı'da Fırıncılık: 17. Yüzyıl İstanbul Örneği*. Ankara: Atıf Yayınları, 2014.
- Demirtaş, Mehmet. *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.
- Dernschwam, Hans. *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. Çevirmen Yaşar Önen. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2013.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Doğan, Mehmet. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler." *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2014): 137-152.
- Dood, George. *Food of London*. New York: Arno Press, 1976.

- Durand de Fontmagne, Boranne. *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri*. Çev. İsmail Yerguz. İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007.
- Durmuş, İsmail. “Hezl.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 17: 304-305. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Erdoğan, Mehmet Akif. 19. *Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hafta Pazarları ve Panayırlar*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1999.
- Erdoğan, Mehmet Akif. “18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler I.” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi* 5 (1994): 49-129.
- Ergenç, Özer. “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler.” *Belleken* 52 (1988): 501-534.
- Ergenç, Özer. *Şehir, Toplum, Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Ertuğrul, Özkan. “Avrat Pazarı.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 4: 125. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Eşrefoğlu, Eşref. “İstanbul İhtisâb Mevzûatı ve 1682-1684 Senelerinde İhtisâb Mukataası ile İlgili Bir Belge.” *Edebiyat Fakültesi Matbaası*, İstanbul (1974): 195-211.
- Faroqhi, Suraiya. “Osmanlı Loncalarını Anlamak.” *Ortadoğu’da Zanaatlar ve Zanaatkârlar, Müslüman Akdeniz’de Bireyin Biçimlenmesi* içinde, ed. Suraiya Faroqhi ve Randi Deguilhem, çev. Hatice Aslı Tamaç. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*. Çevirmen Emine Sonnur Özcan. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2018.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yollara Düşenler: Zanaatkârlar, Köylüler, Tacirler, Sığınmacılar, Elçiler, 16.-18. Yüzyıllar*. Çevirmen Zülal Kılıç. İstanbul: Kitap Yayınları, 2016.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Zanaatkârları*. Çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. Çevirmen Elif Kılıç. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Faroqhi, Suraiya. “Sixteenth Century Periodic Markets in Various Anatolian Sancaks: İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın and Menteşe.” *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 22 (1979): 32-80.
- Friedrichs, Christopher. *The Early Modern City 1450-1750*. New York: Routledge, 2013.

Fujiki, Kenji. "İstanbul Mahkemesi Şer'iyye Sicil Defterlerinin Üsküdar Esnaf Tarihi İçin Önemi." Bildiri, VI. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, İstanbul, Üsküdar, 1-9 Kasım 2008.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012.

Göktaş, Uğur. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011.

Göncüoğlu, Süleyman. *Yolu İstanbul'dan Geçen Kervan'ın Sarayları*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2012.

Grafe, Regina. "Ekonomik ve Sosyal Eğilimler." *Erken Modern Dönem Avrupa Tarihi: Toplumlar ve Ekonomiler* içinde, haz. Hamish Scott. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.

Güçer, Lütfi. "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası." *Türk İktisat Tarihi Yıllığı* 1 (1987): 41-45.

Houston, Robert Allan. "Şehirler ve Şehirleşme." *Erken Modern Avrupa Tarihi: Toplumlar ve Ekonomiler* içinde, haz. Hamish Scott, çev. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.

Işık, Sevgi. "Kuyûd-ı Kadîme Arşivleri Işığında Balkan Şehirlerinde Osmanlı Pazar ve Panayırlarına Bakış." Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumunda sunulan bildiri, Çanakkale, 6-8 Ekim 2016.

Işın, Priscilla Mary. *Bereketli İmparatorluk: Osmanlı Mutfağı Tarihi*. Çevirmen Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2018.

Işın, Priscilla Mary. *Osmanlı Mutfak İmparatorluğu*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

İnciciyan, Ğugios. *XVIII. Asırda İstanbul*. Çevirmen Hrand Andreasyan. İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956.

Kallek, Cengiz. "Pazar." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 34: 194-203. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Kallek, Cengiz. "Hisbe." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 18: İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, 133-143.

Kafadar, Cemal. *When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows: The Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the End of the Sixteenth Century*. Doktora tezi, McGill Üniversitesi, 1986.

Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Yerel Yönetim İhtisab Müessesesi*. İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1987.

- Kazıcı, Ziya. *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi: Osmanlılarda Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat*. İstanbul, Zafer Yayınları, 1987.
- Kırlı, Cengiz. “A Profile of the Labour Force in Early Nineteenth Century İstanbul.” *International Labour and Working Class History* 60 (2001): 125-140.
- Kırlı, Cengiz. “A Profile of the Labour Force in Early Nineteenth Century İstanbul.” *International Labour and Working-Class History* 60 (2001): 125-140.
- Kocakaplan, Saim Çağrı. “İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret.” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Koçu, Reşat Ekrem. “Boğaziçi’ndeki İskele, Kayık ve Sandalları.” *İstanbul Ansiklopedisi* C. 6. İstanbul: Yayınları, 1963.
- Kömürçüyan, Eremya Çelebi. *XVII. Asırda İstanbul*. Çev. Hrand Andreasyan. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988.
- Köse, Yavuz. *Dersaadet’te Tüketim (1855-1923)*. Çevirmen Tefik Turan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.
- Kuban, Doğan. “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler.” *Vakıflar Dergisi* 7 (1968): 53-73.
- Küpker, Markus. “İmalat.” *Erken Modern Dönem Avrupa Tarihi: Toplumlar ve Ekonomiler* içinde, haz. Hamish Scott, çev. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2023.
- Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024.
- Kütükoğlu, Mübahat, haz. *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
- Kütükoğlu, Mübahat. “Osmanlı İktisadi Yapısı.” *Osmanlı Devleti Tarihi II* içinde, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 513-547. İstanbul: Zaman Yayınları, 1999.
- Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlı Esnaf Örgütlerinde Oto-Kontrol Müessesesi*. Ahilik ve Esnaf Seminerinde sunulan bildiri, İstanbul, 1986.
- Larson, Barbara. “The Rural Marketing System of Egypt.” *Comparative Studies in Society and History* 27 (1985): 494-530.
- Mantran, Robert. *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*. C.I-II. Çevirmen Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan. Ankara: V Yayınları, 1986.
- Montenach, Anne. “Street Economies.” *Early Modern Streets: A European Perspective* içinde, ed. Danielle van den Heuvel 134-160. London: Routledge, 2023.

- Mortan, Kenan. Önder, Küçükerman. *Kapalı Çarşı*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Nazır, Bayram. *Dersaadet'te Ticaret*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011.
- Orhonlu, Cengiz. "Şehir Mimarları." *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 2 (1981): 1-30.
- Özcan, Tahsin. "Pazar." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 34: 206-208. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Özcan, Tahsin. *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Özeren, Deniz. "Osmanlı'da Manav Esnafı: Eyüp Örneği." *Yemek ve Kültür* 77 (2024): 40-45.
- Özgüç, Nazmiye. William Mitchell. "Şehirlerin Alternatif Alışveriş Mekânları: İstanbul'da Haftalık Pazarlar." *Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını* 2 (2000): 35-58.
- Özkaya, Yücel. *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Pennington, David. *Going to Market: Women, Trade and Social Relations in Early Modern English Towns*. New York: Routledge, 2016.
- Pluskota, Marion. Muurling, Sanne. "Street Crimes.", *Early Modern Streets: A European Perspective* içinde, Danielle van den Heuvel ed., (London: Routledge, 2023), 185-210.
- Polat, Serkan. "Yenilikçi Bir Ayan: Çapanoğlu Süleyman Bey." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Postles, Dave. "The Market Place as Space in Early Modern England." *Social History* 29 (2004): 41-58.
- Prochâzka-Eisl, Gisela. "Osmanlı Edebiyatında Loncaların Geçit Törenleri: 1582 Yılına Ait Surname." *Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkârlar* içinde, ed. Suraiya Faroqhi ve Randı Deguilhem. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Randall, Adrian. Charlesworth, Andrew. *Markets, Market Culture and Popular Protest in Eighteenth Century Britain and Ireland*. Liverpool: Liverpool University Press, 1996.
- Sak, İzzet. "Osmanlı Sarayının İki Aylık Meyve ve Çiçek Masrafı." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 40 (2006): 141-176
- Seyyid Vehbi, Sûrnâme "Sultan Ahmed'in Düğün Kitabı." Hazırlayan Mertol Tulum. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Simonton, Deborah, ed. *The Routledge History Handbook of Gender and The Urban Experience*. London: Routledge, 2017.
- Slater, Don. "Going Shopping: Markets, Crowds and Consumption." *Cultural Reproduction* içinde, ed. Chris Jenks. London: Routledge, 1993.

- Smith, Colin Stephen. "The Market Place and The Market's Place in London 1660-1840." Doktora Tezi, University College London, 1999.
- Smith, Colin. "The Wholesale and Retail Markets of London 1660-1840." *The Economic History Review* 55 (2002): 31-50.
- Szende, Katalin, Erika Szivos ve Borglárka Weisz, eds. *Cities and Economy in Europe: Markets and Trade on the Margins from the Middle Ages to the Present*. New York: Routledge, 2024.
- Şabanoğlu, Melih. "İstanbul'un Osmanlı Dönemi İaşesi." *Eminönü Sirkeci: İstanbul'un Ticaret Merkezi* içinde, editör: Nuri Çolakoğlu, 88-93. İstanbul: İstanbul Yayınları, 2020.
- Şen, Ömer. *Osmanlı Panayırları: 18.-19. Yüzyıl*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 43 (1987): 111-150.
- Taverner, Charlie. "Moral Marketplaces: Regulating the Food Markets of Late Elizabethan and Early Stuart London." *Urban History* 48 (2021): 608-624.
- Thwaites, William. "Women in the Market Place: Oxfordshire c.1690-1800." *Midland History* 9 (1984): 23-42.
- Turna, Nalan. *The Artisans and Janissaries of Istanbul Before and After the Auspicious Event: 1808-1839*, İstanbul: Libra Kitap, 2022.
- Uzun, Ahmet. "İstanbul'un İaşesi." *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi* 6: 56-80. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Ülgener, Sabri. *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der Yayınları, 1981.
- Ünver, Süheyl. "XVII. Yüzyılın Sonunda Padişaha Bir Lâyiha." *Belleten* 129 (1969): 21-34.
- Yeniçeri, Celal. "Bâc." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 4: 411-413 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Yerasimos, Marianna. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü: Yorumlar ve Sistematik Dizin*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.
- Yerasimos, Marianna. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü: Yorumlar ve Sistematik Dizin*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.
- Yerasimos, Stefanos. *Sultan Sofraları: 15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Yıldırım, Onur. "Transformation of the Craft Guilds in İstanbul (1650-1860)." *Islamic Studies* 40 (2001): 49-66.

Yıldız, Kenan. *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri: Vakıflar Toplum ve Ekonomi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.

Yi, Eunjeong. “XVII. Yüzyılda İstanbul’da Lonca Üyeliği: Dernek İçi Değişimler.” Ortadoğu’da Zanaatlar ve Zanaatkârlar içinde, ed. Suraiya Faroqhi ve Randı Deguilhem, 67-98. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

Yi, Eunjeong. *17. Yüzyıl İstanbul’unda Lonca Dinamikleri*. Çevirmen Barış Zeren. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Van den Heuvel, Danielle. “Food, Markets and People: Selling Perishables in Pre-Industrial Holland and England.” *Food Hawkers: Selling in the Streets From Antiquity to the Present* içinde, ed. Melissa Calersee. New York: Routledge, 2016.

Van den Heuvel, Danielle. “Partners in Marriage and Business? Guilds and the Family Economy in Urban Food Markets in the Dutch Republic.” *Community and Change* 23 (2008): 217-236.

Van den Heuvel, Danielle. *Women and Entrepreneurship: Female Traders in the Northern Netherlands c.1580-1815*. Amsterdam: Aksant, 2007.